

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

letnik 23

št.1

leto 1975

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

23. letnik Ljubljana 1975 1. zvezek

Vlado Habjan: Boj za Podravje in Posočje v letih 1425—1440 — Stran 1

The Struggle of the Counts of Celje for the Regions Along the Drava and the Soča Rivers During 1425—1440

Jože Mlinarič: Meščanski špital pri Lenartu v Slovenskih goricah — Stran 13

The Civic Hospital at Lenart in the Slovenske gorice region

Jože F. Maček: Ustanovitev uprave državnih posestev na Kranjskem pod Leopoldom II — Stran 21

The Establishment of the Administration of State Estates in Carniola under Leopold II

Štefan Sukič: Čevljarški ceh v Turnišču — Stran 24

The Shoemakers' Guild at Turnišče

Damjan Prelovšek: Ljubljanski mostovi v drugi polovici stoletja in v začetku 20. stoletja — Stran 29

The Bridges of Ljubljana in the Second Half of the 19th Century and at the Beginning of the 20th Century

Tone Zorn: Nemško nacionalno društvo »Südmark« na avstrijskem Koroškem v prvem desetletju prve avstrijske republike — Stran 38

German Nationalistic Society »Südmark« in the Austrian Carinthia in the First Decade of the First Austrian Republic

Bogo Jakopič: Delež slovenskih učiteljev gluhih pri strokovnem in splošno izdajateljskem delu — Stran 41

The Participation of Slovene Teachers of Deaf Children at the Professional and Generally Publishing Work

Primož Simoniti: Lenart Mravlja — Leonhardus Formica — Stran 45

Lenart Mravlja — Leonhardus Formica

Iz starih fotografskih albumov — Stran 47

Photos from old albums

Delo naših zavodov in društev — Stran 50

Notes on the activity of our institutes and associations

Nove knjige — Stran 57

New publications

Na ovitku: Spomenik na Urhu

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Olga Janša-Zorn. Odgovorni urednik Jože Zontar

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavnik Majda Kunaver — Tisk tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun 50101-678-49040 — Letna naročnina 50 din posamezna številka 20 din

BOJ CELJSKIH ZA PODRAVJE IN POSOČJE V LETIH 1425—30

VLADO HABJAN

Od naselitve naših prednikov nismo imeli povsem iz domačega središča izvirajoče uprave, podravska Slovenija pa sploh ne. Sredotežni upravno-politični oblasti se približajo do slabih treh četrtin z letom 1420. Takrat je večjezični rimski »grof Celja in Zagorja« (z Varaždinom itd.) Herman II. (Jerman) dedoval za svojim bratrancem Friderikom Ortenburškim (Radovljiskim). Dobil je vso grofijo, ki je bila vezana le na imperij in je zato napravila Celjske za dejanske kneze. Moč trojnega »grofa iz Celja, z Ortenburga in Zagorja« se dopolnjuje z naslovom »ban v slovinskih deželah«, kar vključuje Slavonijo, gorsko Hrvaško in zaledno Dalmacijo. Herman je dvodržavni krajišnik na jugovzhodu rimskega cesarstva in zahodu ogrskega kraljestva, vendar z jedrom ob bregovih Kolpe, Sotle in medmurske Drave. Po tej reki se zlasti z ortenburško dediščino razpotegne na kakih trideset posesti (uradov) na Koroškem. Pravih grajskih postojank je imel rod po 1420 najmanj 18.

Davno izhodišče Ortenburških je bil grad na desnem bregu Drave pod Spittalom. Gospodstva te razdrobljene knežije leže med Velikim Klekom in Gerovim ob izviru Kolpe.

Od konca XIV. stoletja je vse spadalo pod upravno središče Radovljice, a z letom 1420 pod Celje. Knežje neodvisna gospodstva so bila med seboj ločena s cerkvenimi posestmi in otočastimi enklavami Avstrijskih. Slednje imajo Celjski do konca tridesetih let domala v »trajnem« fevdu, že vse od 1360. Ogleju so jih vzeli kot Habsburški vazali. Pač nazoren dokaz, kako so znali obrniti sebi v prid fevdalne odnose, kjer je bil vazal dovolj močan v razmerju do seniora. Avstriji so se zasedraval samo v Ljubljanski kotlini z mestom. Bili so le kranjski »vojvode«, katerim kralj ali cesar Sigismund Luksemburški in njegov tast Herman Celjski nista pustila, da zableščijo.

Povezavo ortenburških (radovljiskih) posesti z matičnim celjskim Posavinjem in kajkavskim Zagorjem je do tridesetih let motila Ljubljana. Predvsem je bil neprijeten Beljak, močno utrjena postojanka bamberških škofov. Mesto je živahno cvetelo kot neizogibna trgovska menjalnica na tako imenovani prečni poti. Za to dragoceno prevodno žilo in sam Beljak so bili svojčas bamberški škofi v hudih sporih z vojvodskimi Španhajmi, ki so seveda želeli obvladovati tudi ta predel Koroške.

Albert Goriški se je izkazal kot priden poseljevalec Slovencev po Istri. Leta 1278 je bil zaradi prehodnih poti v pravih spopadih z bamberskim škofom Bertholdom. Sovražnosti so se končale tako, da so Goriški dobili v »trajni fevd« Wasserleonburg (Leonburg) pri Čačah. Grad je pomenil vrata Goriških iz njihove Ziljske doline proti Beljaku, kakor tudi važen stranski prehod čez Windisch Höhe-Slovenski prelaz. Tako so lahko Goriški neovirano prehajali iz svojih gospodstev v Istri, iz Goriške in enklav v Furlaniji. Pot jih je vodila po njihovem koridorju, deželnem sodišču med »Pontebo in Rennsteinom nad Beljakom«... Hkrati so se lahko izognili mestu in škofijskim mitničarjem mimo Wasserleonburga in Slovenskega prelaza na Dobraču, saj so redno varovali karavane v »gornje kraje« čez Katschberg in sploh čez Alpe, pa spet nazaj do Latisane, Štivanja in drugih istrskih pristanišč. Enako je veljalo za trgovce, ki so hoteli s svojim blagom proti Beljaku. Pri Ortenburških (Celjskih) so morali plačati »prosto pot« in »zanesljivo spremstvo«¹.

Okoli 1334 so bili Bamberski v sporih tudi z Ortenburškimi. Škofe hitro rešuje novo dejstvo. Leta 1335 je izumrla tirolska veja Goriških. Za Tirolci prevzamejo Habsburžani vojvodsko čast (čeprav ne vse oblasti) na Koroškem in Kranjskem. Avstrijci so bili dosledni zaščitniki bamberskih in drugih pomemčevalnih cerkvenih postojank s severa, česar Ortenburškim ni mogoče očitati, a še manj Goriškim. Ali skoraj po 100 letih sporov okoli Beljaka, se je našel rod, ki si je upal ugrizniti v habsburško-bambersko »zaročko« na prečni poti. Brž ko je Herman prevzel novo knežijo, se je brezpogojno moral potruditi za Dravo. In to najmanj od kolena Ortenburg-Spittal na Gornjem Koroškem, pa do Legrada pri sotočju Mure v Dravo. (Mišljen je grad Legrad, ki je bil do okoli 1710 v Medmurju: torej severno od Drave. Šele po letu 1710 je reka spremenila tok, tako da je mesto na nasprotnem bregu ali na jugu rečne struge).

Patriarh Antonius II. (Antonizs) je Hermanu že 1405 prepustil obdravsko gospostvo Vuzenico in ga v listini med drugim imenoval: Mogočni. Ker silak ni skrival svoje želje po gospostvu nad porečjem Drave, smo znova trčili ob izredno pomemben prečni koridor. Ob njem je Franjo Baš zapisal povsem netočno trditve. Takole pravi: »Prehod karavan od Pontebe mimo Beljaka, Osojskega jezera do Šentvida ob Glini (in seveda nazaj) je bila edina... prometna pot v Srednjo Evropo (ki je bila) zunaj celjskega dosega...«. Ka-

kor je Baš pri Celjskih pogosto netočen, je tudi tu. Prečno pot so Savinjšani lahko prej ko slej odlično kontrolirali že z avstrijskega fevda Vajškra, dalje Pregrada, vzhodnega obrežja Osojskega jezera in Liemburga pri Šentvidu. Potem sta važna še Strmec in Črni grad (Hochwart) nad Vrbskim jezerom. Lahko govorimo tudi o zaslombi pri svaških Goriških z njihovim palatinskim gradom Možberk (Moosburg), kjer so imeli oporo.²

V letih okoli 1425 so Goriški soobvladovali ožjo in širšo okolico Beljaka, zlasti od Možberka preko soprav v Kanalski dolini. Južno je samostan Mužac-Moggio, ki so ga 1420 hkrati z vso Furlanijo okupirali Benečani. S tem začno desetletne sovražnosti s patriarhom. Enako so ogrožali Goriškega, ki je 1421 ovdovel po Hermanovi hčeri (Elizabeti). Zato so Celjski računali, da si pridobijo knežijo od nesposobnega Henrika (Areha). Hkrati je treba omeniti dogovor Luksenburžan — Celjski v Ariesu (1413) na Furlanskem. Zoper Hermanov načrt gredo v tiho zaveznitvo Serenissima in Avstrijci. A ravno zoper to zaroto so Celjski — Ortenburški, Goriški in patriarh Ludvik II. konferirali v Beljaku 1415.³

Sočasno je treba povedati: Herman se je že od 1406 pa tja do leta 1421 pretepal in prekal s samostanskimi iz Šentpavla v Labotski dolini. Spori so potekali tudi zaradi Grebinja in Guštanja-Raven. V sklopu vsega tega so še, milo rečeno, neprijaznosti s škofijico v Krki. Enako je z deželnim knezom na Koroškem, torej s Habsburžani (leopoldinske veje!), s katerimi se odnosi naglo zaostrejejo.

Nad sedemdeset let stari Herman se je odločil, da ugrizne v oreh ob sotočju Zilje in Drave in se poskusi znebiti bamberskega ko-

Shematična ponazoritev napada čete »testutorjev« s svojimi ščitnimi pristreški »želvami«, ki jih varujejo pred kameni, sulicami in sličnim orožjem brambovcov za okopi ali podobnimi varovalnimi pregradami.

ridorja med koroškim Ortenburgom (Spittal) in gorenjsko Radovljico, ki sta njegovi trdni posesti.

Sodoben vir poroča, kako so se Celjski s pomočjo Majnharda Goriškega lotili obleganja beljaškega mesta. Opis je zanimiv z več strani. Vredno ga je spoznati v celoti, že zaradi taktike osvajanja.

»Zelo nevaren čas je nastopil za Bamberg, ko so se začeli vojskovati s Hermanom Celjskim. Ta mogočni rod je 1420 dedoval po izumrlih ortenburških grofi in si je nameraval na jugovzhodu imperija ustvariti samostojno 'deželo' (državno kneževino). Prepričani so bili, da se pod škofom Friderikom II. Bamberškim (1421—32) ob koncu leta 1424 do kraja razvnel. Vsi vzroki za to niso znani. Pomembno vlogo pri tem se gotovo imela nasprotja v Labotski dolini. (Oblegali so Wolfsberg—Volšperk, itd.) Verjetno so bili vmes tudi spori severno od Drave za velikovško grajsko območje.« (Celjski imperialni grofje so si lastili določene pravice do Grebinja, severno od Velikoveca. Hkrati je prvenstvene važnosti, da so imeli severno od Beljaka v fevdu gospodstvo Vajškro—Landskron, katero je ob Jezernici—Seebachu, mejilo na beljaško grajsko območje.) Dalje piše Fresacher: »O vsem tem vemo nekaj, ostali, nemara tehtnejši vzroki so nam skriti. Na začetku sovražnosti je prišlo najprej do brezuspešnega obleganja Volšperka in za tem Beljaka. Grofovo moštvo ga je naskakovalo od 17. do 20. januarja 1425, ne da bi mu ga uspelo zavzeti. Iz nekega, pod neposrednimi bojnimi vtisi zapisanega poteka (ohranjenega v koledarju mestne farne cerkve sv. Jakoba, ki je zdaj v beljaškem muzeju), je mogoče razbrati, da je akcija zapletla Beljak v zelo nevarne okoliščine. Po razlagi v koledarju je prišel grof s številnimi oblegovalnimi napravami 17. januarja pred Beljak. Dan zatem začne napad na mesto, ki so ga Beljačani srečno odbili. Z bombarderji (nekakimi pračami za metanje večjih kamnov) in lučanjem so bili sovražni vojni stroji razgnani, a zaščitne pristreške, pod katerih okriljem so se oblegovalci bližali mestnim zidovom, so brambovci zažigali z vnetljivimi puščicami. Grofovemu vojaštvu so bile prizadete hude izgube na moštvu in bojnih napravah in tako so morali obleganje brez uspeha odložiti. Na 19. januarja (petek) ni bilo boja. Ker grofu v odprtem naskoku ni uspelo zavzeti mesta, je napadalec 20. januarja začel z zvijačo. Približno opolnoči so zakurili velik ogenj v smeri 'na Pečeh', kot se je kasneje reklo (gornjemu predmestju). Zagnali so neznanski hrup in hkrati skušali zažgati dravski most. Oboje naj bi branilce na obzidju zbegalo. Vendar ti se niso

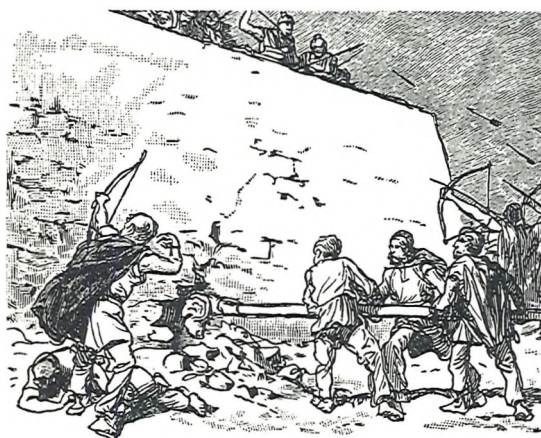
dali speljati. Oblegovalcem se je posrečilo potem pri nekem mlinu, torej proti Dravi obrnjeni strani, mestno obzidje narušiti, od koder so potem z okrepitevami poskušali vdreti v mesto. Branilcem pa je tudi tokrat uspelo odbiti grozeč vpad z izgubami za sovražnika. Po vnovičnem neuspehu je grof opustil obleganje mesta«.

»Boji so po vsej Koroški povzročili veliko škodo; zato je vojvoda Friderik IV. (Tirolski, s praznim žepom; umrl 1439. leta, op. V. H.) kot skrbnik poznejšega cesarja Friderika III. poskušal nasprotnika pregovoriti za poravnavo. Že 13. februarja 1425 je bil v Dunajskem Novem mestu sklenjen sporazum med škofom in grofom. Sporne točke so bile premoščene ali kljub temu je za Beljak obstajalo še naprej nevarno sosodstvo grofa v spodnji dravski dolini. To pa je bil zadnji pomembni boj za Beljak in bamberško posest na Gornjem Koroškem, o čemer kaj vemo. Sovražnosti (brez dokončnega zmagovalca) pa vzbujajo misel, da celjski grofje niso samo zato hoteli nadvladati Beljak, ker so želeli v boju pridobiti utrjeno zastavništvo, temveč so si hoteli ustvariti odskočišče proti bamberškim posestim na Koroškem.

Odtlej bamberška posest na Gornjem Koroškem ni bila več v nevarnosti«.⁴

*

Kot svoj čas Španhajmom, Goriškim in Ortenburškim (Radovljiškim) je tudi Celjskim pretrd beljaški oreh. Kdor je hotel biti neomejen gospodar prostora med Alpami in Jadranom, je moral biti gospodar Beljaka. In ne samo to. Beljak je bil tudi odločno najpomembnejše trgovsko mesto na pravkar označenem prostoru, a Celjski so imeli malo mest... Beljak so skušali streti z dolgotraj-

Mali oblegovalni oven z upravljalci. Posadko med kršenjem in podiranjem ozidja varujejo številni lokostrelci pred brambovci za obzidjem.

no potezo: sistematično so ga obkoljevali s postojankami in manjšimi spopadi, zlasti leta 1430. Glavne sile pa so — kakor v XIII. stoletju Španhajmi — vrgli v drugo smer: v Posavje! Povsem so si skušali za kajkavskim Zagorjem podvreči Zagreb z vso Slovinijo (Slavonijo). V celjsko-avstrijski vojni 1438—1443 pa tudi neobvladane predele Kranjske z Ljubljano.⁵

Dogodke okoli Beljaka in Wolfsberga je treba razumeti kot poskus povezovanja kneževine. Predvsem je bilo treba »preskočiti« Karavanke in bamberški Beljak. Ti dve oviri — gorovje in tuja posest — sta ločevali glavni jedri ortenburške (radovljiške) grofije. Kot vemo, je bila po letu 1420 povsem celjska in jo upravljajo iz gorenjske Radovljice.

Herman se je lotil »odstranjevanja« Karavank v težavnem času. Sočasno mora reševati utapljučo oglejsko patriarhijo in nuditi gostoljubje in zaščito pregnanemu patriarhu. Še huje je to, da pri tako obsežnih zasnovah nima podpore sina Friderika. Ta se vdaja erotičnim avanturam z Veroniko Deseniško in se celo prodaja v vazalstvo Benetkam. Prvi sin Herman (Jerman) III. je bil upravitelj Radovljice in Spittala. S svojo drugo ženo Beatrice Wittelsbach bi očitno z Bavarci moral držati Avstrije v kleščah od zahoda. Naloge ni opravi, ker se je 1428 smrtno ponesrečil ob padcu s konja pri Kamnu na Gorenjskem.

Mirovna pogajanja za sporne koroške posesti so bila 13. februarja 1425 v Dunajskem Novem mestu. Rimski državni grof (knez) Herman ni potegnil najslabšega konca. Znaní so zapisniki z dne 11., 17. in 26. januarja 1425. Dokumenti so bili potemtakem pisani med obleganjem Beljaka oziroma takoj zatem. Seznanjajo nas, da je dobil rimski imperijalni grof «... Herman Celjski kot ban v slovinskih deželah...» v fevd od kneza Friderika Avstrijskega trdnjavo Waldenstein v zameno za trdnjavo Hertneidstein, ki jo je odstopil bamberškemu škofu Frideriku.⁶

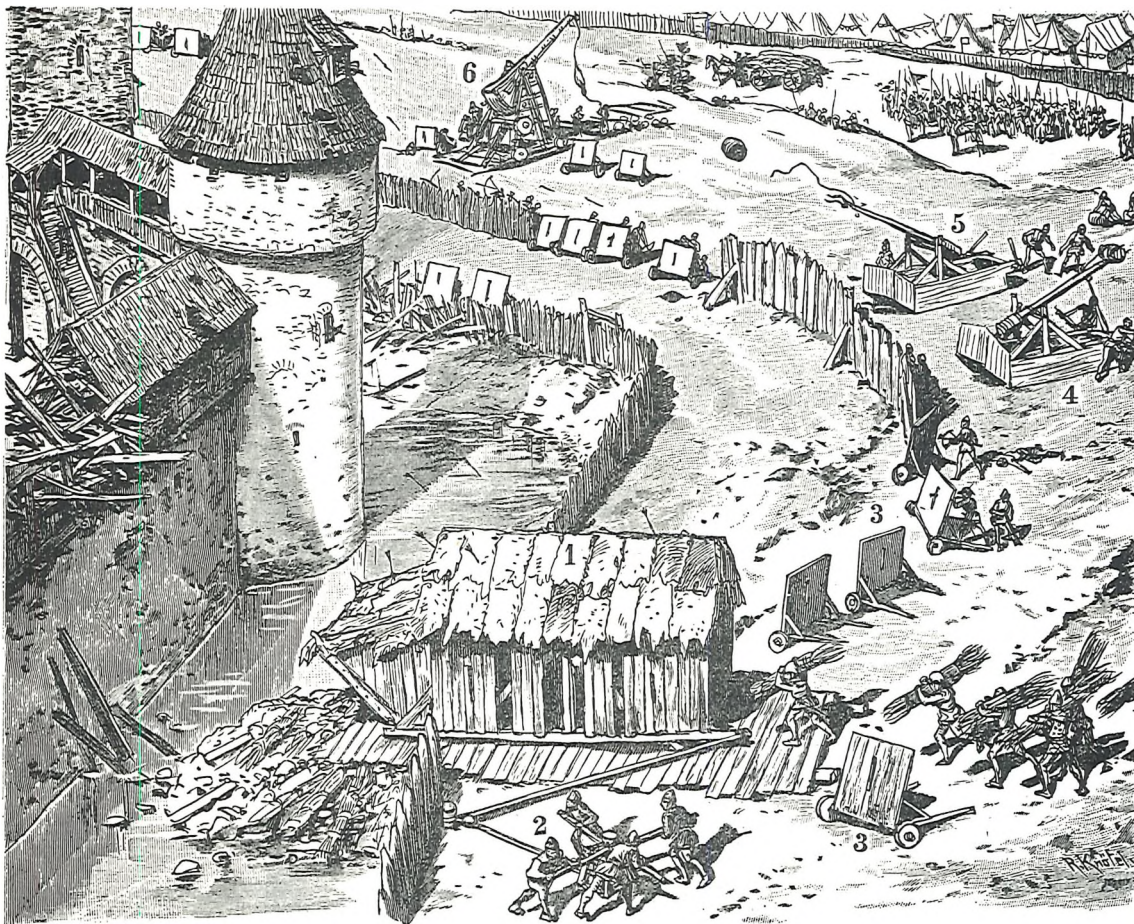
Obedve trdnjavi sta v Labotski dolini med pogorjema Svinje in Golice. Hertneidstein je nad celjansko kritično točko ključovalnim samostanom Šentpavel. Z opatijo imajo Celjski kmalu več sovražnosti, tako za gradove Stein pri St. Georgenu, pa Rabenstein (južno od Šentpavla) in bržčas tudi za bivšo pfannberško dediščino Loschental pri samem Šentpavlu.⁷

Podobno kot s Šentpavлом in Wolfsbergom je bilo tudi z mestecem Šentandraž, kjer je bil sedež lavatinske podškofije, druge salzburske sulfraganijske na Koroškem. Šentandraž je grof »Celja in Zagorja« oblegal med sovražnostmi za utrditev svoje državnosti na

Koroškem. Treba je poudariti še to, da je Hartneidstein nadziral pomembne ceste v gorovju Golice. Stolp Waldstein, ki ga dobi v zameno, pa je obvladoval vso Gornjo Labotsko dolino in Gradec, delno je nadziral Waldstein tudi Obdachersko sedlo prav tako z Labotske doline proti Murski dolini.

V letih, ko Celjski ob podpori koroških palatinov Goriških združujejo posesti v vsej deželi, pa pehajo v obup bamberškega škofa Albrehta in tudi naslednika Friderika. Oba resno razmišljata o prodaji Beljaka in drugih ozemelj. Razlogi za nameravano prodajo »so bili boji, ki jih je imel Bamberg z grofom Hermanom Celjskim 1425 po deželi (Koroški) in so pomenili za lepo Labotsko dolino tolikšno škodo, a za škofijsko premoženje takšno izgubo, da je škof prosil cesarja Sigismunda za dovoljenje, da bi smel prodati vse bamberške posesti na Koroškem...« Znan je tudi osnutek prodajnih listin za bamberške posesti na vojvodo Friderika (starejšega). Kot razlog za nameravano prodajo je omenjeno, da je »visoka ustanova deficitarna zaradi vojn, zmot in tako dalje, ki so bile zlasti hude zadnja leta v kraljevini Češki in ob njej ležečih deželah. (Torej tudi na širšem Slovenskem, op. V. H.). Spričo vsega (husitnih vojn) je bilo sveti 'Kristusovi veri' povzročeno veliko trpljenja in škoda. Ob vsem tem ni nobenega drugega izhoda kot načeti imetja škofije in jih odtujiti. Zato je bilo sklenjeno: odreči se je treba oddaljenim in od glavnega škofijskega imetja povsem ločenim posestim škofije, ki so v Avstriji ob Ensu, na Štajerskem, na Koroškem in tista pod grofi iz Gorice.« (Goriški so imeli tako v preteklosti, kot tudi po letu 1400 več sporov z Bambergom, op. V. H.) Posest pa je bilo treba »prodati na pošten in večno odkupljiv način... A ni znano iz kakšnih razlogov ni prišlo do prodaje.«⁸

Samo domnevamo lahko, da Hermanu ni bilo do tega, da bi bamberške posesti preprodali Habsburžanom. Avstrijci so bili resda deželni vojvode, ozemelj pa so imeli na Koroškem zelo malo! Zdaj je bila nevarnost, da se okrepe z bamberškimi postojankami, zlasti Beljakom in Wolfsbergom. In to naj bi dosegel Friderik, Habsburžan leopoldinske veje, ki je bila odslej glavni sovražnik savinjskih mogočnikov! ... Ali je Herman posredoval, da Sigismund prodaje ni odobril? Odgovor lahko najdemo le v kakšnih novih odkritjih. Kakorkoli že in še — dejstvo je, da je celjski boj za Labotsko dolino in Beljak hkrati s husitskimi vojnami spravi Bamberg, potencialnega ponemčevalca Koroške, prehodno na kolena.

Tehničen prikaz obleganja trdnjave in mestnih obzidij v poznem srednjem veku. Pred obzidjem so razporejeni vojni »stroji« in druge pomožne naprave. 1. »Mačka« za premostitev obrambnega jarka. 2. Vzvodno pomagalo za potiskanje mačke. 3. Prevozni zasloni s strelni zarezo. 4. Lučalnik, naložen. 5. Lučalnik po odstrelu. 6. »Blydia« ali metalni stroj.

Mimo misli na prodajo so morali škofje utrjevati svoje postojanke, zlasti Beljak. Posebne skrbi je bilo deležno južno obzidje, kjer je bilo tako imenovano »slovensko predmestje« (Windische). Tudi za »spodnje predmestje« v smeri severozahod so morali skrbeti. »Obedve predmestji sta med boji z grofom Hermanom Celjskim bržčas prizadeti«, pozneje pa od turških in ogrskih vdorov.⁹

Neuspelo osvajanje Beljaka in Wolfsberga ima še eno dopolnilo. »... Herman je 1425 odstopil bamberskemu škofu Hartneidstein in Vivšnik Weissenstein (ob Dravi), ki ju je imel od malo prej izumrlih Vivšniških. Dobil pa je 'grad Muto (Mautenberg), vključno z mitnico in trgov'. Ker je bila Muta vojvodski fevd, je utrdbo Waldstein v Gornji Labotski dolini pripoznal kot fevd deželnega kneza...«¹⁰

Postojanka Muta ob kobanski Dravi je bila izredno važna. Obvladovala je prehod med kobanskim Podravjem in dolino Čakave (Sag-

gaue) z Ivnikom (Eibiswaldom) gor do Gradca...

Trdnjavsko prehodna točka Waldstein vključno z obleganim Beljakom in Wolfsbergom pa pridobljeno Muto napeljuje preučevalca na že izrečeno misel. Rod je želel iz Celja sredotežno obvladovati vse dravske dotoke in sploh porečja Drave. Z letom 1420 jim je bilo obvladovanje potrebno najmanj od kolena Ortenburg—Spittal na Gornjem Koroškem, pa do Legrada pri sotočju Mure v Dravo!

Govorili smo zlasti o trikotu: Ziljska dolina — Beljak — Kanalska dolina. Temu ozemlju bi z drugimi besedami lahko rekli: *streha širše Slovenije!*

Streha širše Slovenije je še toliko važnejša, ker pod njenim napuščem vodi tako imenovana prečna pot. Za vsako ceno si je bilo treba izvleči bambeško — habsburško — salzburški prečni trn iz celjske pete, da bi trdnje stala na oglejskem cerkveno državnostnem pro-

storu pod Dravo. Samo v tej širši vzročnosti postane popolnoma jasno, zakaj so Celjski 1426, torej v letu po Beljaku, in hitro... potem, ko so Benetke likvidirale državo oglejskega patriarha, zasedli Kluže—Chiusaforte v dolini Bele...» na furlanskem delu prečne poti. (Vendar ni povsem izključeno, da so začetki osvobajanja Furlanije iz 1422 zamenjani z dogodki iz 1426!?)¹¹

Chiusaforte—Kluže je staro furlansko mitniško mestce na poti iz Furlanije proti koroški Kanalski dolini, Ali, 1426 (?) zavojevano prežo v Kluži Celjski menda niso dolgo držali. Skupna igra oglejskega patriarha Ludvika Tecka, Savinjanov in Goričanov se nadaljuje. Kmalu bo dobila novo važno postavko v zidanju trdnjavske Bele peči (1430), ki jo pozidajo Celjski kot povezovalno točko med Spittalom in Radovljico in odskočišče proti Ogleju.

Belopeška trdnjavska zapora na tako imenovani prečni poti je nastala mimo mednarodne strategične vloge tudi zato, da bi nadzirala konkurenčni Beljak. Akcija zmanjšuje mitnine in dobičke bamberskih škofov in habsburškega Šentvida na Glini. Posredno je usmerjala promet čez celjsko Radovljico. Prvenstveno pa so pospeševali trgovino laške poti, od celjske posesti Komen v zahodni Istri, od tod pa čez ljubljanska vrata na Polhov gradec v Dolomitih. Na tej poti je nevarna le habsburška Ljubljana. Dalje proti vzhodu je povsem varno jedro kneževine: Posavinje in celjski trajni fevd Slovenska Bistrica, od koder se cepi ogrska pot, spet čez celjsko Štrigovo in postojanke na drugih odcepih.

Po doslej znanih virih je okoli »prečne« in »laške« poti del važnega merjenja moči. Iz pogojev slovenskih tal rastejo Celjani in oglejski patriarh Ludvik II. Na drugi strani so

Grad Vajškra-Landskron severovzhodno od Beljaka. Perorisba iz nekega zapisa okoli 1600 (Arhiv Thurnaus, predal »Dnevniki II«, št. 12)

nepodomačeni Habsburžani bamberske oziroma salzburske škofijice (sufraganije Krka, Lavant, Sekava).

Še pred zidavo Bele peči se začne »večna« vojna Celjskih za Koroško. Leta 1430 so v ponovnih sovražnostih z bamberskim škofom. Poškodovali so posest štajerskega, koroškega in kranjskega vojvode, takrat še mladoletnega graškega Leopoldinca Friderika V. (kot cesar je III.). Bratranec Albert V. je bil (kot Albertinec) v sporu z leopoldinsko ali graško vejo. Hkrati je tudi »sorodnik Celjskih«, saj je poročen z Elizabeto Luksemburg, hčerjo cesarice Barbare, rojene Celjske.

Cesarjev in kraljev zet Albert V. je opustil celjskim sorodnikom njihovo uveljavljanje na Koroškem. Saj je »razsodil, naj se zaradi (cesarja) Sigismunda spregleda Hermanaova krivica...«¹²

*

Tako smo v letih 1420—1430 prišli do zadnjega od mnogostranih luksemburško—celjskih poskusov za osvoboditev Istre in Furlanije izpod beneške nadoblasti. Na »... 30. oktobra 1431 je Ludvik Teck zadnjikrat vdrl s 5000 Ogri iz Gorice v Furlanijo. Zopet je prišel do Manzana in odtod s 1500 konjeniki celo do obzidja Vidma. Ker se mu ni posrečilo, da si ga podvrže, je zavzel in izropal goriško opatijo Rosazzo—Rožac v spodnjih Brdih. Že 5. novembra so naredile Benetke protisunek. 'Ogre' so razbili in jim odvzeli plen. Tako je moral patriarh 16. novembra zapustiti deželo, medtem ko Benečani kaznujejo patriarhove privrženice v Furlaniji...«¹³

Opatija Rožac v spodnjih Brdih je bila ustanova Goriških. Tu so *pokopavali svoje pokojnike*. Bržkone so v advokatih in podložnikih Rožaca skriti neimenovani, a »kaznovani patriarhovi privrženici«, o katerih govori furlanski vir.

Ob vsej podpori Celjskih in Luksemburžana v orožju in moštvu patriarh ni uspel, da bi osvobodil Furlanijo in Istro. Tudi diplomatske poteze v Rimu niso omajale Benečanov, da bi se bistveno umaknili.

Serenissima je bila pripravljena popustiti pri malenkostih in vrniti patriarhi le izolirane enklave... Patriarh je prenesel svoja naprezanja na mednarodno raven. Neposredno za vdorom iz Gorice v Furlanijo, ali 30. decembra 1431, je prišel s »sijajnim spremstvom« v Basel. Odpotoval je s širše poddravske Slovenije, bržkone iz Radovljice ali Bele peči, ki jo dokončuje Friderik II. Celjski ravno v tem času.¹⁴

Patriarh Ludvik II. (Teck) je torej po odhodu iz emigranstva na gospostvu Celjskih

(tudi Krapina, Radovljica, itd.) začel iskati pravico na vrhunskih srečanjih. V Baslu se je pritoževal na cerkvenem zboru, do katerega je prišlo predvsem na zahtevo francoske nižje duhovščine. Ludvik se je takoj povezal s »francosko stranko« in prešel v njeno vodstvo. Ker so mu Benečani zasedli furlansko-istrski del cerkvene državnostne patriarhije, je postal glavni nasprotnik papeža Evgena IV. (1431—1437), po rodu Benečana iz patricijske rodbine Condolmeri. V tem poreklu je skritih mnogo razlogov, da Ludvik ni mogel uspeti, čeprav je proti papežu iskal zaveznike tudi med škofi in velikaši Nemčije in Avstrije. A zanesljivo oporo je imel le v Celjskih, Goriških in Luksemburžanu Sigismundu, ki pa v njegovo škodo prerano umre, 1437, dve leti pred Teckom.¹⁵

*

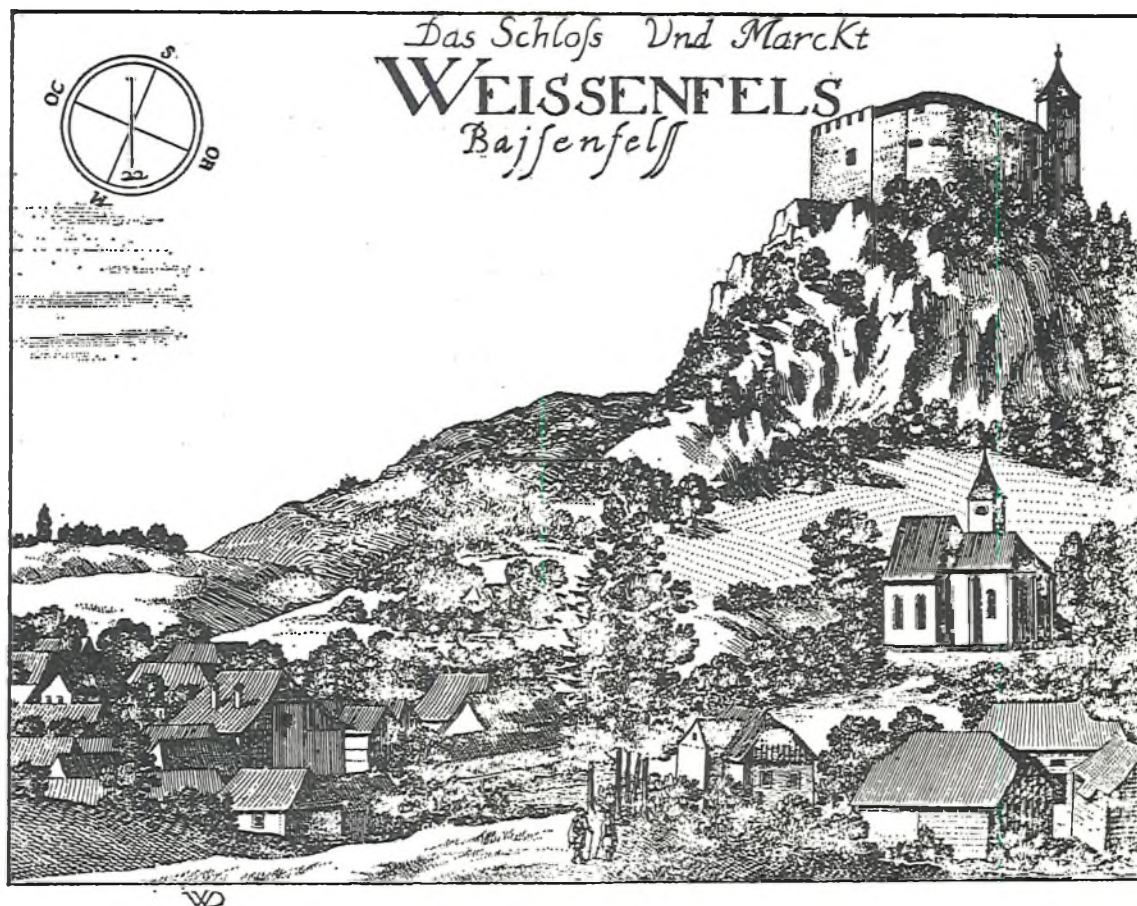
V letu 1422 pa tja do 1431 so vredne posebne pozornosti »enote Ogrov«, ki se vojskujejo za Istro in Furlanijo. »Nemirni kralj« in cesar Sigismund Luksemburški je 1428 odpotoval v nemške dežele in potem na kronanje v Rim. Benečan Evgen IV. ga je 1433 okronal s cesarsko krono »rimske« ali zahodno evropske (ne samo nemške) veldržave. Luksemburžane, še posebno pa Sigismunda, res ni mogoče proglašati za izrazitega Nemca. Slednje je razvidno že po tem, kako je urejal zadeve precej nekonkretnega »imperija«, zlasti v nemških deželah.

Medtem ko je Sigismund na zahodu, je povsem konkretne posle kraljestva Ogrske »predal v upravo žene Barbare, tasta (slavonskega) bana Hermana in svaka (kraljevskega) palatina Nikolaja Gorjanskega.

Prej ko slej je za vse tri knežnje Celjske važna skoraj neprekinjena oblast nad Slovinijo (Slavonijo) in dobršnim delom ostalih »slovinskih dežel«. Pod to oznako je v njihovih virih večkrat označena oblast v dinarski ali gorski Hrvaški in zaledni Dalmaciji. Ta politična moč se je gibala med točkami: Radovljica — Celje — Varaždin — Zagreb oziroma Medvedgrad pri Zagrebu.

Cesarica in kraljica Barbara je »pogostokrat prebivala v Medvedgradu.« Pod gradom je razgledišče. V ljudskem spominu je znan kot kraljičin sedež... Barbara se je rada oblačila v črno. Odtod še vedno živijo bogate govorice med kajkavci okoli Zagreba in Zagorja o črni kraljici.¹⁶

Pravkar zapisano trditev o politični moči med točkami Radovljica—Celje—Zagreb, je treba podkrepiti še s stransko smerjo. Gre za pospešeno prodiranje na hrvaški »prečni poti« na črti Bihać—Knin, kar je večdesetletja

Bela peč, trdnjavska zapora in mitnica ob »strehi slovenskega sveta.« Trdnjavsko-carinska zapornica je bila na mednarodno važni »prečni poti«, ki so jo nevarno obvladovali Avstrijci v tistem soglasju z Benetkami. Friderik II. Celjski je v okviru velikopoteznih načrtov očeta Hermana 1430 pozidal svoj grad (!) pri Trbižu, na najbolj nevtragični, pa tudi zelo dominantni točki na tako imenovani prečni poti. (Trdnjavski grad Bela peč je posnet po Valvasorju.)

razvojna smer. Vendar zapleti okoli istrsko—furlansko—beljaške fronte bodo laže razumljivi, če spet načnemo odnos Celjskih z avstrijskimi vojvodi. Spori s Habsburžani (leopoldinske veje) so se stopnjevali malo pod vreliščne okoli prevzema ortenburško-radovljiške dediščine.

Za razvoj Celjskih sta v naslednjih štiridesetih in petdesetih letih važni dve zmagoviti vojni. V letih 1441 do 1446 se Friderik II. in sin Urh II. zelo uspešno bojujeta z ogrskimi Hunyadi. Skoraj sočasno ali od 1438 do 1443 pa Urh II. vojaško obvlada avstrijske Leopoldince na širšem Slovenskem, saj mu priznajo celo naslov »imperialni knez«. ¹⁷

Razporeditev neodtujljivih rodovnih alodijev kot »trajnih« fevdov od leta 1418 do okoli 1432 je bila takšna, da je bil Herman II. praktično gospodar od Wildona in Radgone na Muri, do Komna v zahodni Istri. To prečnico dopolnjuje druga premica, ki se steguje od vzhodja Velikega Kleka do Gerova pri izvi-

ru Kolpe. (Kar se veže s pridobitvami v Kvarneru in okoli 1428 v porečju Une: Bihać, Krupa itd.). Vendar na širšem Slovenskem vsa gospostva niso bila last rodu. Večina je bila iz tako imenovanega état tampona ali cerkvene državnosti patriarhije Oglej. Hitro po letu 1360 so si Habsburžani prilaščali vse pod Dravo. Zlasti Kranjsko in severno Istro (Postojna, Komen, Vipava) so vojaško in politično obvladovali s pomočjo domačinov, prvenstveno Žovneško—Celjskih. Slednji so se kmalu začeli ločevati od Avstrijcev in ob pomoči Luksemburžanov podaljševali življenje Ogleju. Zato jim je patriarhija podelila poslednje preostale fevde. ¹⁸

Nesporni viri nam potrjujejo, da si je savinjski mogočnik z vojvodskimi, kakor cerkvenimi »trajnimi« fevdi naglo združeval državnost. Politično zlivanje od Velikega Kleka-Grossglocknerja pa vse do porečja Une (v Bosni) dobi svojo predzadnjo potrditev s posestmi Ortenburških (Radovljiških). Za do-

končno zaokrožitev Herman ni šel toliko v pravo vojno, kot v kompromisno uresničevanje »počasi in zanesljivo«. Tako je razumeti nebojevito in nekam čudno samoizpoved celjskega kronista, ki takole piše o času okoli 1432: grof Herman Celjski, oče grofa Friderika in ded grofa Urha, je zavoljo zveličanja svoje duše podaril in avstrijskim gospodom zastoj izročil mnogo gradov, ki so jih Avstrijci zastavili Celjanom. Zastavljeni so bili: Kranj, Kamnik na Kranjskem, Vajškra, Wildon, Radgona, Postojna, Novo mesto, Kostanjevica na Krki, Statenberg, Višnja gora, Goričane in še drugi, za katere ne vemo imena, po številu štirinajst...¹⁹

Celjski so več navedenih fevdov prevzeli po 1360 in upravljali do leta 1432. Dediščine za Ortenburškim niso obremenjevali fevdi, ker so slednji posedovali v glavnem lastna posestva oziroma trajne imperialne fevde. Po pogodbi iz leta 1430 bi bilo treba zastavljene posesti vrniti avstrijskim vojvodom. Ali diplomat, kakršen je bil Herman, je dosegel razna zavlačevalna »dopolnila«. Vsa so se vrtela okoli »večjih« fevdov, ki so jih imeli Ortenburški in Celjski od Habsburžanov v užitku. Zdaj so jih morali vračati, ko so avstrijski knezi videli, kam teži Herman s svojim sinovom in zlasti vnukom Urhom, ki se je (po 1429) ženil pri srbski kneginji Katarini iz Smedereva. Tako se kopičijo posebnosti, ki deželno presenetljivo ločijo naprotniška rodova. Ob podatkih, ki jih posreduje kronist celjskih knezov, je razvidno, da so Avstrijci ali Habsburžani vojvodstvo za sebe, Celjski pa taka državnost naglo postajajo!

Ravno z uresničitvijo kompromisa med Hermanom (Jerman) II. in avstrijskimi Leopoldinci se je rodilo jedro celjske dežele. Savinjan je veliko izgubil na Kranjskem in ob Muri. Ali z resničnimi »večnimi« fevdi se je za »vekomaj« utrdil v važnih prehodnih točkah na Gorenjskem. V širšem Posavinju so take postojanke: mesto Slovenska Bistrica in Laško pa Radeče (Gratschau) in Žebnik pri Radečah (Siebeneck). Vse to so Celjani še nadalje obdržali v zastavi od Habsburžanov. Vrniti bi morali brez odškodnine šele po Hermanovi in »njegovega sina in vnuka smrti«.²⁰

Z jezikovno narodnostnega stališča so med vrnjenimi gradovi posebno važni Vajškra-Landskron (pri Beljaku) na Koroškem, Wildon ob Muri in Radgona kot »ogrska vrata«. Vsi trije so torej na severnem robu slovenske jezikovne meje!

*

Del posesti na jezikovni meji med Avstrijci in Slovenci pri Muri in rečici Čakavi so

še ohranili mogočniki, ki so se širili iz jedra v Posavinju. Njihov kronist namreč piše ob celjsko-ogrskem spopadu v letih 1441 do 1446, da so si knezi »Medvedgrad že dolgo tega pridobili...«. Zamenjali so ga za »Schmürnburg« (Žlemburk), ki je južno od Lučan, torej v zaledju svoje državnosti kobanskih gospodov: Muta, Radlje, Fala, Limbuš pri Mariboru in Slovenska Bistrica.

Posestna razširjenost knezov je zaradi asociacije na sedanje mesto ob Savinji dovolj težavna za življenje v visoki srednji vek. Preusmerja pa tudi misel od večplastnega družbenega sestava in prav tako od večjezične sprepletenosti, od latinščine do nemških narečij in slovenščine (delno pa tudi furlano-istranščine in ogrščine). Potrebo po večjezičnosti zasledimo od ustoličitvenega obredja do avtobiografije cesarja Maksimilijana. Sam pravi, da se je moral zaradi celjske dediščine kot tretji jezik učiti slovensko »od preprostih ljudi in slovenskih plemičev, ki jih je vključil v svoj dvor...«²¹

Koroška je bila kot jedro stare Karantanije po grofovsko-krajišniških mogočnikih nedvomno najdlje povezana s svojo marko v Posavinju in njenimi nadaljevalci dvornega državnostnega izročila. Kontinuiteto teh stikov so nagosto utrjevali gospodje Posavinja. Tako je tudi za ustoličitev koroškega vojvode po starih obredih v njihovi poslednji reprizi 1414, ali v desetletju začetka »večne vojne« Celjskih za prevlado na Koroškem. Približno eno tretjino že tako obvladujejo, odkar je vzel Hermanovega sina Ludvika k sebi v Radovljico njegov stric Friderik Ortenburški in mu zapisal gospodstvo vse svoje grofije (knežije).

Posavinjski krajišniški rod, ki se s posestnimi rokavi naglo širi v štirikotu: Alpe-Panonia-porečje Une-Istra, se zlasti sorodstveno veže na Koroško in njeno izročilo. Mimo Ortenburških in drugih post karantanskih družin je med starejšimi sorodniki Celjskih treba omeniti Liechtenštajnske pa izumrle Sternberške (Strmec nad Vrbskim jezerom) in »rimske imperialne grofe« z Vovber. Ti so obvladovali svet od Savinje čez Podjuno do Sotle. Vovberški grofi so odločujoč koroški krvni prilog in močan zagon Žovaneško-Celjskih. Hkrati s polovico posesti dobe grb: tri zlate zvezde na modrem polju. Prav tako so dediči na Koroškem za izumrlimi sorodniki po ženski plati, grofi s Pfannberga. (Prvotno so se pisali: »Bekah«, »Peccah« in »Peggau« in so izvirali še iz karantanskega obdobja.) Za Pfannbergi, advokati samostana v Sentpavlu itd., so si Celjski marsikaj lastili od

Kotelj in Raven do Grebinja in Šentpavla v Labotski dolini.²²

Ustoličitveno obredje z ostalinami politične moči na Koroškem so si že stoletja sem prisvajali rimski imperialni grofi, med katere so sodili tudi Žovneško-Celjski. Ob pomoči Ortenburških in prav tako večkratnih svaštvi in bratranstvih Goriških so od 1360 pa do 1460 resno odrivali Habsburžane in Hunyadije iz štirikota: Alpe-Panonija-porečje Une-Istra in nazaj na Alpe. Tisto, kar je okoli Beljaka zastavil Herman, je širše nadaljeval vnuk Urh in njegov bratranec Janez, pokneženi grof Goriški in zadnji palatin Koroški.²³

Herman si je ob prevzemu ortenburško-radovljiške dediščine nalagal sedmi starostni križ. V teh letih ni tvegala s severnimi »senjori« vojne, ki je bila (kot kaže prihodnji razvoj) neizbežna. Pri tej posestni razpredenosti je treba naglasiti tisto, kar smo doslej resintimentno nalašč zamolčevali. Od karantanskega osmega stoletja naprej (ali šest stoletij!) ni nobeden oblastnik iz politič-

nega središča na trdno slovenskem ozemlju obvladoval toliko našega sveta kot Celjski, ki so dominantni posestniki tudi v severozahodni Slavoniji in Hrvaški.

Ob posestni politiki v gorski Hrvaški in Slavoniji smo že navedli, da je na Medvedgradu rada prebivala kraljica in cesarica Barbara. Tako je lažje razumeti, kako je bila mogoča zamenjava gradu izpod »rimsko-nemškega« imperija z gradom pod ogrsko krono. Schmirenburg (Smyelenburg) Žlemburg pri Lučanah (Leutschah) na narodni meji je (menda le delno) šel za Medvedgrad, znamenito utrdbo iz XIII. stoletje. Delna žrtev (naddrobnosti niso znane) na meji prostora, ki so ga iz Gradca nevarno obdelovali Avstrijci (leopoldinske veje) je potemtakem šla za ključno posest nad Zagrebom — sedežem slovenske banovine. Po drugi plati pa je v tej zamenjavi eden izmed dokazov za željo doseči jezikovno strnjeno ozemlje (slovensko in kajkavsko). Jezikovno enotno ozemlje pa pomeni poenostavljeno upravljanje nad vso držav-

Beljak-Villach okoli 1625. Pogled od zahoda. Upodobitev kaže z leve »obrambno hišo«, ki je bila na severnem bregu Drave. Dalje proti desni je izsek mesta do »gornjih vrat«. Utrdben sistem oliva deloma Drava, deloma umeten jarek. V ozadju je gradič Wenberg-Venberk. (Hrani: Museum für angewandte Kunst, Wien; Khvenhüler-Chronik)

nostjo, nastopajočo med slovensko Dravo in vsem porečjem Une.

Za pretresom izgube Wildona in Radgone ob Muri moramo pogledati še na jug v severno Istro. Ostareli Herman je v letih 1430 do 1433 (dve leti pred smrtjo) vrnil med trinajstimi važnimi utrdbamí in posestmi veliko gospostvo Postojno. Celjani so jo imeli od vojne Rudolfa Habsburškega proti Ogleju. Za zasluge pri tem pohodu v severno Istro in Furlanijo so dobili postojnski del Istre v fevd leta 1372. Gospostvo so upravljali kar 60 let...

Perspektivno odskočno desko za Istro so si Celjski 1432 ohranili, še posebno do posesti zavezniških Walsejsko-Devinskih. Enako do zelo velikega gospostva Završnik (Vrčnek, Švarcenek) z Završjem (Piemonte) ob Mirni v Istri, ki je bil v upravi sorodniških Goriških. Hkrati so si zavarovali s posebno pogodbo pot v Furlanijo. Ta dogovor je razviden iz listine, podpisane 15. julija 1431. Friderik, vojvoda avstrijski, je takrat »podaril Hermanu Celjskemu in njegovim dedičem kot resnično svobodno lastnino vasi in župe, imenovane Comoy, ki so vse v vodovem gospostvu Postojna.«²⁴

Kaj pomeni izraz Comoy(n), ni prav jasno. Verjetno je to v splošnem pojem za komuno-župo, morda pa tudi za župnijo Komen. Veliko postojnsko gospostvo v severni Istri je bilo ustanovljeno okoli X. stoletja. Svoj posestni temelj je imelo v starih župnijah: Slavina pri Pivki, Hrenovice, Vreme, Košana in Trnovo pri Ilirski Bistrici. Te župnije pa nastanejo okoli XII. stoletja.²⁵

Za zdaj ni mogoče ozemeljsko povsem točno opredeliti posesti »Comoy«. Lahko le sklepamo, da so se te »vasi in župe« raztezale okoli Komna. Morda so vključevale tudi kaj na Visokem Krasu in Brkinih na »nikogaršnjem« ozemlju... (Po XV. stoletju in po turških odgonih so ga dopolnilno poselili aromunski begunci Čiči...) Bržčas je šlo tudi za strateško važno ozemlje, za perspektivne odskočke proti Pazinu, Buzetu in Završju, kot smo že nakazali. Nadaljnja pogodbeno dedovalna dejavnost Hermanovega sina in vnuka potrjuje, zakaj je rod po vsej sili hotel ohraniti kakršnokoli bazo v severozahodni Istri.

Trajna celjska posest »Comoy« je bila važna že v tridesetih letih v boju proti beneškemu posvojevanjem v Furlaniji in Istri. Še prej pa v naprežanjih za posest bratranskih Goriških. Dalje je tudi prisotna v pogodbenih poskusih, da si pridobe vse, kar so imeli Walsejsko-Devinski v Sloveniji in pazinski Istri. Na črti: Pazin, Buzet, Završnik nad Podgradom pri Vremah je jedro glagoljaške dejav-

nosti v širši Istri s tržaškim Krasom in na Goriškem. In ravno za to ozemlje sta se naprezala tako Herman kot vnuk Urh.²⁶

Kočljiva vprašanja okoli širše oglejske Istre (z vsem tržaškim Krasom) si oglejmo še z večdržavnega razpona. Le dve desetletji naprej bo treba pogledati, pa bo še marsikaj bolj jasno. Celjska zahodna politika se je opirala že za Hermana na tri točke: Trsat v Kvarneru, Comoy na dolg preskok na Goldenstein v Ziljski dolini in Falkenstein pod Turami.

Tak pogled na zemljevid nam povsem jasno pove, zakaj je bilo treba izpolniti »praznino« med »Comoy« in Turami. Zaradi nje so Celjski začeli 1430 zidati Belo peč. Prvenstven je nadzor nad kanalskim delom prečne poti. Gre za njen najbolj važen odsek: od Chiusaforte-Kluž do Beljaka in nazaj. Nič manj važen ni vstop v goriški svet. Po tej knežiji so že skozi tri rodove segale priženitve Celjank na goriški dvor. V prihodnje bomo vedeli, da so si knežijo nameravali pridobiti z dvostranskimi dedovalnimi pogodbami. Važne so zlasti listine od 14. do 17. marca 1437 v *Dravogradu*, 15. aprila 1453 v *Varaždinu* in in vojaška konfederacija 26. januarja 1455 v *Lienzu*.²⁷

Z uresničitvijo dvostranskih dedovalnih pogodb bi novi knezi varovali potnike na stari »goriški« poti. Po tej poti so svinško-goriški od davna varovalno spremljali karavane, ki so prihajale od Latisane ob izlivu Tagliamenta v Adrijo. Z eno besedo, skrbeli so hkrati s pobiranjem mitnin za vse, ki so bili na potu »od morja do Katschberga« v predalpu na salzburški posestni meji. S Katschberga nazaj pa so spet varovali popotnike in blago »prav do morja« v Latisano, Štivan in druga istrska pristanišča. Od tod so namreč sorodniški in zavezniški Goričani od 1369 naprej transportirali tudi mimo Bele peči in skozi Vrata.²⁸

Dedovalne pogodbe z Goriškimi so »predvidevale«, naj bi bili v prihodnje mitničarji med Alpami in Adrijo Celjski, kot so bili že za izumrlimi Ortenburškimi... V ospredju obojestranskih dedovalnih pogodb je neovirana pot v Istro s Tržaškim zalivom in Kvarnerjem. Odtod pa nemoteni prehodi proti Alpam na Bavarsko in enako na vzhod proti Panoniji. Skoraj hkrati kot z Goriškimi podpisujejo podobne sporazume tudi z Walsejsko-Devinskimi.

Dopolnilo o splošnem pomenu severne Istre za Slovenijo nam vsaj delno razjasnjuje naprežanje knežjih Celjskih, da bi vseskozi ostali svetni zaščitniki Ogleja.

Dvostranske oporoške nazorneje opišejo dobre in slabe točke malo prej omenjeno jugo-

zahodno verigo celjskih postojank. Šele, ko bi bila zasnovana dopolnjena z goriškimi in walseesko-devinskimi »upanji«, bi postale pravi »limes«. Naprezanja te vrste povsem raztolmačijo ozemeljsko, jezikovno in politično konfederativno zvezo patriarha Ludvika Tecka s Celjani. S tem je tudi jasno, kdo je Tecku priskrbel »Ogre« v letih 1422 do 1431.

Brez posebnega tveganja lahko domnevamo od kod se je rekrutirala večina čet. Gotovo iz Koroške, Gorenjske, Posavinja, pa celjske knežije Zagorje z Varaždinom in ostale Slavonije, kjer je bil Herman ban. S položaja slovinskega bana omejuje (sina Goričanke Ane — 1402) Nikolaja Frankopana (umrl 1432). Nikolaj je ban Hrvaški in Dalmacije od 1426 do 1432. Torej v času, ko se začno sodni postopki zoper Veroniko Desejniško in Friderika, ki je 1422 ubil svojo ženo Elizabeto, rojeno Frankopan, sestrčno Nikolaja. Sporna jabolka med slovinskim in hrvaškim banom so nekdanje frankopanske posesti: polovica Krka, Trsat, Bakar in Bribir v Vinodolu. (Brzčas je bil kamen spotike tudi v odstopanjih Benetkam. Trdnjave Rašpor in Podgrad si je Serenissima lastila na osnovi posojila, ki ga je Nikolajeva mati Ana (Goriška) vzela v Lagunah.)

Posesti v Kvarnerju je Nikolaj terjal zase in za svojih devet sinov, ki se kmalu razcepajo v številne nove veje. Celjanu seveda ni do vračanja ozemlj. S posebno odločbo Sigismunda 1435 jih je pridobil za Elizabetinega sina in svojega vnuka Urha. Vse to in spori za postojanke ob Uni rodijo trajnejša nesoglasja z delom, ne pa z vsemi vejami.

Posebno hudo se nasprotovanja zaostrijo z Nikolajevim sinom Štefanom, ki osnuje ozaljsko vejo. Dobro odnose pa imajo Savinčani z bratom Martinom, ki postane celjski vazal in začetnik trsatske veje. Prav tako so na dobri nogi tudi z bratom Nikolajem, ki se poroči s celjsko sorodnico Barbaro Walsee-Devinko v letih 1428—30. Isto velja za neko stransko Katarino, ki poroči celjskega varovanca Friderika zadnjega Ptujkega.²⁹

Nasprotja Celjskim v gorski Hrvaški, zlasti z delom Frankopanov, bomo še srečali. Za zdaj je važno predvsem to, da so Celjski neomejeni gospodarji v severozahodni Slavoniji (ali v Slovliniji) in odločujoči po vsej Ogrski. Herman je poleg Gorjanskega (de Gara) Sigismundov namestnik za vse kraljestvo. Tako smo ponovno še bliže sestavi »ogrskih« enot v severni Istri in Furlaniji, ko je republika Benetke 1420 okupirala Oglej, Buzet, Milje itd. Savinčan pa je seveda želel vzeti kaj od razpadajoče cerkveno državnostne pa-

triarhije. Takšni so torej »južnoslovanski« in čisto nenemški nagibi v letih 1422 in 1431. Patriarh Teck se s Hermanovo pomočjo bojuje za Istro in Furlanijo, a v okvir teh naporov gre tudi poskus osvojitve Beljaka kot važne točke v »strehi« slovenskega sveta.

*

V tridesetih letih je emigrantski sedež oglejske patriarhije predvsem Danielova cerkev v Celju. Teck biva tudi drugje, tako na sedežu zagorske grofije v Krapini, kjer nabira »Ogre«. Celje je na ta način dobivalo »presežno vrednost« s slovenskega dela. Politično in cerkveno karitativno se dežela združuje. Znano je večje število Teckovih dekretov iz mesta ob Savinji. Cerkevno in družbeno razvojno je na primer zanimiva akcija za obnovo pogorelega hospitala Martina in Antona v Celju. Patriarh je okoli 1428(?) dovolil nabirko po vsej Kranjski za obnovo te poznosrednjeveške hiralnice in bolnišnice.³⁰

Povsod po Evropi so hospitali poleg splošnega navajanja v humanost pospeševali medicino. Poživljali so rokodelstvo (cehe), trgovske gilde in delno celo kulturo. Samo mesto, ki je imelo veliko takih in sličnih ustanov, je lahko postalo vsestransko sredotežno in to je bilo predvsem potrebno na slovenskem prostoru. Saj nam do konca visokega srednjega veka ni uspelo ustvariti drugega političnega središča in nadškofijske metropole; namreč središče, ki bi pritezalo pozornost ljudstva in mu dajalo zavest, da je tam njihov stržen.

Poleg zemljepisne prednosti je bilo tu izročilo iz obdobja moči Celjskih in emigrantskega sedeža oglejskega patriarha. Ker nismo znali povezovati meddobij, ko je bila politična moč z vsemi pomočniki dovolj zasidrana v širši Sloveniji, smo se tako pozno dokopali do središčne zavesti. Tudi tu je razlog, da so si toliko našega ozemlja jemale tuje metropole in središča duhovne in vsakršne družbene moči. Vse do novejšje uveljavitve Ljubljane so ta gibala bila zunaj oziroma na robu slovenskega narodnega ozemlja... Temeljni razlog je že v tem, da je Slovenija rasla iz zahodnega fevdalizma. Razvojno izhodišče te smeri pa ne pozna izrazito plemensko — jezikovno enotne države.

Politika knežjih Celjskih od Hermana do Urha, gledana z zornega kota XIX. stoletja, prav tako ni imela zavestnih slovenskonacionalnih potez. Ali zato je praktična dejavnost taka, da je slovenskega, dokaj inertnega človeka družbeno dramila in ga potiskala v predverje oblasti. Od tod pa bi moral prebivalec tudi sam storiti še kak korak čez poslednji

prag do popolne družbene in državne uveljavitve. Z eno besedo dežele in človeka v njej niso provincializirali, kot so to prej ko slej počeli Habsburžani. In v tem je vsa »nacionalna« prednost večjezičnih Celjskih.

OPOMBE

1. Walther Fresacher: Der Kampf des Bistums Bamberg um Villach, »900 Jahre Villach«, 1960, str. 544 do 549; H. H. St. W. AB. Reper. XXIV-618; J. Gruden: Zgodovina slovenskega naroda, str. 248, 249 itd. — 2. Fr. Baš: Celjski grofi in njihova doba, Celjski zbornik 1951, str. 15; H. Henckel: Burgen... in Kärnten I, str. 44, 56, II. 1964, str. 118 itd. — 3. Janko Orožen: Zgodovina Celja. Celje 1971, str. 214, 254 itd. — 4. Walther Fresacher: Der Kampf des Bistums Bamberg um Villach, »900 Jahre Villach«, 1960, str. 544 do 549. — 5. Vlado Habjan: Celjsko-avstrijska vojna od 1438 do 1443... Kronika, 3/1971—XIX, str. 137—148; Kronika Celjskih grofov, Maribor 1972; H. H. St. Wien, Reper. XXIV. 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 131, 137, 506 itd.; Vlado Habjan: Kronika grofov Celjskih, Naši razgledi 1974/12, str. 312, 313. — 6. H. H. St. Wien, AB 406/1... Reper. XXIV. — št. 476, 478, 479, 497 itd. — 7. H. Henckel: Burgen... Kärnten II, Celovec—Dunaj, 1964, str. 14, 137 itd. — 8. Walther Fresacher: Die Ergebnisse der bambergischen Besitzungen in Kärnten um 1437. Carinthia I, 131. leto/41, str. 393, 406. — 9. Rudolf Wurzer: Die bauliche Entwicklung Villachs... Carinthia I. 2/3, 139/1949, Celovec, str. 245. — 10. Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 98. — 11. Primerjaj: Franjo Baš: Celjski grofi in njihova doba, Celjski zbornik

1951, str. 15. — 12. Janko Orožen: Zgodovina Celja, Celje 1971, str. 222; H. H. St. Wien, Reper. XXIV. 502. — 13. Pio Paschini: Storia del Friuli, Videm — Udine, 1926, zv. III. str. 179—181. — 14. Kronika grofov Celjskih v prevodu L. M. Golie, Maribor 1972, str. 22 itd. — 15. Primerjaj: J. Gruden: Cerkevne razmere na Slovenskem, 1908, str. 8, 9, 18, 127 itd. — 16. Ferdo Šišić: Pregled povijesti hrvatskega naroda, Zagreb 1962, str. 225. — 17. Glej: Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972; H. H. St. Wien, Reper. XXIV. — 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115 itd. — 18. H. H. St. Wien, Reper. XXIV. — 413, 415, 432, 435, 445, 446, 451, 452, 462, 481, 485, 504, 506 itd. — 19. Kronika grofov Celjskih v prevodu L. M. Golie, Maribor 1972. — 20. Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 105. — 21. Primerjaj: Hermann Wiesflecker: Kaiser Maximilian I., Band 1. Wien 1971, str. 74, 436, 584. — 22. Primerjaj: Hans Pirchegger: Landesfürst... in Steiermark, Gradec 1951, XII/I, str. 131, 135. — 23. Primerjaj: Johann Rainer: Der Frieden von Pusarnitz, Carinthia I/1-3, 1960, str. 175, 179. — 24. H. H. St. Wien, Reper. XXIV. — 83, 506. 25. J. Zabukovec: Slavina, Ljubljana 1910, str. 73, 74; in opomba dr. Kandler: Indicazioni storiche, str. 185. — 26. Ernest Birók: Urkunden — Auszüge K. Friedrich III. Wien 1853, str. 20, 22 itd.; A. Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 153, 162. — 27. H. H. St. W. Reper. XXIV. — 95, 137, 191. — 28. M. Wutte: Kärntens Wege zum Meer in alter und neuer Zeit, Carinthia I/133 (1943); in 2—3/139 (1949) str. 303, 311. — 29. H. Pirchegger: Die Herren von Pettau, Zeitschrift H. V. St. XLII, 1951; Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972. — 30. J. Gruden, Cerkevne razmere med Slovenci, Ljubljana 1908, str. 128 itd.

MEŠČANSKI ŠPITAL PRI LENARTU V SLOVENSKIH GORICAH

JOŽE MLINARIČ

V srednjem veku pomeni špital (hospitale, Spital) sprva prenočišče ali bivališčni prostor za tujce in popotnike. Ta označba se je kasneje prenesla na hiše, v katerih so našli vso oskrbo ljudje, ki si zaradi starosti, onemoglosti in bolehnosti niso mogli zaslužiti svojega vsakdanjega kruha in niso imeli strehe nad glavo. Že zelo zgodaj pa so našli v teh ustanovah poleg popotnikov in revežev svoje zavetje in oskrbo tudi bolniki. V poznem srednjem veku so zlasti v času križarskih vojn (11. do 13. stol.) nastajali špitali na višinskih in nevarnih prehodih ter dajali zavetje trudnim popotnikom. Tako se omenja npr. okoli

leta 1200 v St. Gallenu špital, ki je bil »in solacium peregrinorum et transeuntium«. Ta zavetja so bila v prvi vrsti v oskrbi raznih redov, ki so špitale ustanavljali sami ali pa so jih ustanavljali posamezni velikaši, jim naklonili primerno dotacijo in stalne dohodke ter jih zaupali zlasti starim redovom. Takšne ustanove so bile praviloma oproščene dajatev in desetine, njihovo premoženje pa se je večalo z volili in miloščinami.¹

Samostani so imeli dve vrsti špitalov, špitale za laike (hospitium, hospitale pauperum) ter špitale za samostansko družino (infirmarium). Prve špitale so imeli predvsem tako ime-

novani starejši redovi, benediktinci, cisterci-janci in kartuzijani.² Na štajerskih tleh se omenja špital (hospitale) iz leta 1185 v karturiju Žiče, ponovno pa se omenja v listini iz leta 1485.³ V Studenicah se navaja špital, ki ga je ustanovila Zofija Rogaška, že leta 1237, torej pred dejansko ustanovitvijo samostana. Tedaj je namreč Rihza, žena Otokarja iz Kunšperka, podelila cerkvi in špitalu (ecclesiam et domum hospitalem), kjer je samostan, dvanajst kmetij.⁴ Tudi gornjegrajski benediktinci so imeli svoj špital že v 13. stoletju, kar nam sporoča listina iz leta 1275, s katero je Oton Thurn podelil samostanu inkorporirani župniji Škale zemljo, toda s pogojem, da se noben diakon ali subdiakon ne bo ukvarjal z nego bolnikov.⁵ Leta 1308 je opat Wulfing izjavil, da bo vsakokratnega infirmarija, ki bi skrbel za nego bolnikov, imenoval vselej le s privoljenjem samostanskega kapitlja.⁶ Gornjegrajski špital se omenja nadalje tudi v urbarju iz leta 1426.⁷

Z nastankom mest v poznem srednjem veku so tudi v mestih nastajali špitali, ki so bili namenjeni predvsem ali pa tudi izključno le meščanom. V teh meščanskih špitalih (Bürgerspital) so bili deležni celotne oskrbe in po potrebi tudi bolniške nege obubožani, bolni, bolni in nepreskrbljeni meščani. Špitale so ustanavljali petični meščani ali pa zemljiški gospodje, lastniki trgov in mest. Ustanove so imele poleg hiše tudi gospodarska poslopja ter običajno tudi vrt, večkrat pa še obsežne posesti, ki so jih obdelovale v lastni reži ali pa jih dajale v najem. Ustanovna pisma, ki so določala pogoje za ustanovitev, hišni red, oskrbo ter pravice in dolžnosti tako ustanovitelja in njegovih pravnih naslednikov ter upraviteljev kakor tudi oskrbovancev, so bila neke vrste statut ustanove. Na čelu špitala je bil špitalski mojster (Spitalmeister), po navadi ugleden meščan oziroma tržan, večkrat pa je to funkcijo opravljal kar mestni ali trški sodnik. Špitalski mojster, ki ga je mestni svet imenoval za eno leto, je prebival z družino v špitalu ali pa zunaj njega. Če je živel v špitalu, je imel v ustanovi brezplačno stanovanje in hasnovanje špitalskega vrta, sicer pa je za svojo funkcijo prejemal letno plačilo v denarju in naturalijah. Špitalskemu mojstru je v večjih špitalih pomagala služinčad, običajno družina (Spitalleuth), ki je morala živeti v špitalu, ter je bila za svoje delo primerno nagrajena. Oskrbovanci so v špitalu prejemali hrano in živila ali pa tudi denar, s katerim so si sami priskrbeli vse potrebno za življenje. Mnoge špitalske ustanove so od 18. stoletja dalje svoje oskrbovance izplačevale v denarju, ti pa so živeli zunaj

ustanove v lastnem stanovanju ali pa pri sorodnikih in znancih. Oskrbovanci so se morali natančno ravnati po hišnem redu, za delo sposobni opravljati tudi predpisana dela, neredneže in kršilce reda pa so kaznovali s postom, z zaporom v posebni sobi v špitalu, v skrajnem primeru pa z odstranitvijo iz ustanove. Ustanove so bile blizu cerkva ali pa so imele svojo kapelo, ki je bila običajno posvečena sv. Duhu, včasih tudi sv. Elizabeti, Vsem svetnikom ali pa je lahko imela kak drug patronicij, po katerem je špital nosil svoje ime. Oskrbovanci so bili dolžni za ustanovitelja špitala ter za svoje dobrotnike moliti in se v svoji kapeli ali pa v za to določeni cerkvi udeleževati službe božje.⁸

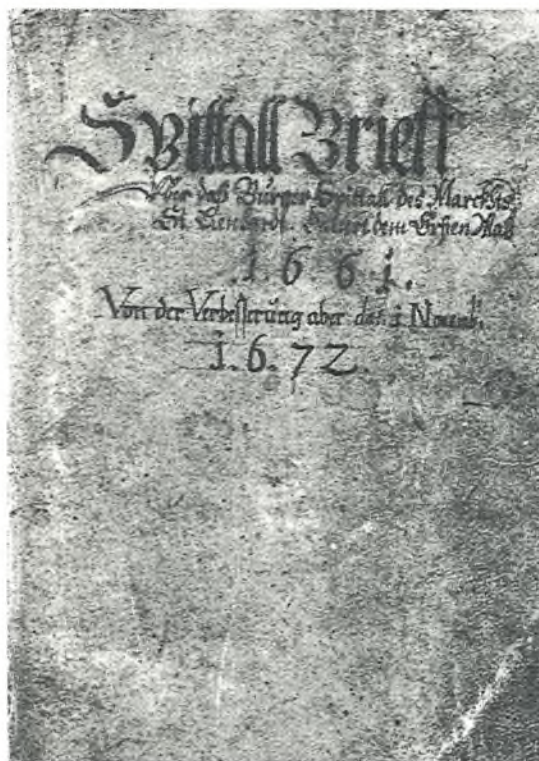
Med najstarejše meščanske špitale na Štajerskem štejemo špital v Ptuj, ki so ga pri cerkvi Vseh svetih leta 1315 ustanovili Ptujski gospodje.⁹ V Mariboru se špital omenja leta 1348, ko bi naj ga ustanovil Mariborčan Mot-her.¹⁰ V Slovenjem Gradcu je špital ustanovil leta 1419 Ivan Loški ter je imel svojo kapelo sv. Duha.¹¹ Ormoški špital se omenja v listini iz leta 1420, ki govori o posestvu v Hermancih, ki je bilo izročeno nemškemu viteškemu redu pri Veliki Nedelji za volilo maše. Listina iz leta 1443 pa poroča, da je salzburški nadškof podelil obiskovalcem cerkve sv. Elizabete ob določenih praznikih odpustek, tudi tistim, ki bi pomagali pri gradnji in nabavi opreme za tamkajšnji špital.¹² V Laškem je okoli leta 1440 ustanovil špital Ivan Massenreutt, Janez baron Valvasor pa ga je leta 1560 na novo organiziral in 1581 bogato dotiral.¹³ V Celju so špital, ki je bil sprva pred mestom, ustanovili Celjani. Leta 1459 pa je Friderik Habsburški dal meščanom dovoljenje, da preneso špital, posvečen sv. Duhu, v mesto samo.¹⁴ V Šoštanju je leta 1700 ustanovil špital beneficiat Matija Podtrassnik.¹⁵

Pri Lenartu je bil špital ustanovljen razmeroma pozno, to je v 17. stoletju. Dasi ga je ustanovil tamkajšnji tržan, je imel patronat nad njim in v oskrbi vsakokratni lastnik bližnje hrastovške gosposčine. Vas Lenart, kjer se omenja cerkev okoli leta 1200¹⁶, župnija pa leta 1237¹⁷, je bila spet last gospodarjev Hrastovca, katerih enemu, tj. Andreju Holeneškemu (von Hollenegg), je kralj Friderik Habsburški podelil za Lenart leta 1447 trške pravice.¹⁸ Od ustanovitve špitala pa do leta 1802 so bili njegovi patroni Herbersteini, za njimi Pauerji, od leta 1909 pa zopet Herbersteini, ki pa so že naslednje leto izročili upravo špitala lenarški občini.

Ustanovitelj lenarškega špitala je bil lenarški tržan in trški sodnik Marko Bernhardt, ki

je v testamentu z dne 9. novembra 1625, ker ni imel ne otrok in nobenih drugih dedičev, zapustil vse svoje premoženje za ureditev špitala pri Lenartu (zu aufrichtung eines burger spitals) in določil, naj imajo v njem oskrbo obubožani tržani in drugi revni ljudje (die verarmbte burgerschafft oder sonst andere haussarme), vendar se mora vse izvršiti le z dovoljenjem hrastovške gosposčine.¹⁹ Nekaj dni zatem, tj. 23. novembra, ko je bil ustanovitelj špitala še živ, je bilo vpričo članov lenarškega trškega sveta Ivana Hauka, Jurija Embserja, Tomaža Šporerja in Štefana Kernpeisa popisano vse premično premoženje, ki ga je v testamentu določil za špital ustanovitelj. Inventar nam izkazuje kar precejšnje premoženje, tako v denarju 920 renskih goldinarjev, ki pa jih je Bernhardt zapustil v raznih valutah. Med zlatnino in srebrnino se navajajo trije srebrni prstani, zlat križec s kamnom, pas s srebrnim okovjem, srebrni pladenj, deset čaš in drugih posod, dvanajst srebrnih žlic itd. Inventar beleži tudi 37 cinastih skled, 24 krožnikov ter 34 vrčev raznih oblik in velikosti, veliko medeninaste posode in sedem svečnikov, od bakrene posode pa predvsem kotličke raznih velikosti, nadalje možo in žensko obleko, več kot deset postelj z opremo, razno perilo, orožje, kuhinjsko opremo in orodje. Ustanovitelj je zapustil na raznih krajih v petih kletah okoli 50 štrtinov (okoli 27.500 l)²⁰ vina, nadalje okoli 160 korcev (nad 6000 l) žita, tri konje z vso opremo, deset volov, šest krav in šestnajst svinj.²¹

Še istega 1625. leta toda že po smrti ustanovitelja špitala, je bilo kupljeno primerno zemljišče za zidavo špitalskega poslopja, v naslednjem letu pa je bil špital z vsem opremljen in pripravljen za sprejem oskrbovancev. Kakor ne vemo natanko za leto sprejema prvih oskrbovancev, tako tudi ne vemo, pod kakšnimi pogoji je Bernhardt špital ustanovil, ker nimamo njegovega ustanovnega pisma, ki je ali izgubljeno ali pa ga (kar je bolj verjetno) sploh ni dal zapisati. Špital je deloval po določilih ustanovnega pisma Herbersteinov iz leta 1661 oziroma 1672. Kot je iz dokumentov razvidno, je do leta 1631 poleg špitalskih mojstrov imel neposredno nad špitalskim premoženjem roko sam gospod Hrastovski, ko je napravil dokončni obračun s trgov in s tem izročil premoženje v neposredno upravo špitalskim mojstrom. Grof je denar, ki ga je Bernhardt zapustil v raznih valutah, zamenjal za renske goldinarje, nekaj zlatnine in srebrnine odkupil, poplačal dolgeve za umrlim ustanoviteljem ter ostanek izročil špitalskemu mojstru. Nekaj premičnin in nepremičnin je bilo tudi odprodanih za na-

Faksimile naslovne strani ustanovnega pisma za lenarški špital iz leta 1661 oz. 1672 (Pokrajinski arhiv v Mariboru)

kup zemljišča, zidavo stavbe in nabavo opreme. Dva vinograda, ki ju je zapustil Bernhardt, je Hrastovski zamenjal za druga dva. Vinograd, ki je bil pod gorsko palico kmezo Eggenbergov, pa ga niso hoteli dati špitalu v hasnovanje, je vzel Herberstein, za špital pa kupil vinograd pri Zamarkovi, drugi vinograd, ki je ležal »am Sonegperg«, je zamenjal za svojega, ki je ležal na Viničkem vrhu in ki je dajal letno do deset štrtinov (nad 5000 l) vina.²³

Prva leta po ustanovitvi špitala je s premoženjem upravljal en špitalski mojster, včasih tudi trije ali celo štirje,²⁴ kar je spričo velikih skrbi za nabavo zemljišča, zidave stavbe in gospodarskih poslopij, nabave opreme in vseh drugih skrbi in dolžnosti razumljivo. Veliko dela so imeli s špitalskimi vinogradi, za katere so zelo skrbeli, saj je z njih špitalu dotekalo največ dohodkov. Naj omenim, da prva leta po ustanovitvi špitala z vinogradi ni upravljal špitalski mojster, temveč poseben član trškega sveta.²⁵ Iz letnega obračuna 1626 je razvidno, da je imel špital največ dohodkov od vinogradov, toda tudi izdatkov za njihovo obdelavo. Tako je bilo dohodkov v omenjenem letu 456 renskih goldinarjev, izdatkov pa 447 goldinarjev, name-

njenih v prvi vrsti za vinograde.²⁶ V času špitalskega mojstra Caharije Nürnbergerja (1631—1634) je imel špital poleg svojih stavb (hiša, parma, hlevi) in vrta ter vinogradov tudi polja.²⁷ Nedvomno so bili v njegovem času v špitalu že oskrbovanci.²⁸ Po resignaciji Nürnbergerja je nastopil službo špitalskega mojstra že znani član trškega sveta Jurij Embser, leta 1651 in 1655 pa je bil špitalski mojster ponovno Caharija Nürnberger, katerega obračun za leto 1655 izkazuje pet špitalskih vinogradov na Viničkem vrhu, pri Zamarkovi in Zavrhu, na katerih se je tedaj pridelalo okoli 40 štrtinov (nad 20.000 l) vina.²⁹ Leta 1661 je bil špitalski mojster Primož Rizner.³⁰

Potem ko je lenarški špital zaživel, je prišla nad kraj nesreča, požar, ki je v kraju poleg drugih stavb uničil tudi špitalsko ter skoraj vse premičnine, tako da so od špitalskega premoženja ostali tako rekoč samo še vinogradi, pa še ti so po zatrdilu špitalskih mojstrov tedaj kaj slabo rodili, tako da iz njihovih dohodkov ni bilo mogoče popraviti špitala, kaj šele vzdrževati oskrbovance. Zato je bilo špitalsko poslopje prodano, obdelovala se je le špitalska zemlja, ki jo je upravljal še naprej špitalski mojster. Erazem Friderik grof Herberstein se je kot univerzalni dedič po svojem očetu odločil, da bo ponovno vzpostavil špital ter ga je v ta namen primerno dotiral. Pozidal je špitalsko poslopje ter ga opremil, tako da je s 1. majem leta 1661 lahko sprejel prvih šest oskrbovancev, tri može in enako število žena.³¹ Poprečna starost oskrbovancev je tedaj bila 70 let, najstarejši je bil star 90 let, najmlajši pa 45.³²

Ko je lenarški sodnik in nekdanji špitalski mojster Caharija Nürnberger volil špitalu 200 goldinarjev, je Herberstein zvišal število oskrbovancev od šestih na osem ter na novo sestavil ustanovno pismo. Ker je Herberstein uvidel, da terja obdelovanje špitalskih vinogradov veliko izdatkov in ker so letine včasih sila slabe, se je odločil, da jih bo prodal. Dal je oceniti vseh šest špitalskih vinogradov, ki so bili vredni 830 goldinarjev, ter izterjal dolgove 500 goldinarjev in jih uporabil za špital. Sam je razen tega špitalu poklonil travnik in njivo, tako da je ustanova lahko kar dobro izhajala in je lepo zaživila. V tem času so bili špitalski mojstri Mihael Gašpar (1663—1668), po njegovi resignaciji na to mesto pa Janez Widman (1668—1670).

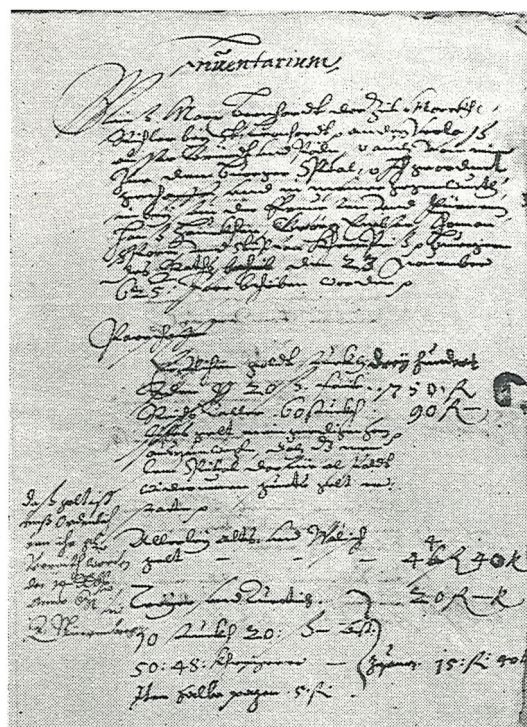
V ustanovnem pismu iz leta 1672 so bili določeni pogoji za sprejem oskrbovancev, njihove pravice in dolžnosti, oskrba, uprava in vsa druga določila, ki so bila potrebna za redno poslovanje ustanove. Po tem ustanovnem

pismu je špital skrbel za osem oskrbovancev, ki se zaradi starosti in bolehnosti ter bolezni (posebej se navaja slepota) niso mogli sami vzdrževati, vendar pa ti niso smeli imeti nalezljivih bolezni. Štiri kandidate za špital je določil trg izmed svojih tržanov ali drugih potrebnih ljudi, štiri pa hrastovška gosposčina. Če se niso našli primerni kandidati, je gosposčina imela pravico poslati v špital druge ljudi in jih imeti v njem, dokler se ne bi našli primerni kandidati. Oskrbovanci so se morali držati hišnega reda, če so ga pa kršili, jih je špitalski mojster prvič opomnil, nato primerno kaznoval, če pa se kljub temu niso poboljšali, jih je z dovoljenjem gosposčine imel pravico odsloviti. Špital je poleg špitalskega mojstra imel tudi dva človeka, ki sta bivala v špitalu in ki sta morala biti oskrbovancem dan in noč na razpolago ter smela biti le z dovoljenjem špitalskega mojstra ponoči odsotna. Za svojo službo sta imela brezplačno stanovanje, v hasnovanje špitalski vrt, 30 goldinarjev letne plače, v naturalijah pa na leto 50 kg mesa, štrtin (okoli 500 l) vina, nekaj žita in soli. Medtem ko so torej v začetku špitalski mojstri živeli zunaj špitala in je za oskrbovance skrbela špitalska služinčad (Spital-leuth), pa je kasneje, vsaj od druge polovice 18. stoletja, živel špitalski mojster v špitalu. Oskrbovanci so prejemali svojo oskrbo deloma v denarju deloma pa v naturalijah. Ustanovno pismo je točno določalo, kaj daje hrastovška gosposčina in kaj se daje oskrbovancem iz špitalske blagajne. Vsak oskrbovaneec je dobil tedensko s Hrastovca šest funtov težak hlebec kruha ter še posebej funt kruha ter po dva funta govedine. Vsi skupaj so prejemali od Hrastovca letno po 386 funtov govedine, 66 in pol funta slanine in 134 funtov masti. Za velike praznike so dobili oskrbovanci nekaj mesa, ki ga je moral špitalski mojster kupiti z denarjem iz blagajne ustanove. Gosposčina je špitalsko žito zmlela v svojem mlinu pri Hrastovcu zastonj ter ni zahtevala plačila mitnine, za tri krave, ki jih je lahko redil špital, pa je dajala letno po dva voza slame ter za pašo na razpolago gosposčinske travnike. Tudi je dajala letno za vse oskrbovance skupaj po 2 štrtina (okoli 1000 l) vina, vsako drugo leto vsakemu izmed njih po sivo hodno obleko, vsakih nekaj let pa perilo in drugo opravo. Oskrbovancem je moral biti na voljo padar, kateremu je gosposčina dajala za puščanje krvi oskrbovancem letno po 3 goldinarje, za večje zdravljenje oskrbovancev pa je dobil le-ta posebej plačano. Oskrbovanci so bili dolžni za svoje ustanovitelje moliti in se ob določenih dnevih udeleževati posebne službe božje. Na Markovo, Friderikovo,

in na god sv. Elizabete se je opravljala posebna služba božja za ustanovitelje špitala, za Hrastovške in enega izmed članov Bernhardtove rodbine, ki je umrl v katoliški veri in ki ni bil luteranec kot Marko. Na omenjene dni kot tudi še na tri največje cerkvene praznike v letu je vsak izmed oskrbovancev dobil po dvojno porcijo mesa, kruha in vina ter po 30 krajcarjev. Duhoven je prejel letno po 9 goldinarjev za opravljanje teh obredov, pri čemer pa je bilo v tej postavki všteto tudi plačilo za pokop oskrbovancev.³³ Gospodstvo se je tudi zavezalo, da bo v redu izpolnjevalo vse točke iz ustanovnega pisma, če pa jih ne bi, je špitalski mojster to dolžan sporočiti trškemu sodniku in svetu. Ob neizpolnjevanju dolžnosti je imela dežela pravico poseči po hrastovski posesti in jo imeti tako dolgo, da lastniki Hrastovca izpolnijo svoje obveznosti. Letno vzdrževanje špitala je tedaj znašalo 193 goldinarje, 2 krajcarja in 2 pfeniga.³⁴

V naslednjih desetletjih se je špital kot tudi vsakokratni lastnik Hrastovca ravnal po omenjenem ustanovnem pismu, do večjih sprememb je prišlo v drugi polovici 18. stoletja tako v pogledu načina oskrbovanja ljudi v špitalu kot tudi v pogledu upravljanja špitala. Določene spremembe v špitalu je narekovala tudi zakonodaja, ki je zlasti v terezijanskem in jožefinskem času posegla v vse detajle življenja. Tako je npr. glede zapuščine oskrbovancev bilo leta 1754 določeno takole: kdor je imel premoženje že ob vstopu v špital, temu se od zapuščine odračuna toliko, kolikor je porabil od dneva sprejetja v ustanovo. Kdor si je v času svojega bivanja v špitalu pridobil premoženje, temu se od zapuščine odračuna vsota, ki jo je porabil v ustanovi od tistega časa, ko si je takšno premoženje pridobil. Če pa si je kdo premoženje v špitalu prištedil, ga mora špitalski mojster izročiti brez odtegljajev tistemu, ki ima do njega pravico.³⁵ Iz omenjenega obdobja poznamo tele špitalske mojstre: leta 1684 Jurija Pichlerja, od 1728 do 1741 Matijo Čučka, od 1784 do 1789 pa Janeza Korošca.³⁶

Kot smo že dejali, je hotel zlasti jožefinski čas tudi v pogledu špitalov izvesti določene reforme. Kot je iz raznih odredb razvidno, je vlada želela manjše špitale ukiniti ter organizirati v glavnih mestih dežel centralne špitale ter združiti špitale in jih namestiti po mestih oziroma na drugih primernih krajih. Pri teh spremembah je oblast vodilo v prvi vrsti prepričanje v neekonomičnost manjših ustanov, hotela pa je tudi izrebiti vse zlorabe, ki so se v špitalih dogajale, saj so špitalski mojstri pogosto iskali le lastne koristi ter si prilaščali špitalsko premoženje, večkrat sla-

Faksimile prve strani inventarja lenarškega špitala iz leta 1625 (Pokrajinski arhiv v Mariboru)

bo skrbeli za oskrbovance, ki so pogosto bili brez zadostne hrane, zdravniške oskrbe in primerne snage. Dvorna odredba z dne 31. marca 1787 je odredila, da se vsi špitale razpuste in oskrbovanci, ki niso posebno slabotni in bolni, dobé svojo oskrbo zunaj špitalov ter se jim izplačuje določena renta za življenje. Tisti, ki pa so močno bolni, bodo poslani v splošno hiralnico, kjer bo zanje pripravljenih tristo mest. Razen tega naj bi se v glavnih mestih posameznih okrožij oziroma tam, kjer so za to dani pogoji, ustanovili špitale, kamor naj bi se iz manjših ustanov preselili oskrbovanci. Stavbe in vse druge realitete ukinjenih špitalov naj se dajo v najem ali prodajo, kapital pa naloži za vzdrževanje takih institucij.³⁷ 22. aprila 1787 je mariborski okrožni urad obvestil gosposčino Hrastovec, naj o vseh gornjih določilih obvesti lenarškega špitalskega mojstra, ki naj dobi medicinece oziroma kirurge, ki bodo pregledali oskrbovance, nato pa naj najkasneje v štirinajstih dneh pošlje na okrožni urad seznam vseh oskrbovancev z zaznamkom njihovega zdravstvenega stanja. Tisti, ki bodo lahko živeli brez oskrbe špitala, naj do prvega avgusta zapuste špital, enako tudi špitalski mojster. V enakem terminu naj špitalski mojster pošlje uradu seznam vsega špitalskega premoženja ter ga izroči magistratu oziroma dominiju.³⁸ Iz dopisa

istega urada z dne 7. julija 1787 je razvidno, da so bila predvsem gospostva tista, ki so prosila vlado, naj ukine špitale, njihovo premoženje proda ter naloži kapital, iz čigar letnih obresti naj bi se vzdrževali v skladu z določilom posameznih ustanov ljudje, ki so potrebni pomoči.³⁹

Do razpustitve špitala pa ni prišlo, pač pa je ustanova prejemala obresti od glavnice 10.000 goldinarjev.⁴⁰ Medtem ko so še leta 1788 dobivali oskrbovanci oskrbo v glavnem v obliki naturalij, pa špitalski mojster Karel Zierengast (1790—1795) v svojem poročilu zagotavlja, da daje gosposčina špitalu namesto nekaterih naturalij denar. Tako npr. namesto tedenskega funta kruha dobe vsi oskrbovanci skupaj letno po 70 goldinarjev in vsak oskrbovanec namesto tedenskega hlebca kruha po 9 kr na teden, s čimer so baje vsi zelo zadovoljni, saj si lahko kupujejo sveže žemlje in še kaj prištedijo.⁴¹ Naj omenim, da je bil leta 1796 špitalski mojster Boštjan Žužko.⁴² Okoli leta 1800 je imel špital majhen travnik, njivo in pri špitalski hiši vrtič. Poslopja so bila v redu, le hlev za dve glavi živine je bil v ramsulu, sicer pa je bilo celotno premoženje ocenjeno na 600 goldinarjev. Zemljo je špital obdeloval v lastni režiji in na njej pridelal nekaj žita in sena ali pa jo je dajal v zakup. Obresti od naloženega kapitala so znašale letno 400 goldinarjev, stroškov pa je bilo več, pri čemer so razliko krili z miloščino, z zakupom zemlje in raznimi volili. Za oskrbo oskrbovancev so izdali letno 250 gold., za administrativne stroške (vključena plača špitalskemu mojstru) 127 gold., za vzdrževanje poslopij 15 gold., za ostale stroške pa 19 goldinarjev.⁴³ V letih 1801 do 1809 in od 1814 do 1823 je bil špitalski mojster Janez Korošec, ki pa ni identičen z že nam znanim predhodnikom.⁴⁴

Med arhivalijami lenarškega špitala imamo ohranjen v pisavi 19. stoletja tudi zapis hišnega reda. Medtem ko je za mnoge druge špitale ohranjen njihov hišni red že iz začetka novega veka, pa je za naš ta zapis iz zelo kasne dobe, kolikor seveda ne gre za prepis starejšega dokumenta. Naj omenimo npr. hišni red špitale iz Seckaua, ki datira v 17. stoletje,⁴⁵ pri čemer pa naj omenimo, da je naš zapis precej obsežnejši. Ker je hišni red po svoji vsebini zelo zanimiv in nam daje vpogled v življenje oskrbovancev, naj ga na tem mestu navedemo v izveščku. Oskrbovanci morajo pošteno in spodobno živeti, ne se med seboj prepirati, ampak živeti v popolni slogi in razumevanju. Če jim dovoljuje zdravje in dopušča čas, morajo biti vsak dan pri božji službi v lenarški cerkvi ter moliti za svoje us-

tanovitelje in dobrotnike. Kdor ni preslabotnega zdravja, mora pozimi vstati ob sedmih, poleti ob šestih, se lepo urediti, nato pa oditi k opravi. Poleti naj gredo oskrbovanci v posteljo ob devetih, pozimi pa ob osmih. V sobah je treba skrbeti za red in snago in jih vsak dan pomesti in prezračiti, v njih je tudi prepovedano kaditi in kuhati. Nihče ne sme brez dovoljenja uprave zapustiti špitale, vrniti se mora najkasneje do osme ure zvečer, zunaj pa ne sme hoditi po gostilnah in ne beračiti. Oskrbovanci ne smejo prinašati v špital alkohola, hrano pa morajo izročiti upravi, ki jo po svojem preudarku ali razdeli med vse oskrbovance ali pa jim jo pusti. Bolnemu mora špital takoj oskrbeti zdravniško pomoč. Oskrbovanci so dolžni opravljati določena dela, pri čemer so izvzeti le tisti, ki so zaradi oslabelosti za to nesposobni, tisti, ki so bolni ali slepi. Razumevanje in sloga med oskrbovanci je v špitalu osnovni pogoj za njegov obstoj, zato naj oskrbovanci sleherni spor javijo upravi, ki bo v določenem primeru postavila enega izmed oskrbovancev, da bo skrbel za red in razumevanje. Vse spore v špitalu uredi uprava, razen tistih, ki sodijo v pristojnost sodišča. Kršilce reda uprava najprej blagohotno opomni, nato kaznuje s prepovedjo izhoda iz špitale, z večjim nalaganjem dela ali s postom, lahko pa tudi z zaporom v špitalskem prostoru. Ker je špital namenjen le slabotnim, revnim in bolnim, mora uprava v primeru, da kateri član špitale ozdravi ali pa pride do premoženja, premisliti, ali tak še sodi v ustanovo ali ga je treba odsloviti. Hišni red, ki obsega štirinajst točk, mora biti na vidnem mestu in ga je treba štirikrat letno prebrati, po potrebi tudi večkrat, vsakemu oskrbovancu pa ob njegovem sprejemu v špital.⁴⁶

V času od 1802, ko so gosposčino kupili Pauejri, so oskrbovanci začeli dobivati denarno rento in živeli zunaj špitale. V tej zvezi je prišlo med lenarškim trgov in lastniki Hrastovca do pogostnih in dolgih sporov, ki so dosegli svoj višek v tridesetih letih. Trg je namreč želel, naj bi se gosposčina do pike držala določil ustanovnega pisma, lastniki Hrastovca pa so skušali dokazati, da je denarna renta in življenje oskrbovancev zunaj špitale za slednje bolj ugodno. Trg je trdil, da se ljudje, ki prejemajo rento, potikajo po trgu in beračijo in so vsej soseski v nadlego. Do korenite spremembe v načinu oskrbovanja oskrbovancev je prišlo leta 1807. Tedaj je namreč lastnik gosposčine odredil, da bodo odslej oskrbovanci prejemali rento v višini petdesetih goldinarjev, preostali, ki še bivajo v špitalu, pa morajo oditi k svojim sorodni-

kom ali pa na hrastovško majerijo. Gospoščina je tudi odredila, da si mora špitalski mojster do 1. junija istega leta poiskati novo stanovanje, zemljo, travnike in vrt pa mora dati v zakup. Lastnik gospoščine je svoj postopek utemeljil s trditvijo, da je nova praksa v vseh pogledih boljša, saj so se oskrbovanci med seboj prepirali, se pritoževali nad špitalskim mojstrom in oskrbo, sicer pa da je za reveže sploh bolje, da ne živijo med sitnimi in bolnimi ljudmi. Lastnik Hrastovca nadalje ugotavlja, da so oskrbovanci, ki že od leta 1804 živijo pri svojih sorodnikih in znancih, z denarno rento zelo zadovoljni.⁴⁷

Zaradi novega načina oskrbovanja oskrbovancev je prišlo, kot smo to že dejali, v tridesetih letih do silnih sporov med Hrastovcem in trgovcem. Magistrat ugotavlja, da so si želeli denarne rente predvsem tisti oskrbovanci, ki jim ni bilo do reda v špitalu. Ti imajo raje denar, ki ga zapravljajo, nato pa berčijo. Tudi špitalske stavbe so po zatrdilu sveta čisto v razpadu in se sprašuje, čemu za prazne stene špitalski mojster, ki dobiva plačilo samo za to, da jih gleda. Naj omenim, da je bil špitalski mojster vsekakor že leta 1833 pa do svoje smrti leta 1849 Bruno Damiš (Damišch).⁴⁸ Nato se je trg pritožil na okrožni urad v Mariboru s prošnjo, naj pri Hrastovcu doseže, da se bo držal ustanovnega pisma. Lastnik Hrastovca pa se je v dolgem pismu opravičeval okrožnemu uradu, zakaj je spremenil svojo prakso v načinu oskrbe. Dokazuje, da je prehod na denarno rento dovolil leta 1812 sam štajerski deželni gubernij,⁴⁹ in to na vsesplošno zadovoljstvo oskrbovancev in da si je to zdaj že praksa nad dvajset let, se manjše še nihče ni pritožil. Hrastovec je po zatrdilu lastnika Pauerja imel za svojo prakso številne razloge, ki jih navaja že na gornjem mestu.⁵⁰

V naslednjem obdobju so živeli oskrbovanci deloma v špitalski hiši, deloma pa so imeli lastna stanovanja ali pa so bili pri svojih sorodnikih in znancih ter dobivali svojo letno rento. Ljudje so bili sprejeti v špital večnoma zaradi starosti in onemoglosti, nekaj tudi zaradi bolezni (zlasti slepote in vodenike). Povprečna starost oskrbovancev je bila v 19. stol. ob njihovem sprejemu šestdeset let, najmlajši med njimi je bil star šestnajst let in je bil slaboumen, najstarejši pa jih je imel nad osemdeset. Oskrbovanci so bivali v špitalu povprečno po osem let, najmanj nekaj mesecev, največ pa okoli dvajset let.⁵¹ V tem času zasledimo špitalske mojstre Jakoba Pabsta (1849—1858),⁵² Mihaela Beleca (1858—1867)⁵³

in Janeza Skribo (1867—1868).⁵⁴ Pod naslednjim špitalskim mojstrom, t.j. Ignacijem Pan-kowitschem (1869—1888), je špital zadela velika nesreča. V noči od 27. avgusta na 28. avgust leta 1883 je med pol dvanajsto in eno uro ponoči pogorelo špitalsko poslopje; vzrok za požar komisija ni mogla ugotoviti. Škode je bilo za 650 goldinarjev, poslopje pa je bilo zavarovano za 1200 goldinarjev. Še istega leta je špitalski mojster začel s popravilom špitalskega poslopja, popravljal pa je tudi gospodarska poslopja.⁵⁵ Naj omenim, da je bil v času od leta 1888 do 1905 špitalski mojster Janez Polanec.⁵⁶

Ko so po približno sto letih leta 1909 Herbersteini ponovno postali lastniki hrastovške graščine, so poskušali takoj urediti pravno stanje okoli lenarškega špitala in načina oskrbovanja oskrbovancev. Očitno so se hoteli čimprej znebiti neprijetnosti v zvezi z upravljanjem špitala. Medtem ko je namreč do začetka leta 1910 bila uprava špitala v rokah paterona, t.j. hrastovške graščine, pa je vlada v dopisu z dne 13. novembra 1909 dovolila, da s 1. januarjem naslednjega leta preide špital v popolno upravo lenarške občine. S tem dnem je prejela vse dolžnosti in bremena, ki jih je do tedaj imela hrastovska graščina, ter je bila dolžna do 30. marca predložiti oblasti v odobritev letni obračun. Pogoji za sprejem oskrbovancev so ostali isti kot do tedaj, namreč sprejem osmih oskrbovancev, katerih štiri je določal trg, štiri pa gospoščina Hrastovec. Oskrbovanci so prebivali v špitalu v dveh sobah ter dobivali po 48 kron letne rente. Špitalskega mojstra je imela pravico predlagati občina, višja oblastna instances pa ga je potrjevala, imel pa je v špitalu brezplačno stanovanje in na uporabo špitalski vrt ter plače 84 kron letno. Špitalski izdatki so tedaj znašali letno 497 kron, dohodki pa 641 kron, ki so jih dali štirje procenti od s 1. marcem 1911 naloženega kapitala 10500 kron ter zakupnina za špitalsko zemljo.⁵⁷ Ker so bile po ugotovitvi uprave stavbe potrebne nujnih popravil, je vlada odredila, naj se pri lenarški hranilnici naloži določen procent dohodkov za popravila stavb.⁵⁸ Večja popravila so se nato izvajala že v letih 1911—1913.⁵⁹ Špital je imel v tem času zemljo v občinah Lenart in Zamar-kovi. V prvi je imel dva vrtova in njivo v izmeri 52 arov, v drugi pa travniške parcele velikosti 123 arov in 55 m², vse v skupni vrednosti 13.095 kron.⁶⁰ Leta 1907 je bil lenarški špitalski mojster Štefan Zadravec, 1910. leta pa Janez Muhič.⁶¹ Lenarški špital je nato preživel še čas do druge vojne.

OPOMBE

1. J. Wichner, Beiträge zu einer Geschichte des Heilwesens, der Volksmedizin, der Bäder und Heilquellen in Steiermark bis incl. 1700, MHVS XXXIII, 1885, str. 43 sl. — 2. Ludwig J. Lekai, Geschichte der Weissen Mönche, Köln 1958, str. 241. — 3. J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I, Graz 1875, št. 644, str. 620 in J. Wichner, o. c., str. 49. — 4. J. Zahn, Urkundenbuch II, št. 363, str. 472. — 5. H. Appelt-G. Pferschy, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark IV, št. 564 in 565. — 6. Ign. Orožen, Das Benediktiner-Stift Oberburg, Marburg 1876, str. 83. — 7. J. Wichner, o. c., str. 48. — 8. Prim. P. Klasinc, Ubožni špital v Ormožu, Ormož skozi stoletja, Maribor 1973, str. 152—157. — 9. J. Wichner, o. c., str. 68. — 10. Vizitacija z dne 31. avgusta 1737 (Dokument v škofijskem arhivu v Mariboru). Prim. J. Mlinarič, Beneficiji v mestu Mariboru do konca 16. stoletja, ČZN XLIV, 1973, str. 78—79. — 11. Fr. Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije 1228—1928, Maribor 1928, str. 240. Fr. Kovačič, o. c., str. 240. — 12. P. Klasinc, o. c., str. 153. — 13. J. Wichner, o. c., str. 74. — 14. Ign. Orožen, Celska kronika, v Celi 1854, str. 107. — 15. C. Schmutz, Historisch Topografisches Lexicon von Steyermark III, Graz 1822, str. 510. — 16. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V, Ljubljana 1928, št. 44, str. 35. — 17. Gradivo V, št. 674, str. 320. — 18. H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültlen, Städte und Märkte, München 1962, str. 33. O Hrastovcu glej J. Koropec, Srednjeveški Hrastovec, ČZN XLIV, 1973, str. 47—59. — 19. »Spittal brieff vber dass burger spitall des marckhts St. Lienhardt datiert dem ersten may 1661, von der verbesserung aber dat. 1. nouemb. 1672« (Ustanovno pismo v rumenih pergamentnih platnicah v arhivu PaM-a, fond Lenart v Slov. goricah, fasc. 5). Drug izvod v rdečih perg. platnicah hrani Zgodovinski arhiv v Ptuj. Arhiv sekretariata rodbine Herberstein. Več prepisov iz 18. do 20. stol. je v arhivu PaM-a, fond Lenart, fasc. 5 in v Zgod. arhivu v Ptuj, fond gosposčine Hrastovec, fasc. 4. — 20. Štrtin (startin) = 10 dunajskih veder = 565,9 l (R. Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse I, MHVS XXIX, 1935, str. 78). — 21. Inventar z dne 23. novembra 1625 v PaM, fond Lenart, fasc. 5 (v nadaljnjem besedilu fasc. 5). S fasc. 4 označujem arhivalije iz fonda gosposčine Hrastovec, ki jih hrani Zgod. arhiv v Ptuj. — 22. Inventar z dne 14. dec. 1631 (fasc. 5). — 23. Ibidem. — 24. V du-

kumentu z dne 4. okt. 1626, Radgona (fasc. 5) se navajajo kot špitalski mojstri lenarški tržani Lenart Postet, Matej Likavec, Stefan Kernpeis in Jurij Embser. — 25. Npr. leta 1626 kasnejši špitalski mojster Jurij Embser, leta 1627 pa Stefan Kernpeis (fasc. 5). — 26. Letni obračun za 1626 (fasc. 5). — 27. Ibidem. — 28. Razvidno iz postavke za »ain armbs weib zu der erden bestätigen lassen« (Letni obračun z dne 12. jan. 1635, fasc. 5). — 29. Letni obračun za 1655 (fasc. 5). — 30. »Spital buech meines marckht S. Leonhardt aufgericht 1661 den ersten may« (fasc. 4). — 31. Ustanovno pismo 1661 oz. 1672 (fasc. 5). — 32. »Spital buech... 1661« (fasc. 4). — 33. 1785, april 15., Maribor (fasc. 4). — 34. Letni obračun 1672 (fasc. 4). — J. Wichner trdi, da je bila v sporu iz leta 1681 med Herbersteini in admontskim samostanom zaradi patronata nad lenarško župnijo tudi pritožba, češ da je Erazem grof Herberstein prenesel špitalsko ustanovo k svoji župniji sv. Rupert v Slov. goricah (Spod. Voličina) in da je moral samostan nositi stroške za zdravljenje kužnih bolnikov (J. Wichner, Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont vom Jahre 1446 bis auf die neueste Zeit IV, Graz 1880, str. 314). — 35. Normale z dne 8. maja 1754 (fasc. 4). — 36. Po dokumentih v fasc. 4. — 37. Dokument z dne 22. aprila 1787, Maribor (fasc. 4). — 38. Ibidem. — 39. Dokument v fasc. 4. — 40. Prepis dokumenta iz leta 1731 (Arhiv sekretariata rodbine Herberstein v Zgod. arhivu v Ptuj). — 41. Dokument z dne 29. dec. 1788 (fasc. 4). — 42. Letni obračun 1796 (fasc. 4). — 43. Dokument z dne 15. junija 1795 (fasc. 4). — 44. Letni obračun v fasc. 4. — 45. Prim. J. Wichner, o. c., 70—73. — 46. »Hausordnung« — nedatirano, v pisavi prve pol. 19. stol. — 47. Dokument z dne 22. aprila 1807 (fasc. 4). — 48. Razvidno iz letnih obračunov (fasc. 4). — 49. Dokument z dne 26. sept. 1812 (fasc. 5). — 50. Dokumenti z dne 8. marca 1830, 17. jan. 1831 in 3. jun. 1833 (fasc. 4). — 51. »Heiligen Geist spital zu St. Leonhard WB. von 1661« (PaM, fond Lenart, knjiga št. 13). — 52. Letni obračuni in drugi dokumenti v fasc. 4. — 53. Ibidem. — 54. Ibidem. — 55. Dokument z dne 29. avgusta 1883 (fasc. 5). — 56. Po dokumentih v fasc. 5. — 57. Dokument z dne 18. nov. 1909 in 1. febr. 1913 (fasc. 5). — 58. Kapital naložen na naslov: »Marktgemeindevorstehung zu St. Leonhard W. B. namens der Erasmus Friedrich Graf Herberstein'schen Heiligen Geist Spitalstiftung mit dem Zinsenbezüge in St. Leonhard W. B.« (fasc. 5). — 59. Dokument z dne 1. febr. 1913 (fasc. 5). — 60. Dokument z dne 1. jan. 1910 (fasc. 5). — 61. Po dokumentih v fasc. 5.

USTANOVITEV UPRAVE DRŽAVNIH POSESTEV NA KRANJSKEM
POD LEOPOLDOM II

JOŽE F. MAČEK

Na Kranjskem sta bili v šestdesetih letih 18. stoletja le dve kameralni (bankalni) posestvi. Z razpustitvijo jezuitskega reda leta 1772 in deset let pozneje še nekaterih drugih samostanov, ki so večinoma imeli večjo ali manjšo zemljiško posest, se je število posestev, ki so prešla pod državno upravo, precej povečalo.

Kranjska od 1782/83 ni imela lastne deželne uprave, temveč je bila podrejena notranjeavstrijskemu guberniju v Gradcu. Tam je delovala tudi notranjeavstrijska administracija državnih posestev. Pod njeno neposredno upravo sta bili obe kameralni (bankalni) posestvi ter vsa posestva verskega in študijskega sklada na Kranjskem.

Pod verski sklad so spadale: gosposčine Bistra, Klevevž, Kostanjevica, Mekinje, Vele-sovo s posestvom škofjeloških klaris, Sv. Petar u Šumi, Pičen, Ruperčvrh, Čretež, Baj-rof; posestva Loka pri Cerknici, Grundelj; imenja: bivšega samostana Bistra, v okolici Kamnika bivšega studeniškega samostana na Gorenjskem in Dolenjskem, Radeče, benefi-cija sv. Jožefa na Žalah pri Kamniku in sv. Mihaela v Kranju ter zemljiška posest kapu-cinov v Novem mestu.

Pod študijski sklad sta spadali gosposčini Pleterje in Fužine ter posestvo Turn pri Ljubljani.

V bankalnem skladu je bila gosposčina Po-stojna in gozdni urad Klana.¹

Upravljanje teh posestev je bilo zelo po-manjkljivo. Njihovi donosi so v prvih letih po prehodu v državno upravo močno padli. S tem »kranjskim« problemom se je ukvarjala dvorna komora in dvorna računska komora na Dunaju, o čemer bomo poročali posebej.

Za tako stanje sta bila dva glavna razloga:

1. Splošna kriza fevdalnega družbenega reda in fevdalne organizacije dela na gosposčinskih posestvih še posebej. Podložniki so si še pod samostansko oblastjo prizadevali kolikor mogoče olajšati fevdalna bremena (raz-ne vrste naravnih dajatev in zlasti osovra-ženo tlako). To jim je seveda pri milejših cerkvenih gosposčinah bolj uspevalo kot nji-hovim vrstnikom na privatnih dominijih, o čemer zgovorno pričajo veliki zaostanki ome-njenih dajatev ob času razpusta samostanov (v Stični 14.229 fl, v Mekinjah 1.247 fl, v Bistri 1.591 fl itd).² Da je sam razpust pome-nil neugodno cezuro za posestva, ni dvoma. Prehod v državno upravo ni potekal povsem

gladko. Nastala je določena zmeda. Menjalo se je upravno osebje. Nekatera posestva so bi-la krajši čas po prevzemu v lastni režiji ome-njene administracije, potem so jih dali v za-kup. Zakupniki so se menjavali, druga pa so ostala prvo desetletje v lastni režiji. Vse to je vplivalo, da je že tako razrahljana discipli-na podložnikov še bolj popustila. Posestva, ki so bila po tedanji organizaciji dela nujno navezana na tlako, so se znašla v objektivnih težavah. Sprememba tlake v denarne dajatve (relucija) pa bi zahtevala daljnosežne spremembe na gosposčinah.

2. Velika oddaljenost in šibka kadrovska zasedenost graške administracije državnih posestev. Za velik obseg dela z upravo državnih posestev na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem je bila uprava mnogo prešibko zasedena, saj je imela le administratorja, enega do treh adjunktov ter nekaj računskih in pisarniških uradnikov. To je hkrati z veliko oddaljenostjo povzročilo, da administracija neposrednih up-ravnikov na posestvih ni mogla uspešno nad-zorovati. Ti pa so skrbeli seveda predvsem za sebe, interes fiskusa oz. skladov jim je bil bolj ob strani. Posledica tega je bil velik ne-red v poslovanju in škoda na račun države oz. obeh skladov, o čemer so na voljo podatki npr. za posestvo v Bistri. Veliko je k temu pripomoglo tudi za Jožefovo dobo značilno iz-redno podrobno reglementiranje, ki je bilo pogosto težko izvedljivo, pridrževanje tudi sorazmerno preprostih odločitev graški admi-nistraciji, že omenjeni šibki nadzor, razni na-črti, da naj bi državna posestva služila za vzor drugim dominijem in pod. Znatna sla-bost je bila tudi v tem, da je bila notranje-avstrijska administracija posestev močno ve-zana na dvorno komoro, manj pa na lokalni gubernij. V takem stanju so bila državna po-sestva v zadnjih letih vlade Jožefa II.

Njegov naslednik Leopold II. je v skladu z delnim opuščanjem centralistične usmeritve in popuščanjem partikularističnim deželnim težnjam 1791 ponovno vzpostavil deželno up-ravo na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem. Hkrati z organizacijo deželne oblasti se je mo-rala po njegovem nalogu decentralizirati tu-di omenjena notranjeavstrijska administraci-ja državnih posestev in se ustanoviti pri de-želnem glavarstvu oz. guberniju (oba izraza se v virih uporabljata, vendar ne dosledno) v Ljubljani (enako tudi v Gradcu in Celovcu) referat za državna posestva (Domainenreferat)

z imenom uprava državnih posestev (Staatsgüterverwaltung).³

Iz ohranjenega listinskega gradiva podrobnejši motivi za ustanovitev te uprave niso razvidni. Po vsej verjetnosti so to bili spredaj omenjeni, dvorni komorj in zlasti dvorni računski komori dobro znani razlogi. Najbrž so na Dunaju upali z decentralizacijo notranjeavstrijske uprave državnih posestev in njeno naslonitvijo na deželno upravo odpraviti pomanjkljivosti pri upravljanju državnih posestev na Kranjskem in doseči njihovo večjo donosnost.

Vsekakor smemo domnevati, da se kranjski gubernij ni posebej potegoval za prenos te nove dejavnosti v Ljubljano, o čemer imamo indicije v njegovem lastnem dopisu.⁴

Povezava uprave državnih posestev z gubernijem naj bi bila zelo tesna, ne pa popolna, ker je bilo njeno osebje plačano iz dohodkov kameralnih skladov in ne iz proračunskih virov. Zato tudi to osebje ni bilo dolžno alternirati z osebjem gubernija. Administrativno poslovanje uprave posestev se je moralo odvijati podobno kot za druge referate gubernija. Administrator posestva je imel rang pravega deželnega svetnika, le da je bil po redu zadnji. Imel je vse tiste pristojnosti, ki so bile že dotlej s splošno instrukcijo dodeljene administratorjem državnih posestev. Manj važne tekoče zadeve je smel reševati sam, le da je akte dal na vpogled in podpis deželnemu glavarju. Važnejše zadeve pa je moral referirati na sejah sveta. Pri obhodu državnih posestev je imel po cesarjevi volji pravico na kraju samem ukreniti vse tisto, kar je bilo neobhodno in to de peracto sporočiti deželnemu glavarju.

Osebe administracije je imenoval cesar.⁵ Dekret za administratorja so izdali na Dunaju, za druge pa je to po naročilu dvorne komore moral opraviti gubernij. Za administratorja je bil imenovan Josef v. Palnstorf, ki je bil prej zaposlen na administraciji v Gradcu, s plačo 1500 fl in potnim pavšalom 300 fl, skupaj torej 1800 fl, za tajnika Franz v. Lilienberg s plačo 600 fl, za koncipista Urban Tratnik z osnovno plačo 400 fl in posebnim dodatkom 200 fl, skupno torej 600 fl, za prvega kanclista Franc Lešnik s plačo 250 fl ter deputatom drv za 30 fl, skupno torej 280 fl. Za poštino je bilo odobrenih letno 1200 fl, za tiskarske stroške 325 fl, za pisarniški material 431 fl 12 kr. Slednje postavke niso bile odobrene pavšalno, temveč z obračunom. Stremeti je bilo za tem, da se na njih kaj prihrani. Dvorna komora je predlagala, da se naj iz stroškov za poštino nastavi sel, ki bi naj dvakrat tedensko potoval v Novo mesto; s

tem so upali doseči prihranek na poštnih stroških. Gubernij je moral dati v svojem poslopu na voljo tri udobne sobe. Njegovi trije pisarniški sli so morali prevzeti dostavo pošte tudi za novo upravo.

Z istim dekretom je bilo deželnemu glavarju naročeno, da ukrene vse potrebno za organizacijo omenjene uprave v Ljubljani. To se je tikalo predvsem odnosov z bivšo notranjeavstrijsko administracijo državnih posestev in z graškim gubernijem glede prenosa listinskega gradiva v Ljubljano, ki bi šele omogočalo normalno poslovanje nove uprave.

Gubernij je o ustanovitvi uprave posestev v Ljubljani ter o načinu njegovega poslovanja obvestil vse tri kresije, kameralnega prokuratorja, svojo direkcijo registrature ter deželne stanove. Naroča, da bo treba odslej vso zadevno pošto usmerjati na novo upravo, da pa bo točen datum začetka njenega poslovanja pozneje sporočen.⁶ O imenovanju je obvestil tudi vse štiri uradnike.⁷ Hkrati je stopil v stik tudi s štajerskim gubernijem in notranjeavstrijsko administracijo drž. posestev glede ureditve nekaterih manj važnih tehničnih vprašanj o prenosu in funkcioniranju nove uprave.⁸ Zanimiva pa je zahteva, da naj tisti uradniki, ki stopajo v novo službeno kategorijo, prisežejo pred kranjskim deželnim glavarjem. Zgoraj omenjeni dekret dvorne komore je bil seveda uradno dostavljen tudi graškemu guberniju in administraciji državnih posestev. Podpredsednik omenjenega gubernija grof Wurmbrand je prevzel dolžnost obvestiti o tem kranjski in koroški gubernij, zlasti pa urediti glede prenosa listin. Na Kranjsko je sporočil, da je na Dunaju na pobudo graške administracije predlagal, naj se najprej uredi upravna registratura za Kranjsko in šele nato določi začetek uradovanja.⁹ Priložil je prepis dopisa omenjene graške administracije na štajerski gubernij,¹⁰ kjer je podrobneje utemeljeno, zakaj pred 1. februarjem ni smotno začeti z uradovanjem. Glavni vzrok je bila neurejena registratura tako v administraciji državnih posestev kot v knjigovodstvu omenjenih posestev, ki je bilo le oddelek notranjeavstrijskega deželnega knjigovodstva. Da se omogoči uspešno delo nove uprave na Kranjskem, jo je treba oskrbeti z vsemi akti, ki se tičejo njej podrejenih posestev in z navodili, potrebnimi za uradovanje. To pa je ogromno delo, ker je treba veliko aktov tudi prepisati.

Da je bila cesarjeva namera v Gradcu znana že pred izdajo dekreta dvorne komore, se vidi iz tega, ker je v pismu navedeno, da so že v septembru za gornji namen najeli šest pisarjev dnevničarjev. Vendar se je zdelo, da

delo najbrž do predlaganega roka ne bo končano.

Da obema graškima ustanovama (guberniju in administraciji) ta decentralizacija oz. prenos ni bil po volji in da sta jo vsaj rahlo zavlačevala, se vidi iz tega, da grof Wurmbbrand v svojem dopisu predloga tamkajšnje administracije za 1. februar 1792 sploh ne omenja, administracija pa ga tudi ne predlaga kot dokončnega. Vendar je kranjski gubernij le spoznal, da je dobro, če začne kranjska uprava državnih posestev poslovati čimprej in se je v že omenjenem dopisu le ogreval za 1. februar 1792.

Graška administracija državnih posestev je sporočila kranjskemu guberniju, da bo novo imenovano osebje vpeljala v delo, da bo ob začetku uradovanja, ki ga bo določila dvorna komora, lahko začelo nemoteno delati.¹¹

Dvorna komora je na omenjeni predlog grofa Wurmbbrand na naglo odgovorila ter določila za začetek poslovanja 1. februar 1792.¹² Kranjski gubernij je glede na jasno stališče dvorne komore opomnil graško administracijo državnih posestev, da z gotovostjo pričakuje prihod za novo upravo določenega osebja še pred koncem januarja, ker bi se v nasprotnem primeru začetek uradovanja zavlekel in bi bilo treba sedaj določeni termin preklicati.¹³ Gubernij je o plačevanju osebja obvestil tudi kameralni plačilni urad.¹⁴

Če je nova uprava res pričela poslovati 1. februarja 1792, se iz ohranjenega listinskega gradiva ne da ugotoviti. Vsekakor pa se začetek ni dosti zavlekel, ker je dvorna komora že dne 19. 4. 1792 naročila deželnemu glavarstvu kot nadrejeni instanci, naj naroči referatu za državna posestva, kako natančno mora poslovati in delati poročila po posameznih obrazcih.¹⁵ Dvorna komora je torej že morala biti obveščena o začetku uradovanja.

Nova uprava je iz Gradca dobila listinsko gradivo, o čemer pričajo ohranjeni prepisi navodil dvorne komore za notranjeavstrijsko administracijo državnih posestev iz leta 1791, ki bi utegnili biti važna za poslovanje nove uprave.¹⁶ Kak obseg je ta listinski fond imel,

se ne da ugotoviti, ker je večina registriranih fasciklov te uprave izgubljenih.

Iz meseca julija 1792 so ohranjene prve listine o neposrednem delu uprave posestev v Ljubljani in sicer v zvezi z gosposčino Meckinje in ljubljanskim kapucinskim samostanom.¹⁷

OPOMBE

1. AS, gub. arhiv (1795—1809), fasc. 55, Ausweis über... der krainerischen Staatsgüter für das milit. Jahr 1793. — 2. A. Wolf: Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782—1790. Wien 1871, str. 86—87, 145 in dr. — 3. AS, gub. arhiv (1787—1794), fasc. 301 (1791—1792), dekret dvorne komore od 3. 11. 1794. — 4. Ibid., dopis kranjskega gubernija štajerskemu guberniju od 7. 12. 1791, kjer pristaja, da začne uprava drž. posestev poslovati šele 1. febr. 1792; ...Bedarf es nur der einzigen Überlegung, dass man sich die Zurücksetzung dieses und eines weiteren Termins immer hätte gefallen lassen müssen, sofern es von Seite der hohen Hofstelle nicht früher hätte anberaumt werden wollen; dass diese Landesstelle auch ohne augenblickliche Einverleibung dieses Geschäfts unter ihre übrigen Abtheilungen Stofs genug habe, um der Ursache ihres Daseyns zu entsprechen...« — 5. Ibid., Allerhöchst resolvirter Personal und Besoldungsstand der Staatsgüteradministration in Krain. — 6. Ibid., dopis kranjskega gubernija od 5. 12. 1791. — 7. Ibid., dopis kranjskega gubernija od 30. 11. 1791. — 8. Ibid., dopis kranjskega štajerskemu guberniju, brez datuma. — 9. Ibid., dopis grofa Wurmbbrand dež. glavarju od 26. 11. 1791. — 10. Ibid., prepis dopisa notranjeavstr. administracije drž. posestev na graški gubernij od 25. 11. 1791. — 11. Ibid., dopis graške administracije drž. pos. grofu Gaisrucku od 11. 12. 1791. — 12. Ibid., dopis dvorne komore na kr. dež. glavarstvo od 9. 12. 1791. — 13. Ibid., dopis kr. gubernija graški admin. drž. posestev od 7. 1. 1792. — 14. Ibid., dopis od 11. 1. 1792. — 15. Ibid., dopis dv. komore od 15. 4. 1792. — 16. AS, gub. arhiv (1787 do 1794), fasc. 380 (1790—1792), prepisi dopisov dvorne komore od 3. 3., 31. 3., 14. 6., 25. 6. 1791 in dr. — 17. AS, gub. arhiv (1787—1794), fasc. 320, poročilo dež. svetnika J. Palnstorfa na seji gubernija od 14. 7. 1792.

ČEVLJARSKI CEH V TURNIŠČU

STEFAN SUKIČ

Turnišče kot majhno naselbino zasledimo že leta 1282. Spadalo je pod oblast grofovske družine Banffy, ki je živela v prostorih lendavskega gradu. Tako je Turnišče vrsto let sodilo pod njihovo nadoblast in jim za svoja posestva plačevalo visoke davke. Leta 1548 je turniško prebivalstvo zaprosilo za mestne pravice. Prošnja mu je bila uslišana. Turnišče je 2. septembra 1548 dobilo mestne pravice. Povračilo za pridobljene mestne pravice pa so bile v tem, da so bili meščani dolžni prevažati blago zemljiškim gospodom od Radgone do Dolnje Lendave.

S pravicami, ki so jih dobili prebivalci Turnišča, so bili oproščeni vsakega davka. Volili so si lahko svojega sodnika; ta je razsojal o manjših prekrških, ki so nastali med meščani. Med take prekrške je spadala kraja in povzročanje škode na poljih in travnikih. Dobili so tudi pravico, da so lahko svobodno prirejali sejme kadar koli, ne da bi od tega plačevali kakršen koli davek. Te pravice so vplivale na razvoj vasi, tako da je v prihodnjih letih postala eno izmed najvažnejših trgovskih in obrtniških središč bližnje okolice. Gospodarstvo se je v tistem obdobju v Turnišču bolj razvijalo kot v Lendavi, ker je Lendava bila bolj obrambnega značaja. Turniški prebivalci so bili prvi, ki so prodrli iz močvirnatega predela in obiskovali druge kraje.

Močno so se začele razvijati tudi druge obrti, med njimi zlasti čevljarska.

Čevljarski mojstri so se v Turnišču združili v ceh leta 1760. Ceh je imel pravila napisana v latinskem jeziku in potrjena od cesarice Marije Terezije. V takratni turniški ceh so bili združeni rokodelci iz Bogojine, Polane, Bistrice, Filovec, Odranec, Beltinec, Gančan, Gomilic, Lipe, Renkovec, Rakičana, Strehovec, M. Sobote, Rogašavec in Turnišča.

Pisarniške posle v cehu so vodili: leta 1772 Andraž Hozjan, leta 1795 Štefan Avguštin, leta 1841 Jožef Nemethy in leta 1848 Elek Nemethy.

Ceh so vodili cehmešter, atjamešter in bejaroš mešter. Sestal se je vsako leto enkrat in to 27. decembra. Tega dne so se zbrali po maši pri atjameštri. Tam so pili neke vrste bratovščino. To je veljalo predvsem za pomočnike. Vsak pomočnik je moral izpiti 24 kozarcev vina in če je pritekla iz kozarca le ena kaplja, ko je kozarec obrnil na mizo, je bil kaznovan. Cehovska pravila so bila pisana v latinskem jeziku, iz latinščine jih je

prevedel leta 1767 Janez Hozjan. Nekaj členov je bilo dodanih leta 1770.

Nekaj pravil, ki so veljala za pomočnike:

1. Vsak pomočnik mora hoditi k procesiji lepo opravljen, v cerkvi mora biti miren in poslušen.

2. Vsak pomočnik je dolžan pokoravati se vsem predpisom, ki jih izda ceh.

3. Če je prišel kak pomočnik iz drugega kraja, se je moral oglasiti najprej v cehu in šele nato ga je lahko sprejel mojster na preizkušnjo za 14 dni. Če mu pri mojstru ni bilo všeč, je lahko odšel, mojster pa mu je moral izplačati 14-dnevni zaslužek.

4. Če se poroči pomočnik z mojstrovno vdovo, plača le pol takse, prirediti pa mora kosilo.

5. Pomočnik mora biti bogaboječ, ljubiti mora druge, ne sme piti, ne sme se prepirati, temveč mora biti s svojim obnašanjem drugim za vzgled.

6. Če pomočnik zbolí, ga preživlja ceh. Če umre, ga mora ceh pokopati na svoje stroške. Če pa ozdravi, se mora zavedati, da je dolžan cehu poplačati za njegovo podpiranje v času bolezni.

7. Če pomočnik poklekne samo na eno koleno ali če po cesti skače čez blato ali če hodi čez potok po vodi ne po brvi, je kaznovan.

8. V gostilni, ki je na slabem glasu, mu je prepovedano pijančevanje, drugod mu je dovoljeno piti v družbi prijateljev.

9. Ta pravila je treba strogo upoštevati, da bo bogu všeč, vsem ljudem v zadovoljstvo in cehu v poštenje.

Takih členov je bilo 15. Leta 1882 pa je bil dodan še en člen, ki se je glasil: »Vsem je ukazano, da se izogibajo vsega hudega in grdega ter naj pazijo in spoštujejo zapovedi svojih nadrejenih.«

Tudi mojstri so imeli svoje dolžnosti. Vsak novi član je moral spoštovati starejše člane. Na sejmih se ni smel utaboriti na tistem mestu, kjer je prodajal starejši mojster. Nobeden pa ni smel prodajati predčasno, to je, da ni smel priti na sejem pred določeno uro. Noben mojster ni smel ugovarjati svojim nadrejenim. Če mu kaj ni ugajalo, se je lahko pritožil na cehovskem sestanku.²

Taka so bila pravila ob ustanovitvi ceha. Ceh je končal svoje delo leta 1848. Istočasno se je ustanovil nov ceh z novim vodstvom. Leta 1848 na novo ustanovljeni ceh v Turni-

Danes ima vse to veliko zgodovinsko vrednost zlasti knjiga, ki je lep dokaz za dejavnost ceha.

Člani ceha so se sestali vsako leto enkrat in to na Janezovo 27. decembra. Na tem sestanku so sprejemali v ceh nove člane, razen tega pa ugotavljali finančno stanje v cehu. Člani ceha so plačevali vsako leto določeno vsoto kot članarino. Denar, ki se je nabral v blagajni, se je uporabljal za to, da so plačevali maše za umrle člane, za cehovsko zastavo, za odškodnino tistemu pri katerem je bil sestanek. Bilo je treba počistiti sobo in plačati majhno nagrado »sugarju«, to je nekakšnemu kurirju, ki je opravljal vsa potrebna dela pri pogrebu. Tako delo je bilo obvestiti člane ceha, ki so morali spremljati umrlega tovariša na zadnji poti. Moral je poskrbeti za dostojen pogreb, to je pripraviti grob na pokopališču in biti vedno v pomoč duhovniku, ki je bil navzoč pri pogrebu. Do leta 1870 je bilo tako, da je eno leto opravljal delo »sugarja« član, ki je na novo pristopil v ceh, ne da bi bil za to plačan. Po tem letu pa so začeli »sugara« plačevati in je bil dolga leta eden ter isti član ceha. Razen tega so bili še manjši izdatki za nakup sveč in drugih manjših potrebščin. Za ostali denar pa so enkrat na leto priredili majhno zabavo, na katero so razen vseh članov bili povabljeni tudi vaščani. Za nakup pijače, jedil in za godbo je poskrbel ceh.

Cehovski pravilnik je imel več členov. Najvažnejši je bil prvi, ki je od članov zahteval pravilno vzgojo obrtniškega naraščaja in krščansko življenje obrtnikov. Cehovski red je zahteval od svojih članov pošteno življenje in redno obiskovanje maš. Udeležiti so se morali redno procesij s svojim banderom. Vsako prvo nedeljo v mesecu so mojstri s pomočniki in vajenci šli skupaj k maši. Sprevod je spremljala godba. Maše so morali obiskovati vsi člani tudi za god sv. Štefana, ki je bil patron čevljarkega ceha. Kdor se ni udeleževal maš, je bil najprej denarno kaznovan.⁵

Predpisi so tudi zahtevali, naj se goji ljubezen do bližnjega, spoštovanje starejših in dobra volja, nasproti mlajšim. Ljubezen do bližnjega se je izkazovala s tem, da so morali člani ceha podpirati in obiskovati bolne tovariša. Strogo je bilo naloženo mojstrom, skrbeti za versko tolažbo in izpoved bolnega tovariša. Mojstri so morali spremljati umrlega člana na zadnji poti in to s posebno slovesnostjo, tako da so mu svetili s svetilniki.⁶

Drugi člen pravilnika se je nanašal na strokovno izobrazbo in dobro opravljanje obrti. Ta člen je govoril o izučevanju mladega naraščaja.

Vajenci niso spadali v ceh. Kdor se je hotel izučiti obrti, je moral v prvi vrsti dokazati, da je rojen v »pošteni postelji«, to je pomenilo, da živi krščansko življenje in da je sin poštenih staršev.

Vajenec je bil lahko mojstrov sin ali kak drug fant, ki je prišel prosit mojstra, naj ga sprejme v uk. Navadno je fant prišel z očetom k mojstru, katerega je prosil, naj vzame sina v uk. Če sta se oče in mojster sporazumela, je ta zahteval odškodnino. Taka odškodnina se je navadno plačevala s poljskimi pridelki. Vajenec je bil pri mojstru tri leta, nato je bil pripuščen k preizkušnji. Preizkušnja je bila v tem, da je moral izdelati čevlj. Dobil je že narejen zgornji del čevlja, katerega je moral dokončati. Če je to opravil, je bil proglašen za pomočnika. Delo je pregledala komisija, sestavljena iz mojstrov. Leta 1922 se je v Turnišču ustanovila Strokovna zadruga čevljarov mojstrov za okraj Dolnja Lendava s sedežem v Turnišču. Po tem letu so vajenci delali tudi teoretičen izpit, ne samo praktičen izdelek. Na tem izpitu se je v glavnem izračunavala cena materiala in cena izdelka. Vajenec ni bil plačan. Moral se je držati pravil, ki so bila zanj posebno ostra. Cehovski pravilnik pa je vajenca tudi nekoliko ščitil, ker je bilo mojstrom prepovedano grdo ravnanje z njim. Mojster je moral z vajenci postopati dostojno, ni jih smel uporabljati za domača dela, temveč ga le izučevati v obrti. Toda tega se vsi mojstri niso držali. To je bilo odvisno predvsem od njih samih. V sezoni, ko je bilo dosti dela, je vajenec res delal samo v delavnici, toda ko je sezona minila, je moral mnogokrat pomagati pri domačem delu. Mojster mu je navadno iz dobre volje naredil vsako leto en par čevljev. Če je mojster prej umrl, preden se je vajenec izučil, je za njegov nadaljnji uk poskrbel ceh.

S pomočniki je bilo drugače. Bili so vključeni v ceh do leta 1900, razen tega so za svoje delo prejemali plačilo. Navadno je pomočnik bil plačan od izdelave para čevljev. Čim več je naredil, tem večje je bilo plačilo. Če je hotel pomočnik postati mojster, je moral komisiji predložiti učno spričevalo ter plačati takso v znesku 1 forinta. Bil pa je tudi na preizkušnji, kjer je moral samostojno izdelati čevlj. Njegovo delo so mojstri komisijsko ocenili. Če je bila kakšna napaka v »remek delu«, je komisija naložila kandidatu denarno kazen, ki je znašala od enega do štirih forintov. Če pa je komisija ugotovila nesposobnost kandidata, je moral nadaljevati z učenjem. V primeru, da je pomočnik prestal preizkušnjo, je bil slovesno sprejet za mojstra. Plačati je moral polovico predpisane takse takoj, ki

je znašala 7 forintov in 50 krajcarjev, ostalo polovico pa po preteku enega leta.

Poglavitno za cehovskega pomočnika in vajenca pa je bilo, »da nista delala za mezd, ampak zato, da bi se naučila delati v obrti in prišla tako do mojstrskega naziva.«

Taka so bila pravila, ki so določala o delu in drugem življenju vajencev in pomočnikov.

Obrtnikom je bilo prepovedano vmešavati se v zadeve obrtnikov tujega ceha.

V primeru, da je bilo mnogo dela in da je naročilo bilo treba hitro narediti, so delo razdelili enako med vse člane.

Član ceha ni smel podcenjevati dela svojega tovariša.

Vdova je lahko nadaljevala obrt svojega moža. Ta pravica se ji je odvzela, če se je poročila s človekom, ki ni bil član ceha.

Vsi ti predpisi so nalagali članom dolžnosti, na drugi strani pa so jih ščitili, saj so preko njih izražali zahteve do obrtnikov, ki niso bili vključeni v ceh, da ti niso smeli opravljati obrti ali prodajati izdelke. Lahko pa so se ukvarjali z obrtjo rokodelci, ki so služili zemljiškemu gospodu, ne da bi bili vključeni v ceh.

Takšna je bila organizacija turniškega ceha. Pomembno pri tem pa je, da so se pravila strogo izpolnjevala le do leta 1880. Po tem letu pa se opazi začetek propadanja ceha.

Turniški čevljarji so bili znani kot dobri izdelovalci obutve. Imeli so svoje vrste izdelkov, ki so bili iskani po vseh sejmi. Njihova sezona je bila od septembra do junija. Takrat so čevljarji intenzivno delali. V tem času ni bilo nič čudnega, če je v kaki »kuči« (delavnici) brlela luč vso noč, ob njeni svetlobi pa je delalo več čevljarjev. Da pa so bili izdelki res kvalitetni, se je videlo po tem, da čevljarji iz drugih krajev niso mogli prodajati svojih izdelkov, dokler turniški čevljarji niso razprodali svojih. Izdelovali so navadne škornje, visoko obutev in daleč okrog znane moške in ženske »štifetline«. To je posebna vrsta čevljev, ki so jih izdelovali čevljarji v Turnišču. V tistih časih je bila to najbolj iskana obutev; že njihova oblika in material, iz katerega so bili narejeni, sta jamčila za kakovost izdelkov. Posebnost pri teh čevljih je bil majhen kos posebne vrste gume — imenoval se je »cug« — ki je bil vdelan na obeh straneh čevlja. »Cug« je služil zato, da se je tak čevlj zelo hitro potegnil na nogo, razen tega je imel še to dobro lastnost, da ni prepuščal vode, kar je bilo zelo pomembno, saj je Ledava dostikrat poplavljala, tako da so bila vsa pota pod vodo. Nabava »cuga« je bila zelo težavna, medtem ko ga danes sploh ni več dobiti. Tudi druga obutev je bila lepo in do-

Zastava čevljarjskega ceha v Turnišču

bro izdelana, kar je še povečalo povpraševanje po teh izdelkih.

Sloves turniških čevljarjev se je zlasti širil po sejmi. Znano je, da so čevljarji hodili po sejmi daleč naokrog. Do leta 1880 so nosili svoje izdelke na sejme peš in to na lesenih drogovi. Taka popotovanja v oddaljene kraje so bila zelo naporna. Navadno so šli čevljarji od doma že en dan prej, da so prišli pravočasno na sejem. Po letu 1880 pa so izdelke že začeli voziti z navadnimi konjskimi vpregami. Zbralo se je več čevljarjev, ki so naložili obutev na voz in nato krenili na pot. Leta 1915 pa so začeli nekateri čevljarji voziti svoje izdelke na sejme s kolesi.

Turniški čevljarji so zlasti hodili na sejme v Varaždin, Čakovec, Mursko Središče, Sv. Križ, Dol. Lendavo, Mursko Soboto, Grad Puncovec, Sv. Duh, Križevce, Dobrovnik, Radgono. Obiskovali pa so tudi druge manjše vasi in mesta in to celo v Ormož in v Ptuj. Posebno pozornost sta zbudila dva čevljarja, ki sta se napotila na sejem v Konjice in se vrnila zadovoljna z obilnim zaslužkom. Na sejmi, ki so zgoraj navedeni, so turniški čevljarji kmalu zasloveli, na naslednjih sejmi pa so kmalu prodali vse svoje izdelke. Vsak čevljar je domov grede kupil usnje in druge čevljarjske artikle, ki jih je potreboval pri delu. Na sejmi so bili čevljarji znani kot nevsiljivi, vljudni prodajalci. Vsakdo, ki je hotel kupiti čevlje, si jih je lahko prej pomeril. Na sejmi so čevljarji sprejemali tudi naročila za izdelke, ki so jih ob prihodnjem sejmu prinesli v redu narejene za določenega naročnika. Tudi vaščanom in ljudem iz bližnje okolice so izdelovali čevlje po naročilu in po meri.

Turniški čevljarji pa so izdelovali obutev tudi za čevljarje iz Rakičana, Skakovec in Cankove, ko so ti hodili prodajat v Avstrijo. Ob takih naročilih je delo razdelil ceh. Od teh čevljarjev so imeli dvojno korist: prvič so jim ti dajali priložnost, da so dobro zaslu-

žili in drugič so jim ti čevljarji prinašali iz Avstrije zelo iskani »cug«.

V letih 1926—1930 so čevljarji bili v skrbeh, da jih bo uničila proizvodnja »Batinih« izdelkov. Zaskrbelo jih je tudi gospodarska kriza, ko so bila vsa skladišča napolnjena, obrtni izdelki pa so se s težavo plasirali na trgu.

Usnje za svoje izdelke so dobivali od ustanovitve ceha od domačih »kužnarjev«, ki so bili za tiste razmere specialisti za predelavo govejih in svinjskih kož v usnje. Domači vaški kužnarji pa so dobili konkurento onstran Mure, ker so čevljarji posegali po usnju na desni strani reke Mure. Ko so okrog leta 1880 ustanovili v Ljutomeru veliko usnjarno Sini goj, so turniški čevljarji kupovali usnje tam. Ko pa je prišel v Turnišče veletrgovec Bader, so kupovali čevljarji usnje in druge potrebščine pri njem.

Kakor je opaziti, je organizacija ceha začela propadati leta 1880. S tem ni povedano, da ceh ni več obstajal, temveč od takrat naprej niso več natančno izpolnjevali cehovskih pravil. Propad ceha pospešuje tudi mojstrski egoizem. Ceh obstaja še danes. Toda ta ceh ni več tisti, ki je bil prej. Danes je simbolična naloga ceha le ta, da opravlja dolžnosti pri pogrebu svojih članov in njihovih družin. Po drugi svetovni vojni so v ceh sprejemali tudi člane, ki niso bili čevljarji. Ti so bili nekako podporni člani, ki so ceh finančno podpirali. Zapiski iz cehovske knjige nam kažejo, da je bil zadnji član sprejet v ceh leta 1960.

Na tabeli je prikazan izpisek iz cehovske knjige, ki prikazuje število na novo sprejetih članov od leta 1942 do 1960 in plačevanje članarine.

Leto	Število novih članov	Članarina
1942	5	3 pengö
1943	3	3 pengö
1944	—	3 pengö
1945	4	30 din
1946	4	30 din
1947	1	50 din
1948	2	100 din
1949	2	150 din
1950	—	150 din
1951	4	200 din
1952	3	200 din
1953	4	200 din
1954	7	200 din
1955	1	250 din
1956	2	250 din
1957	2	300 din
1958	3	300 din
1959	2	300 din
1960	1	300 din

Po letu 1960 se članarina vzporedno z gibanjem cen počasi dviga. Ta izpisek iz cehovske knjige je dokaz, da se je ceh v Turnišču dolgo obdržal. Čevljarski ceh pa bi verjetno še počasneje razpadal, če ga ne bi popolnoma uničila razvijajoča se industrija v vasi.

Ceh je v začetku pomagal do neke mere k razvoju vasi, saj so člani ceha mnogo potovali v druge kraje ter se vračali domov vedno z novimi idejami, saj so drugod videli mnogo novega in so te novosti prenašali na domačo vas. V industrijskem pogledu pa je ceh zatiral vsako novo stvar, ki bi lahko škodovala obrtnikom, razen tega pa je bil preveč pod vplivom cerkve, s katero sta se skupaj bojevala za iste cilje.⁷

Čevljarsko-industrijski obrat »Planika« v Turnišču je končal že tako mrtvo delovanje ceha. Iz nekdanje ročne cehovske obrti se je danes v Turnišču razvila moderna obutvena industrija. Tovarna je začela delovati v Turnišču zato, ker je bilo v Turnišču in njegovi okolici mnogo čevljarjev. »Planika« je sprejela v službo večje število čevljarskih pomočnikov in mojstrov, ki so bili prej združeni v ceh. Ti čevljarji pa se v industrijski proizvodnji niso tako obnesli, kot je bilo pričakovati.

Prvi obrat Planike v Turnišču

Industrijski kombinat Planika — Kranj, TOZD tovarne obutve v Turnišču

Vzrokov za to je več. Niso bili vajeni dela s stroji. Ob ustanovitvi so bili čevljarji nekaj časa na preizkušnji. V tem obdobju so se seznanili z delovanjem strojev in se učili ročnega dela na papirnatih izrezkih. Že takrat so se opazile težave pri delavcih. Prejšnji mojstri in pomočniki so se prej naučili dela, kot pa na primer delavci, ki se prej niso ukvarjali s čevljarstvom. Takih pa je bilo mnogo. Toda po preizkušnji se je stvar spremenila in sedaj vidimo, da so tisti delavci, ki se prej niso ukvarjali z obrtjo, boljši, medtem ko so stari čevljarji mojstri in pomočniki nekoliko razočarali. To je znamenje, da se je sistematično začetniško učenje bolj obneslo kot stari način dela, ki se ne more tako hitro spremeniti. Skratka hiter skok iz majhnih delavnic v tovarniške prostore se pozna pri kvaliteti proizvodov oziroma izdelkov.

Vsak delavec je ob vstopu v tovarno moral opraviti neke vrste preizkušnjo, pokazati je

moral ročno spretnost (oblikovati žice v razne predmete in razne oblike) ter pokazati psihološko sposobnost.

S pomočjo tovarne »Planike« se je Turnišče dvignilo na gospodarskem, kulturnem in na drugih področjih. Vas je dobila nove zdravstvene prostore. Zelo se je dvignila delavnost mladine, zaposlene v tovarni.

OPOMBE

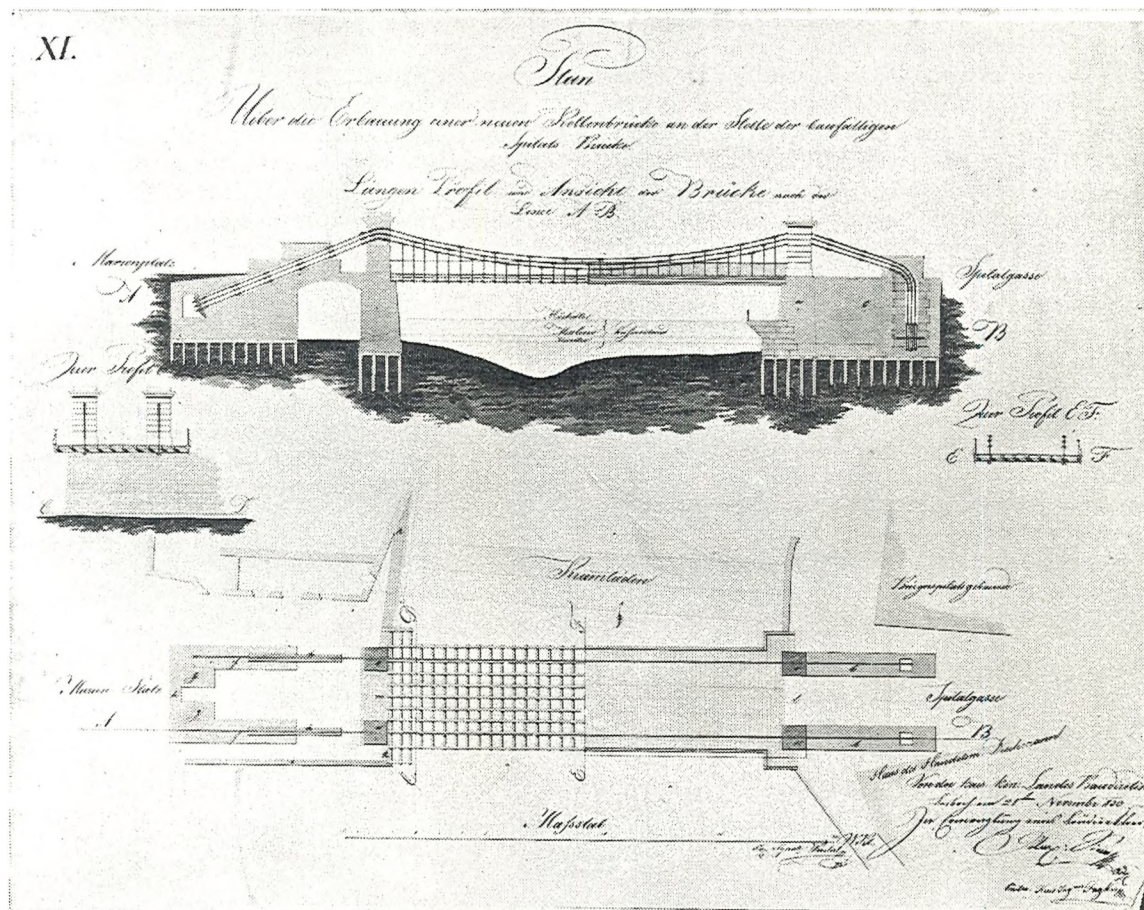
1. Cehovska knjiga. Turnišče 1770. — 2. Cehovska pravila, potrjena in podpisana od cesarice Marije Terezije leta 1770. — 3. Prisega članov ceha je napisana v prekmurskem narečju. Hrani jo tajnik ceha Turnišče. Napisana je bila leta 1856. — 4. Prisega cehmeštra je napisana v prekmurskem narečju leta 1860. — 5. Zapisniki ceha, Turnišče. — 6. S cehovskimi svetilniki spremljajo člani ceha svojega umrlega člana na njegovi zadnji poti še danes. — 7. Stefan Nemec, ustna in pismena izjava, Turnišče.

LJUBLJANSKI MOSTOVI V DRUGI POLOVICI 19. IN V ZAČETKU 20. STOLETJA

DAMJAN PRELOVŠEK

»Slovenec je po naravi velik racionalist — ljubi znanost, manj pa umetnost. Ima veliko dobrega okusa, razume in ceni zlasti visoko umetnost, toda je ne potrebuje«, je potožil arhitekt Jože Plečnik prijatelju Alfredu Castellizu.¹ Zgodovina ljubljanskega stavbeništva v preteklem stoletju povsem potrjuje umetnikove besede, ki zadenejo glavičo žeblja še posebej pri taki arhitekturni nalogi, kot je zidava mostov glavnega mesta Kranjske. Mostovi spadajo v inženirsko stroko, hkrati pa zahtevajo tudi določen posluš za monumentalno oblikovanje in so zato tudi povezani z delom arhitekta. Okus naročnika lahko dobro spoznamo po tem, v kakšni meri zadovolji omenjenima zahtevama, oziroma kako potroši zanje namenjeni denar, ki so ga varčni mestni očetje pri gradnjah vedno zelo skopo odmerjali. To zadnje pa je imelo tudi svojo pozitivno plat: Ljubljana je tako dobila dvoje tehnično izredno naprednih rešitev, ker se ni odločila za dražjo in preizkušeno zidavo iz kamna. Bivši Čevljarški most je povečal slavo Auerspergove livarne v Dvoru pri Žužemberku, Zmajski most pa je pri nas prvi široko odprl vrata železobetonu.

Ljubljancani so svoje sedanje mostove postavili v devetnajstem in v začetku dvajsetega stoletja. Kako pa so že do srede preteklega stoletja zamenjali lesene brvi čez Ljubljaniico, je v Kroniki opisal dr. Valenčič,² mi pa se ustavimo pri osrednji povezavi obeh mestnih bregov, pri Čevljarškem in pri Špitalskem mostu, katerih lesene opornike je močno poškodovalo nihanje reke zaradi osuševalnih del na Ljubljanskem barju v dvajsetih letih. Nekaj časa so nameravali namesto obeh mostov postaviti le enega, ki bi stal v sredi in bi povezoval tedanji Kongresni trg z Ribjo ulico. Lastniki hiš, ki so jih nameravali podreti, so s preveliko odškodninsko zahtevo onemogočili nameravano podjetje in obnova obeh mostov je ostala še vedno najcenejša rešitev.³ Iz leta 1830 se nam je ohranilo več različnih projektov inženirjev deželne stavbne direkcije,⁴ ki pričajo o dokajšnji tehnični razgledanosti njihovih avtorjev. Predlogov je bilo veliko, od preproste brvi, lesenega mostu, klasične kamnite konstrukcije z enim ali več oporniki pa do visečega verižnega mostu, kot ga je zasnoval ljubljanski okrajni inženir Simon Foyker. Verjetno so tedaj tudi že mislili na možnost

Projekt verižnega Špitalskega mostu (ing. Simon Foyker, 1830)

litoželeznega mostu, ki pa se v načrtu ni ohranil. Pri Špitalskem kamnitem mostu⁵ postavljenem v letih 1841-42 (srednji most sedanjege Tromostovja), je odločila trpežnost gradiva, ker ni potreboval več toliko dodatne nege in popravil, vse drugo pa ni bilo po besedah župana Hradeckega provizorij, ki si ga mesto iz finančnih razlogov ni moglo privoščiti.⁶ Čevljarski most je moral, zaprt za tovorni promet, čakati boljših časov še precej v drugo polovico preteklega stoletja, potem ko so propadli vsi poskusi v začetku štiridesetih let, da bi ga postavili hkrati s Špitalskim mostom. Zivahne diskusije med mestom, kresijo in gradbeno direkcijo kažejo, da se niso mogli še prav odločiti med leseno, zidano in železno varianto, kljub temu da so na županovo željo že 6. VII. 1841 sklenili pogodbo z beljaškim stavbenikom Piccom za postavitev kamnitega opornika,⁷ ki bi začasno nosil lesen provizorij. Policijska direkcija in kresija sta bili za verižni most, ker ne bi oviral Ljubljane, mestna tesarja pa sta trdila, da je lesena izvedba ob vsej cenenosti tudi dovolj trajna.

Čevljarski most je prišel ponovno na vrsto šele v začetku šestdesetih let⁸ z razpisom natečaja za enostaven, a soliden most. Kako naj bi prišli obe zahtevi do izraza, kaže umetnostno malo pomemben projekt paličaste železne kontstrukcije, delo dunajskega arhitekta Carla Hombostla, datiran marca 1861¹⁰ in hkrati edini znani natečajni odgovor. Tehnično in hkrati tudi umetnostno bolj dognan je litoželezni most, imenovan po ljubljanskem županu Hradeckem, katerega so leta 1867 postavili po načrtih nadinženirja Johanna Hermanna z Dunaja.¹¹

Devetnajsto stoletje je zaupalo železu in steklu. Stavbarstvo je z njim skušalo povečati razsežnosti poslopij in ekonomizirati gradnjo. Paxtonov, do skrajnih meja povečan steklenjak, je postal simbol svetovne razstave 1851 v Londonu in hkrati vsega tehničnega napredka. Oblike bodočnosti so nastajale z matematičnimi računi inženirjev. Če bi ob koncu preteklega stoletja železobeton ne bil zasenčil slave železu, bi danes verjetno bolj cenili tehnično novost prednika sedanje-

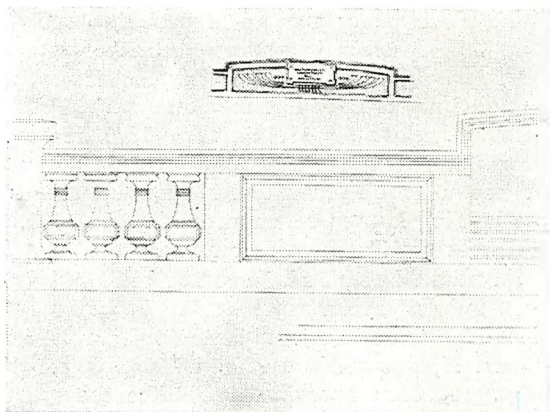
ga Plečnikovega Čevljarskega mostu. Konstrukcijsko je most sestavljen iz dveh lokov, ki sta premično vpeta med bregova in se na temenu stikata v tečaju (Charnierbolzen).¹² Sloka in elegantna zamisel inženirja Hermana zbuja še danes občudovanje, v tistih časih pa je bilo navdušenje pisca v Zeitschriftu der Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereines, ki pravi, »da je napredek vedno tam, kjer enako odločata lepota in ekonomija«,¹³ še toliko bolj razumljivo in celo veliki Meyerjev leksikon iz leta 1886 prišteva most med vzorne rešitve tročlenske ločne konstrukcije. Ker v Sloveniji ni veliko inženirskih arhitektur tiste vrste, s katerimi skuša umetnostna zgodovina razložiti prehod od zgodnjega historizma v moderno oblikovno govorico, smo lahko še posebno veseli, da sta most postavili dve domači podjetji. Auerspergova livarna v Dvoru je izdelala kovinske dele, Gustav Tönnies pa je sezidal temelje, jih obložil z apnencem in tlakoval cestišče s hrastovino. Posebno je ugajalo nenavadno združevanje posamičnih litoželeznih sestavin, tako da so Hradeckega most prištevali celo med najinteresantnejše rešitve tistega časa. Sestavljen je bil iz tovarniško vnaprej pripravljenih konstrukcijskih elementov trikotne oblike, ki so jih v Dvoru odlili v enem kosu

in nato na mestu samem medsebojno spojili z vijaki.¹⁴ Nastala je organska celota, vredna Sullivanovega izreka, da oblika sledi funkciji in podobnih citatov iz funkcionalističnih manifestov. Most so 18. oktobra 1867 izročili prometu, potem ko je odlično prestal tridnevno poskusno obremenitev. Na novem mestu, pri bolnici, kamor so ga preselili leta 1931,¹⁵ še danes služi svojemu namenu.

Za novi Mesarski most,¹⁶ ki bi nadomestil dotrajanega lesenega, se je potegoval Ivan Hribar že takoj, ko je nastopil župansko mesto. Njegov poskus v letu 1896, da bi bil most posvečen spominu 40-letnice cesarjeve vlade, čimpreje nared, se je zataknil, ker so osuševalna dela na Ljubljanskem barju medtem prišla v novo fazo in se še ni vedelo, kakšna bo bodoča struga. Odbor za obdelovanje močvirja je zaupal popolno izsušitev barja že leta 1881 inženirju Podhagskemu, ki je predlagal poglobitev in zoženje Ljubljanice od 40 na 21 metrov.¹⁷ Tako so torej pri razpisu natečaja za nov most 20. junija 1896¹⁸ prišle v poštev samo rešitve iz železa, ki bi jih pri dokončni ureditvi in obzidanju bregov lahko skrajšali ter prilagodili novim meram. Iz tega razloga so se mestni očetje morali odreči kamnitemu mostu, pa čeprav so taki rešitvi soglasno pripisovali največjo monumen-

Litoželezni Čevljarski most (ing. Johann Hermann, 1867)

Arh. Jurij Zaninovich, načrt ograje Zmajskega mostu (1900)

talnost. Most naj bi zdržal tudi tramvaj, ki so ga sprva hoteli speljati čezenj. K sodelovanju so povabili tri renomirana podjetja. Projekti so morali obsegati tloris, prerez, stranski pogled, približni predračun tehnično poročilo in razlago. Svoja predloga sta poslali dunajski podjetji Alpiska montanska družba in J. Gridl, medtem ko je Praška mostarna izdelala celo dve varianti. Še preden so bili načrti gotovi, pa je dunajska tvrdka G. A. Wayss 16. VI. 1897 samoiniciativno predlagala izdelavo novega Mesarskega mostu iz železobetona po Monierjevem patentu. Finančno zelo ugodna ponudba je bila ubrana na pravilno struno, da je premagala vse pomisleke. Tudi popolno nezaupanje načelnika gradbenega odseka, ing. Hraskega, do novega gradiva, češ da sta si železo in cement tako različna, da bi se lahko medsebojno ločila¹⁹ in da je tudi cenenost le navidezna, ni ohladilo navdušenja mestnih odbornikov, ki so v ponudbi tvrdke Wayss videli najcenejši nadomestek za kamniti most. Zato je bil projekt železnega mostu novega načelnika gradbenega urada, ing. Žužka, že vnaprej obsojen na neuspeh. Od cesarjevega jubileja, katerega naj bi počastili z novim mostom, je medtem preteklo že deset let, nič bolje pa se ni godilo tudi vladarjevemu spomeniku, ki so ga lahko odkrili komaj ob 60-letnici vlade Franca Jožefa.

Do leta 1900 so končno le odločili, da bo Ljubljana na mestu novega mostu široka 33 m, kar je bilo povod za ponovitev natečaja. 7. aprila istega leta se je magistrat obrnil na dunajske tvrdke G. A. Wayss, Edmond Ast, Pittel & Brausewetter, Praško strojno akcijsko družbo (Praška mostarna) in na podjetje R. Ph. Waagner iz Gradca, ki se je medtem osamosvojilo od Alpiske montanske družbe.²⁰ Resnica, da so želeli tudi predloge

vseh treh začetnikov železobetona v Avstriji, nas pouči o spremenjenih stališčih do novega gradiva, ki je prav po pariški svetovni razstavi 1900 pričelo svoj trumfalni pohod po Evropi. Župan Hribar je kot oktobra 1898, tudi sedaj priporočal novo gradivo, ker bi bil z rezanim kamnom obložen železobetonski skelet podoben kamnitemu mostu, po drugi strani pa bi bili poleg gradbenih tudi vzdrževalni stroški nižji. Železna konstrukcija je tako izgubila vsako upanje na realizacijo. Odločitev za novo gradivo v letu 1900 nikakor ni bilo več revolucionarno dejanje, je pa le predstavljalo določeno tveganje, ker so se ob vseh hvalnicah strokovnjakov oglašali tudi tisti, ki so opozarjali na neredke nesreče pri železobetonskih konstrukcijah. Danes vemo, da je bila nestrokovnost pri delu najpogostejši vzrok zrušitvam, ker lastnosti železobetona še niso bile splošno znane in se zato še ni dalo zaupati samo matematičnim računom. Zmedo so povzročali tudi številni patenti in licence, s katerimi je vsako podjetje po svoje reševalo zapletene statične probleme. Razločki niso bili veliki, ker so do François Hennebiqua že tako vse iznajdbe temeljile na klasični masivni zidavi, pri kateri je pionir železobetona Monier z novim gradivom le izboljšal trdnost poslopij in ekonomiziral zidavo. Šele Hennbiquovi pateni so zreducirali debeline nosilcev in vse sestavine povezali v enovit skelet, ki je omogočil revolucijo arhitekturnih oblik. V času, ko so ljubljanski mestni odborniki listali po prospektih in razpravljali o Mesarskem mostu, so bistvene razločke med obema načinoma konstruiranja že zabrisane številne izboljšave in izpeljanke Monierjevega sistema. Vendar o enotnem načinu železobetonske gradnje lahko govorimo šele po letu 1907, ko so se iztekli glavni Hennebiquovi patenti.

Oglejmo si ponudbe, ki so do poletja 1900 prispele v Ljubljano.²¹ Železen most, kakršnega je hotelo postaviti praško podjetje, je župan zelo pohvalil, morda celo nekoliko iz slovanofilskega prepričanja, za izvedbo pa ga kljub temu ni priporočil, kot tudi ne ceneni, umetnostno skromni železni most graške tovarne Waagner. V poštev so prišli le železobetonski mostovi. Treba se je bilo odločiti med Monierjevim načinom, ki ga je zastopalo podjetje Wayss & Co., in predlogom tvrdke Pittel & Brausewetter za Melanovo izpeljanko tega sistema. Slednja je predlagala tročlensko ločno konstrukcijo, ki v Ljubljani ni bila neznana že od litoželeznega Hradeckega mostu. Ugodno ponudbo je poslal tudi stavbenik Edmond Ast, ki si je leto pred tem v Avstriji edini pridobil pravico do zastop-

stva Hennebiquovih patentov. Kljub številnim dokazilom o varnosti in razširjenosti tega sistema,²² mu Ljubljanci le niso povsem zaupali, ker so do tedaj preizkusili Hennebiquove konstrukcije le s statičnimi obtežbami, ne pa še tudi z dinamičnimi. Končno naročilo je prejelo podjetje Pittel & Brausewetter,²³ katerega projekt je župan Hribar podprl ne le zavljo nizke cene, pač pa tudi zaradi monumentalnega videza.

1. julija 1900 so nameravali pričeti z delom in Hribar je skušal dobiti iz Prage sposobnega stavbnega vodjo.²⁴ Ker od tam ni bilo zadovoljivega odgovora, se je odločil za ing. Zabokrzyckega, ki ga je priporočilo Avstrijsko združenje inženirjev in arhitektov, ostala zidarska dela pa je prevzel domačin Filip Supančič. Med zidavo so spremenili temelje in da bi pomiril duhove, je moral Hribar sredi

oktobra celo poklicati iz Brna ing. Melana, po čigar patentu so postavljali most. Do neso- glasij je prišlo tudi med ing. Zabokrzyckim in predstavnikom podjetja Pittel & Brausewetter, Parschom, tako da je aprila 1901 župan imenoval ljubljanskega arhitekta C. M. Kocha za novega vodjo stavbnih del.

Tudi okras mostu je bil močno odvisen od denarja. Štiri zmaje,²⁵ ki jih je predlagal družbin arhitekt Jurij Zaninovich, so odborniki sprva zavrnil kot predrage, a so se, potem ko je mestni stavbni odsek zavrnil namesto njih predlagane piramide, le odločili zanje. Zmaje, ki so mostu tudi dali novo ime, je izdelala dunajska tovarna kovinskih predmetov in ornamentov A. M. Beschoner po arhitektovi skici. Seveda pa je moral varčni župan za cenejši način izdelave iz bakrene pločevine prej najti tudi prepričljive bese-

Svečana otvoritev Zmajskega mostu 4. X. 1901

de.²⁶ O mladem, nadarjenem arhitektu Zani-
novichu vemo bore malo.

Rodil se je leta 1876 in se je po študiju pri
Ottonu Wagnerju na Dunaju naselil v Trstu.
Projekt Zmajskega mostu, še posebej pa nje-
gova prva varianta z betonskimi stebri, dvo-
glavimi orli in s kovinskimi venci, se močno
zgleduje pri zatvornici v Nussdorfu na Duna-
ju, ki jo je Wagner postavil 1895 do 1896.

Arhitekt je skušal konstrukcijo mostu čim
manj zakriti in je za zapolnitev trikotnih od-
prtih med lokom in cestiščem predvidel le
okrasne kovinske vejice. Hribar, ki ni imel
dovolj posluha za moderen secesijski pred-
log, je načrtu nasprotoval, češ da bo trpela
monumentalnost mostu, hkrati pa odklonil tu-
di stebre z orli z izgovorom, da bi ovirali pre-
glednost in bi bili torej stroški zanje neopra-
vičeni. Sedanja betonska fasada spada med
najpristnejše občutene primerke secesijske
umetnosti pri nas. V celoti so jo izdelali na
Dunaju.²⁷ Tudi spominski plošči, od katerih
je le ena preživela zlom monarhije, kande-
labri ter drugi okras,²⁸ kažejo Zani-
novichu v dobri luči. Po preizkusni obtežbi, ob navzoč-
nosti podjetnika Brausewetterja, so Jubilejni
most 4. oktobra 1901 slovesno izročili pro-
metu.²⁹

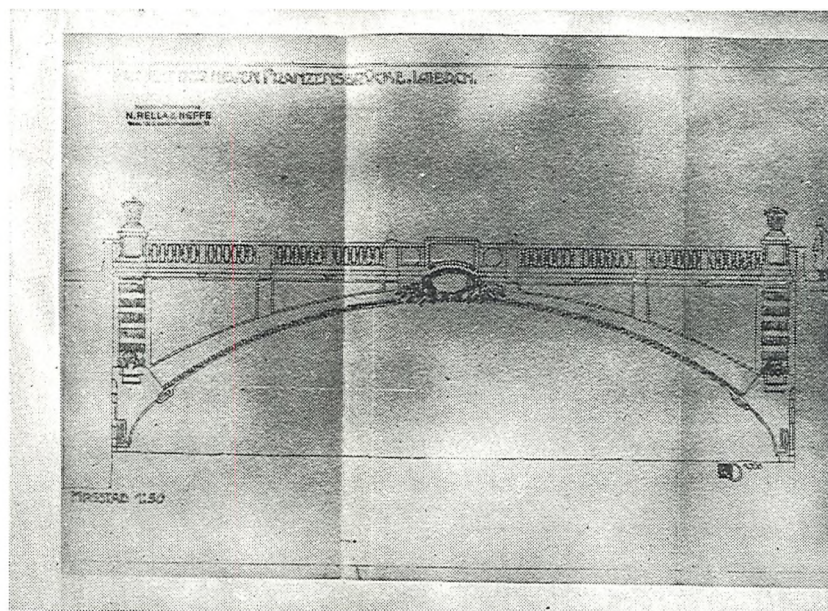
Naslednji je leta 1903 dočakal rekonstruk-
cijo leseni mostič preko Gradaščice
ob njenem izlivu v Ljubljano.³⁰ Hudo je tr-
pel zlasti po potresu, ko so čezenj dovažali
gradbeni material za obnovo mesta. Po skrom-
ni, a umetnostno ne slabi zamisli mestnega
stavbnega urada je železno konstrukcijo iz-
delala Žabkarjeva tovarna v Ljubljani.

Skoraj štiristoletna prizadevanja za prepre-
čitev poplav in kultiviranje barja, so v letu
1908 prešla v zadnjo fazo.³¹ V petih letih so
nameravali poglobiti rečno strugo, urediti
obrežje, zamenjati kamniti Frančiškanski
most z železnim, na mestu starega Šentpetr-
skega mostu pa postaviti novega lesenega. Za
mostova je bilo v predračunu osuševalnih del
namenjenih 116.000 kron. Ker se je Zmajski
most dobro obnesel, so se mestni odborniki
tudi v natečaju 15. septembra 1908 odločili
za železobetonsko konstrukcijo. Do predpisa-
nega roka v začetku decembra,³² so poslali
svoje predloge: Rella & Neffe z Dunaja,
Wayss & Westermann iz Gradca, Edmund Ast
& Co. iz Gradca in Janesch & Schnell z Duna-
ja. Po modernem secesijskem okrasju se zla-
sti odlikuje projekt prvo imenovanega pod-
jetja za Šentpetrski most,³³ tako da arhitek-
tov monogram WD lahko poskusimo razložiti
z imenom Wagnerjevega učenca Wunibalda
Deinigerja. Mestnemu gradbenemu svetni-
ku ing. Matku Prelovšku se je ta predlog

tvrdke Rella & Neffe zdel primeren, ker
»združuje zmerno dostojno obliko s praktič-
no ureditvijo in se naslanja na arhitektonski
karakter cele okolice«,³⁴ medtem pa je župan
Hribar pohvalil njegov skrbno izdelani pred-
račun, ki je jamčil, da stroški med delom ne
bodo naraščali.³⁵

Preširoko zastavljeni program je do leta
1912 obtičal le pri poglobljanju Ljubljane
in Grubarjevega prekopa. K reševanju pere-
čega vprašanja mostov je mestne odbornike
prisililo napredovanje zemeljskih del v rečni
strugi, zaradi katerih se z zidavo mostov ni
dalo več odlašati. Poleti 1912 so sklenili, da
hkrati s Frančiškanskim in Šentpetrskim mo-
stom postavijo tudi most na Prulah. Čeprav
je podjetje Rella & Neffe še vedno vztrajalo
pri stari ponudbi, je decembra 1912 prišlo
do novega natečaja za najbolj ogroženi
Šentpetrski most,³⁶ ki pa se je končal
neuspešno. Odziv je bil sicer dokajšen in pr-
vič zasledimo tudi domača podjetja Zajc &
Horn, Kranjsko stavbinsko družbo ter ponud-
bo ljubljanskega stavbenika ing. Emila Rei-
cha,³⁷ vendar pa zaradi premajhnega upošte-
vanja natečajnih določil in pretiranih zahtev
železniškega ministrstva, ni v celoti prihajal
v poštev nobeden od predlogov. Umetnostno
interesanten je bil edino že znani projekt
podjetja Rella & Neffe, ki ga je družba ponu-
dila prek svoje ljubljanske podružnice. V se-
cesijskem času razširjeno idejo okrasitve
mostu s štirimi kandelabri sta nadaljevali
podjetji Janesch & Schnell in Kranjska stav-
binska družba. V svojem poročilu³⁸ je ing.
Prelovšek razvrstil ponudbe, katerih predra-
čuni so se gibali med 61.762 in 136.891 krona-
mi, s tehničnega stališča v tri kategorije:
vpeti obok, tročlenski lok in konstrukcijo iz
železobetonskih gredi. Natečaj je dokončno
pokopala še zahteva Avstrijske družbe malih
železnic, ki je hotela speljati tramvajsko pro-
go preko Šentpetrskega mostu, kar bi zidavo
zelo podražilo.³⁹ Ko je železniško ministrstvo
le pristalo na cenejšo varianto vpetega obo-
ka,⁴⁰ je magistrat na licitaciji odločil, da po-
veri zidavo podjetju Rella & Neček.⁴¹ Načrte
za Šentpetrski most je izdelal inženir Richard
Wuczkowsky, medtem ko je arhitekt Alfred
Keller⁴² most arhitektonsko prilagodil brego-
vom Ljubljane. Začetek prve svetovne voj-
ne in skrbi s Šentjakobskim mostom so zavr-
le nameravano podjetje in konec maja 1916
ni preostalo drugega kot ponoviti licitacijo za
gradbena dela, ki pa se je končala enako kot
prva. Šentpetrski most je bil dokončno go-
tov tako šele v začetku leta 1918.

Z rešitvijo vprašanja Šentpetrskega mostu
je tesno povezan leseni most na Pru-

Osnutek za novi Špitalski most (WD, 1908)

l a h.⁴³ Zanj v polni meri drži pregovor, da ni nič trajnejšega od provizorija. Leta 1919 so namreč po sili razmer sem predstavili leseni tramvajski most, ki je stal poleg Šentpeterskega mostu. Zgrajen je bil v prvih letih našega stoletja, ko je po Ljubljani stekla mestna železnica in je kljub neprestanim grožnjam, da se bo vsak hip podrl, dočakal častitljivo starost. Še pred prvo svetovno vojno odobreni projekt železobetonske konstrukcije dunajskega podjetja Wuczkowsky je obležal v arhivu gradbenega urada, tako kot novi načrti za železen most⁴⁴ iz leta 1919.

Preozki Špitalski most je moral počakati na Plečnikovo rešitev. Kljub temu, da zahteva mestnih odbornikov za porušenje ob obliči drugih nerešenih vprašanj verjetno nikoli ni zvenela preveč prepričevalno, ga je ohranila odločna intervencija C. k. centralne komisije za spomeniško varstvo.⁴⁵

Hradeckega in Zmajski most sta zavoljo tehničnega novatorstva in arhitektonskega oblikovanja dovolj osamljena. Po tehnični in manj po umetnostni plati se jima približuje edino domiselni projekt adjunkta gradbenega oddelka deželne vlade in kasnejšega profesorja na Ljubljanski univerzi, Alojzija Krála,⁴⁶ za Šentjakobski most.⁴⁷ Mestni gradbeni urad mu je stavil dokaj težko naloge, ko je hotel oživiti plovbo po Ljubljani in zahteval, da morajo biti mostovi v vsej dolžini 3 do 3,5 m dvignjeni nad vodno gladino. Dotrajani leseni most so že večkrat pred tem skušali nadomestiti s trajnejšim zidanim, vse namere pa so preprečila izredno slaba tla, na katera se ni dalo zidati temeljev. K

temu se je pridružila še potresna lega mesta, zaradi katere most ni smel biti fiksno vpet. Namesto estetsko nezadovoljivega paličastega mostu se je ing. Král odločil za okvirno konstrukcijo z dvema členkoma in s konzolama zmanjšal razpon grede na 12 m. Arh. Kellerjevi oblikovni dodatki so pri Šentjakobskem mostu bogatejši kot pri Šentpeterskem in povzemajo masivno neobiedermajsko arhitekturno govorico Dunaja ob koncu secesijskega obdobja. Konec februarja 1914 se je komisijskega ogleda za podelitev gradbenega dovoljenja⁴⁸ kot zastopnik spomeniškega varstva udeležil tudi France Stelè, kar je bila njegova prva naloga v zvezi z urejanjem mesta. Hitro napredovanje zidave je zavrila vojna. Ob pomanjkanju delavcev in gradiva je podjetje Pittel & Brausewetter le z največjimi naporimi dogotovilo most in ga 4. oktobra 1915 brez posebne slovesnosti izročilo prometu. Praznine na polkrožnih izbočenih delih mostu kažejo, da je zmanjkalo denarja in volje le za štiri bronaste reliefe, s katerimi je arhitekt Keller hotel poživiti nevpadljivo celoto.

Do Plečnikove vrnitve iz Prage smo tako končali z umetnostnimi ambicijami pri postavljanju ljubljanskih mostov. Preostaneta nam še dva cestna mostova, na Kodeljevem,⁴⁹ kjer Poljanska cesta prečka Gruberjev prekop in v Mostah, ob nekdanjem vojaškem oskrbovališču.⁵⁰ K postavitvi prvega je magistrat že leta 1909 spodbudila Komisija za osuševanje barja, ko je prosila za soglasje pri popravilu starega lesenega mostu. Magistrat se je odločil za novo gradnjo in je privolil, da

bo kril vse stroške, ki bodo presegle vsoto, namenjeno za leseno konstrukcijo. 30. novembra je povabil vsa glavna, za zidavo mostov izurjena podjetja, od katerih jih je do 20. januarja 1910 devet poslalo svoje ponudbe.⁵¹ Po nasvetu ing. Prelovška, ki je zaradi višje cene in daljšega roka izdelave izločil železne konstrukcije, so delo oddali graditelju Zmajskega mostu in kasneje Šentjakobskega mostu, dunajskemu podjetju Pittel & Brausewetter. Pri tej odločitvi se je podjetnik Czezowiczka čutil prikrajšanega, ker je bil prepričan, da mu bodo ob delu na prekopu in drugih manjših nalogah v Ljubljani zaupali tudi Poljanski most.⁵² Med obema tekmeceja je prišlo tudi do hude krvi, ker so delavci uhajali k boljše plačanim zidarjem novega mostu. Ob odločni podpori magistrata je podjetje Pittel & Brausewetter most dokončalo konec januarja 1911.

K hitri postavitvi železobetonskega mostu v Mostah⁵³ so mestne odbornike prisilili interesi vojaštva, ki je imelo poleg svoja skladišča. Od podelitve gradbenega dovoljenja v aprilu 1914 pa do preizkusne obtežbe tako ni preteklo niti celo leto. Tričlensko ločno konstrukcijo je projektiral ing. Wenzel Grössl, zidalo pa je podjetje Alpenländische Baugesellschaft.

Osuševanje barjanske nadloge je pomagalo meščanom, da so do konca prve svetovne vojne rešili vprašanje povezave obeh bregov Ljubljane in Gruberjevega prekopa. Brez pomoči deželne vlade⁵⁴ bi magistrat sam ne zmožel tako obširne rekonstrukcije, h kateri je silila tudi rast in popotresna regulacija mesta. S koncem prve svetovne vojne se v Ljubljani končuje gradbeno obdobje, ki je nosilo pečat tehničnega napredka in ekonomike devetnajstega stoletja. Plečnikovi projekti Čevljarskega mostu, Tromostovja in Mesarskega mostu so pognali iz drugih korenin in navezujejo na pretrgano tradicijo srednjeveške in baročne Ljubljane. Ker ne prinašajo tehničnih novosti, bi jih lahko označili za konservativne, vendar pa ta beseda z umetnikovimi rešitvami izgublja zastrašujoč pomen. Premišljena arhitektura Čevljarskega mostu in Tromostovja celi rane, ki jih je mestu prizadela hitra popotresna urbanizacija. Zato si tudi pri njihovi oceni kaj malo pomagamo z umetnostnimi merili za arhitekturo 19. stoletja.

OPOMBE

1. Iz pisma arhitektu Alfredu Castellizu na Dunaj 30. I. 1929. — 2. V. Valenčič, Oblikovanje Ljubljane v prvi polovici XIX. stoletja, Kronika XIV, 1966, št. 3, str. 146—149. — 3. Isto, str. 147.

— 4. AS, zbirka načrtov, mapa Stavbe Ljubljana. — 5. MALj, fasc. 5, 1841, 1842, 1843. — 6. Valenčič, o. c., str. 147. — 7. MALj, fasc. 383, 1841, fol. 408—419, 420, 424; Magistrat je marca 1841 beljaškemu stavbnemu mojstru Johannu Piccu kot najcenejšemu ponudniku zaupal postavitev Spitalskega mostu. Picca zasledimo v Ljubljani še leta 1843, ko je prezidal stanovsko gledališče. — 8. Isto, fol. 408—419, 479—480, 498—511. — 9. Z novim poglobljanjem Ljubljaničine struge po načrtih ministrialnega svetnika Bayerja so pričeli leta 1860. Dela so potekala do 1867. M. Prelovšek, Regulacijska dela na Ljubljani in Ilustrovani kašipot. Ljubljana 1914 in 1920, str. 53. — 10. AS, zbirka načrtov. — 11. MALj, mapa 01/3 (načrti). — 12. Pri razlagi tehničnih pojmov mi je pomagal ing. Josip Vitek, zunanji sodelavec SAZU, za kar se mu lepo zahvaljujem. — 13. Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur- und Architekten Vereines, Wien 1868, letn. XX. zv. II, str. 23. — 14. Isto. — 15. Prej je stal pri bolnišnici hrastov mostič, čigar les je Plečnik uporabil za opaž tl. »Krpanske sobe« v hiši inž. Prelovška v Ljubljani. — 16. MALj, Reg I., fasc. 2038, fol. 97 sl., 1117 sl. (gradbena knjiga 13. VIII. 1900—11. XI. 1902), mapa 01/3 (načrti); lit.: Der Architekt, Wien 1902, str. 9; Zeitschrift des Österr. Inž. und Arch. Vereines 1903 (ponatisnjeno v J. Melan, Der Brückenbau, Leipzig-Wien 1920, 2. del, str. 308—311); Josef Melan zum 70. Geburtstage, Leipzig-Wien 1923, str. 153—154; Govekar, Zarnik, Ljubljana po potresu, str. 151; N. Sumi, Arhitektura secesijske dobe v Ljubljani, Ljubljana 1954, str. 27 (omemba). Leta 1820 postavljeni leseni most je dobil ime po bližnjih mesnicah, njegovega naslednika pa so Ljubljančani poimenovali po štirih kipih zmajev Zmajski most, čeprav so mu naredili uradno ime cesarja Franca Josipa Jubilejni most. Plečnik je kasneje svojo neuresničeno zamisel mostu za pešce med tržnicami in podaljškom Kolodvorske ulice ponovno imenoval s starim imenom Mesarski most. 17. M. Prelovšek, o. c., str. 53. — 18. MALj, o. c., fol. 97 sl. (poročilo mestnega stavbinskega urada o prispelih ponudbah). — 19. Podobno nezaupanje do železobetona je spremljalo vso »otroško dobo« novega gradiva in tudi številni nasprotni dokazi še dolgo niso mogli povsem prepričati nasprotnikov. — 20. MALj, o. c., fol. 139—144. — 21. MALj, o. c., fol. 197 sl. (poročilo župana Hribarja 4. VI. 1900 stavbnemu odseku o uspehu ponudb in zapisnik komisijskega ogleda na samem mestu 27. III. 1900). — 22. Gradbeno podjetje Ast & Co. je priložilo ponudbi zajeten seznam vseh v letih 1897—98 po Hennebiquovem sistemu zgrajenih stavb v Belgiji, Franciji, Angliji, Švic, Nemčiji in Egiptu. — 23. Po večkratnih komisijskih ogledih so se mestni odborniki odločili za to podjetje 6. VII. 1900. — 24. Hribar se je obrnil na bivšega vodjo Ljubljanskega stavbnega urada, Jana Hraskega, ki je medtem prevzel profesuro v Pragi. Vendar predlagani Hraskyjev sošolec Koči ponudbe ni sprejel. — 25. V aktih in v računu se navaja le izraz krilati lev ali grif, a netočnost izraza je očitna. — 26. Po

Hribarjevih besedah se bakrena pločevina ne bi dala odbiti, tako kot bron, ampak bi se le vdrla. — 27. 8. junija 1901 je prispela prva pošiljka betonske fasadne obloge. Še istega meseca je podjetje Pittel & Brausewetter poslalo tudi ostalo oblogo, ki pa je bila površneje izdelana (MALj, fasc. 31, V/7a, 1896—1907, fol. 792). — 28. Kovinsko okrasje je izdelalo podjetje A. M. Beschorner, ljubljanski podobar Andrej Rovšek pa ga je delno tudi pozlatil. — 29. Ob navzočnosti številnih gostov, med katerimi sta bila tudi arh. Zaninovič in inž. Melan, je škof Jeglič slovesno odprl Zmajski most. — 30. Govekar, Zarnik, Ljubljana po potresu, str. 152. — 31. M. Prelovšek, o. c., str. 54. — 32. 1. XII. 1908. — 33. MALj, Reg. I, fasc. 2073, fol. 33. — 34. Isto, fol. 20. — 35. Isto, fol. 14. — 36. K natečaju so povabili štiri podjetja, ki so že 1. 1908 poslala ponudbe, trajal pa je do 2. I. 1913; MALj, Reg. I, fasc. 2073. — 37. Poleg omenjenih domačih ponudb so svoje predloge poslali še: Rella in Nečak (Ljubljanska podružnica Rella & Neffe), Janesch & Schnell (Dunaj) ter zastopnik podjetja Czercowicka iz Hanovra, inž. Obersold, ki pa kot tujec ni prihajal v poštev. — 38. MALj, o. c., fol. 234—236 (Službeno poročilo o izidu natečaja). — 39. Zaradi tega bi morali most uvrstiti v kategorijo železniških mostov, za katere so veljali mnogo strožji varnostni predpisi, kot za cestne mostove. Magistrat se ni mogel sprijazniti z visokimi stroški in je še zlasti potem, ko se je tramvajska družba uprla, da bi tudi sama kaj prispevala k zidavi, na vse kriplje iskal cenejšo rešitev. — 40. 13. januarja 1913 so inž. Prelovšek, podžupan dr. Triller in vodja ljubljanske cestne železnice na Dunaju izposlovali cenejšo varianto, ki jo je ministrstvo dovolilo pod pogojem, da solidno sezdajo temelje. — 41. 12. februarja 1913 so se obrnili na družbo Alpenländische Baugesellschaft in Rella & Neffe zaradi poskusnega pilotiranja. Ponudba slednje je bila ugodnejša. — 42. Arhitekt Alfred Keller (Gradec 1875—?) je študiral v Gradcu, od leta 1908 pa je deloval na Dunaju. Zidal je bolnišnice, stanovanjske hiše in urejal razstave. Pri nas je na Lošnju postavil hotel Alhambra. Njegovo najpomembnejše delo je du-

najska trgovska fakulteta, ki se s svojimi masivnimi oblikami vključuje v umetnostno modo okrog prve svetovne vojne. (Biografski podatki po Thieme — Becker, Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler...) Ko je na Dunaju uredil strugo Dunajske reke so mu Ljubljančani postavili podobno nalogo 1912. Arhitektonsko je oblikoval bregove Ljubljanice in okrasil Šentpeterski ter kasneje še Šentjakobski most. — 43. MALj, Reg. IV a, leto 1919, akt 1695. — 44. Železni most je projektiral ing. Kasal. — 45. dopis C. k. Centralne komisije 25. VI. 1913. — 46. Ing. Alojz Král (Dol. Studýnke na Moravskem 1884 — Brno 1969) se je šolal v Brnu, kjer je sprva tudi služboval. Od 1919—20 je delal pri državni stavbi upravi v Ljubljani. Ukvarjal se je predvsem s projektiranjem cest, vodnih stavb in industrijskih objektov (po SBL). — 47. AS, Reg. f. 22—5, 1914, akti: 1062, 1842, 6368, 6679, 16537, 24429; A. Král Die St. Jakobsbrücke über Laibachfluss v Österreichische Wochenzeitschrift für den öffentlichen Baudienst, Wien 1916, XXII, zv. 39, str. 297—302 (podatke povzemam po tem članku). Prihodnjega leta je ing. Král most predstavil tudi bralcem revije Beton und Eisen. — 48. AS, o. c., akt 6679. — 49. MALj, fasc. 32, V/7a, 1909—1914; V aktih se imenuje Poljanski most. — 50. AS, Ref. f. 22—5, 1915, akti: 10906, 8137, 2640, 11635. Most ni dobil posebnega imena. — 51. Projekte so poslali: E. Czeczowicka & Sohn, Brüder Prášil (Praga), Praška mostarna, Ing. Gridl (Dunaj), Janesch & Schnell (Dunaj), Ast & Co. (Gradec) Rella & Neffe (Dunaj), Pittel & Brausewetter (Dunaj) in in R. Ph. Waagner (Gradec). — 52. Podjetje Czeczowiczka je na licitaciji 1909 skupaj z Alpenländische Baugesellschaft prejelo delo pri poglabljanju rečne in kanalske struge. Kljub temu, da je podjetje Czeczowiczka že pred razpisom natečaja imelo svoje gradbišče v neposredni bližini bodočega mostu in bi bilo pripravljeno tudi nekoliko znižati svojo ponudbo, se je magistrat le odločil za drugega izvajalca z večjimi izkušnjami pri zidavi železobetonskih mostov. — 53. Glej op. 50. — 54. Osuševanje barja je vodila deželna vlada, ki je na svoje stroške postavila Šentjakobski most.

NEMŠKO NACIONALNO DRUŠTVO »SÜDMARK« NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM
V PRVEM DESETLETJU PRVE AVSTRIJSKE REPUBLIKE

TONE ZORN

V prispevku se omejujem na oris delovanja omenjenega društva po letu 1920. Kolikor je znano, gre za društvo, ki je v letih pred prvo svetovno vojno skrbelo za gospodarsko stran graditve nemškega »mostu do Jadrana« in to predvsem na Slovenskem Štajerskem. Tu naj omenimo naseljevanje nemškega življa ob nemško-slovenski jezikovni meji, kjer je Südmarka na dveh sektorjih pokupila do leta 1914 900 oralov zemljišč (na področju Šentilja 600 in Marenberga — Radelj 200 oralov) ter samo na področju Šentilja in sosednjih občin naselila 63 družin iz Nemčije s skupaj 371 družinskimi člani. Leta 1909 so v Gradcu ustanovili tudi poseben denarni zavod, namenjen nemški kolonizaciji Slovenske Štajerske; imenovali so ga Südmärkische Volksbank und Spargenossenschaft für die Alpenländer. Zavod se je kasneje preimenoval v Deutsche Heimatstättenbank.

V takratnem delovanju društva priča med drugim poročilo, podano na Südmärken občnem zboru ob dvajsetletnici društva dne 6. maja 1909. Poročilo navaja, da je društvo v preteklem letu porabilo 190.529 kron za naseljevanje nemškega življa. V ta namen so kupili več sto oralov slovenske zemlje in tako zamenjali 20 slovenskih družin s 23 kmečkimi in 5 obrtniškimi družinami s skupaj 164 družinskimi člani. Med nemškimi naseljenci so bili v večini protestanti.¹ Leta 1911 je Südmarka na štajerski jezikovni meji kupila 6 slovenskih kmetij, dalje mlin in gostilno z mesarijo; površina sedaj odkupljene zemlje je znašala 150 oralov.² In še ena vest iz tega časa. Za ohranitev nemštva v Brežicah in v podporo tamkajšnjih nemško usmerjenih obrtnikov je Südmarka izdala nad 50.000 kron.³ Ustanavljale so se tudi posebne posredovalnice, namenjene nakupu slovenske zemlje ter pridobivanju potrebnih kupcev. Za gornjeavstrijsko namestništvo je tako znano, da je dalo Südmarki ustrezno koncesijo, medtem ko je Nemški svet (Volksrat) za Kranjsko sklenil pričeti z enakim posredovanjem slovenske zemlje kot graška vzornica.⁴

Po prvi svetovni vojni je bilo zaradi bistveno spremenjenih okoliščin delovanje Südmärke omejeno na tisti slovenski prostor, ki je ostal v Avstriji in ki je zajemal slovenski del Koroške in še nekatere občine na štajerskem obmejnem področju (občine Sobota, Radvanje in Mlake v okraju Deutschlandsberg, dalje občini Klanci in Gradišče v okraju Lipni-

ca ter radgonski trikot). V tem času se je Südmarka združila še z nekaterimi organizacijami, tako Bundom der Deutschen na Spodnjem Avstrijskem, Zvezo za ohranjanje nemštva na Madžarskem ter s tirolskim Andreas Hofer-Bundom. Poleg osrednjega vodstva v Gradcu je bilo postavljeno še posebno na Dunaju, po eni strani namenjeno zastopanju društva pred osrednjimi oblastmi, po drugi strani pa delovanju na Spodnjem Avstrijskem, kjer še danes živi češka manjšina, na severnem Gradiščanskem, Madžarski in Romuniji. Medtem ko naj bi bilo delo dunajskega vodstva usmerjeno predvsem na področja z nemškimi manjšinami na Madžarskem in v Romuniji ter na okolico Dunaja, si je graško vodstvo pridržalo kot svoje delovno območje ostali avstrijski prostor, skupaj z južno Gradiščansko, zunaj pa še »slovenski del« Jugoslavije ter Italijo (šlo je predvsem za južno Tirolsko). Nakazano dejavnost naj bi opravičevalo tudi dodatno Südmarkino poznamenovanje društva z »Zvezo Nemcev za ohranitev svoje narodnosti (Volkstum) doma in v tujini«.⁵ Leta 1925 je po daljših pripravah sledila združitev Südmärke z drugim nacionalnim društvom, imenovanim Nemško šolsko društvo (Deutscher Schulverein) v skupno organizacijo Deutscher Schulverein Südmark. Združeno društvo si je med drugim postavilo za cilj pospeševanje nemškega življa na jezikovno mešanih območjih države; dalje ustanavljanje in podpiranje nemških otroških vrtcev, »s primernimi ukrepi« obrambo nemških manjšin v sosednjih državah, obrambo pred prevladujočim židovstvom, nemško vzgojo mladine, pravico Nemcev do samoodločbe in za priključitev Avstrije nemški državi.

Dostopna dokumentacija opozarja, da je že pred prvo svetovno vojno delovala na Koroškem vrsta Südmarkinih krajevnih organizacij (skupin). Po podatku iz leta 1922 je bilo v tem času na Koroškem 83 krajevnih skupin društva, ustanovljenih od leta 1890 dalje. Razdeljene so bile na tri okrožja (Gaue): na Gau Zgornja Koroška (ustanovljen leta 1908 v Beljaku), Gau Vzhodna Koroška (ustanovljen leta 1908) in na Gau Celovec (ustanovljen leta 1909). Na območje obveznega dvojezičnega šolstva iz leta 1945 je v času po znanim plebiscitu odpadlo kakih 12 krajevnih skupin, najdemo pa jih predvsem v večjih krajih, kot so to Borovlje, Rožek, Železna

Kapla, Dobrla vas, Velikovec in Pliberk, poleg tega pa še ob Baškem jezeru (ust. po plebiscitu), Kotmari vasi, Vetrinju ter ziljske vasi Brdo, Čajna in Brnca. Poročilo iz leta 1922 posebej podčrtuje, da so uspeli obnoviti Südmarkine skupine na območju nekdanje plebiscitne cone A in še posebej v Borovljah, do prve svetovne vojne »tretjo najmočnejšo skupino na Koroškem in peto najmočnejšo sploh«. Leta 1922 je ta skupina štela znova nad 300 članov, »iz krajevnih vzrokov« pa se ji je začasno pridružila tudi skupina iz Bistrice v Rožu. Dobrovska skupina je štela 80 članov. Društvo je imelo tudi vrsto krajevnih knjižnic, od tega na slovenskem delu dežele v Železni Kapli in v Rožeku. Za celovško in beljaško krajevno skupino je znano, da sta v prvih povojnih letih pristopili k posebnima »Nacionalnima krajevnima skupnostma« (Nationale Arbeitsgemeinschaft), ustanovljenima v obeh mestih.⁶ Po združitvi z Nemškim šolskim društvom je štelo združeno društvo na vsem Koroškem leta 1928 89 krajevnih skupin (v večjih mestih tudi po več). Primerjava tega pregleda s tistim iz leta 1922 pokaže, da so do leta 1928 kljub združitvi odpadle nekatere krajevne organizacije; ta ugotovitev velja tudi za južno Koroško; v celoti pa vendarle beležimo porast krajevnih skupin združenega društva. Na slovenskem delu dežele jih je bilo tako leta 1928 15; najdemo ih v krajih: Brdo v Ziljski dolini, Podkloštru, Brnci, Čajni, Št. Štefanu na Zilji, Mariji na Zilji, Ločah, Področci, Vrbi, Borovljah, Grabštajnu, Žihpolju, Železni Kapli, Pliberku in Djekšah.⁷ Leta 1931 je znašalo število krajevnih skupin združenega društva kakih 100; na slovenski prostor je od tega odpadlo devetnajst skupin. Kot novi kraji nastopijo sedaj Grebinj, Mali Št. Vid in Ruda.⁸ Opaziti pa je, da so v pregledih krajev s krajevnimi skupinami Nemškega šolskega društva Südmark določene razlike; tako leta 1928 ne najdemo Dobrle vasi, ki se znova pojavi čez štiri leta, dokončno pa je leta 1928 odpadla Kotmara vas. V nasprotju s številom krajevnih organizacij pa žal ni znana številčnost koroškega članstva, pač pa vemo, da je imela Südmark leta 1922 na celotnem državnem ozemlju »nad« 100.000 članov ter »okroglo« 1.100 krajevnih skupin.⁹ Podatki kažejo, da se je do leta 1928 dvignilo njihovo število na 1.300,¹⁰ leta 1931 pa je znašalo 1.422 (od tega aktivnih 1.217).¹¹

V koroškem gradivu najdemo tudi podatek za Štajersko, po katerem je znašala Südmarkina podpora tako imenovanemu Nemškemu šolskemu domu (Deutsches Schülerheim) v Gradcu, namenjenemu »sinovom pregnanim

sorojakov« iz držav naslednic stare monarhije, torej tudi iz Jugoslavije, 349.860 kron. Znano je tudi, da je bilo v domu leta 1922 več kot 50 srednje in visokošolcev.¹² Graško vodstvo pa si je pridobilo tudi tednik Deutsche Grenzwatch, list, ki naj bi varoval interese »nemštva v državi SHS« (list je prenehal izhajati leta 1922). Še posebej pa je treba omeniti »prvo südmarkino delovno skupnost«, v okviru katere se je med 7. in 18. novembrom 1921 zvrstilo 13 predavanj, med njimi tudi o (narodno) obrambnem delovanju društva; ponovitve predavanj leta 1922 so se udeležili tudi Korošci.¹³

Kot smo omenili, se je Südmarka v povojnih letih povezovala z organizacijami podobnega značaja. Z njimi je celo ustanovila posebno Delovno skupnost za obmejno nemštvo in za nemštvo v tujini (Arbeitsgemeinschaft für Grenz- und Auslandsdeutschtum); ustanovitelji društva so bila še društva Deutscher Schulverein, Andreas Hofer-Bund in druga, njegov namen pa je bil buditi narodni čut avstrijskih Nemcev, vezi z Nemci v drugih državah in podobno. Glasilo »delovne skupnosti« pa je v tem času izhajalo kot priloga lista Deutsch-österreich. Tageszeitung.¹⁴ Še posebej pa je bila na Koroškem Südmarka povezana z osrednjo protimanjšinsko organizacijo, v tem času imenovano Kärntner Heimatdienst, namen povezanosti obeh organizacij pa naj bi bilo »preprečevanje iredente (s tem izrazom so na Koroškem označevali narodno zavedne Slovence, op.), ki jo podpira Jugoslavija.«¹⁵ Iz dejavnosti društva naj omenimo, da je Südmarka novembra 1922 pripravila poseben koroški »obmejni teden« z vrsto predavanj in s prireditvami, namenjenimi koroški obmejni problematiki. Naslednje leto pa je društvo pripravilo posebno nabiralno akcijo, namenjeno »žrtvam francoskega vdora« v Posarje: ob tej priložnosti so Südmarkine krajevne skupine v Celovcu, Mallnitzu in Železni Kapli nabrale 10.240.000 kron (od tega samo v Železni Kapli 4.120.000). V Südmarkinem delovnem programu iz tega časa najdemo poleg opozoril na budnost pri ohranjanju »posebnosti« (nemštva op.) tudi vrsto neposrednih nalog. Krajevnim organizacijam je bilo priporočeno, da pazijo na »nevarnosti«, ki groze nemštvu na obmejnem območju Koroške s slovenskim nakupovanjem hiš, zemlje in trgovin, skrb naj dalje velja izpraznjenim službenim mestom v uradih, sodiščih, šolah, farah, železnici, notariatih, advokatskih pisarnah, v privatnih podjetjih in zdravstvu, skrb pa naj tudi za gospodarsko pomoč narodnostno ogroženim ali slabo stoječim pripadnikom nemškega naroda. Zna-

čilno je, da smernice za delovanje Südmarkinih krajevnih skupin že v tem času poudarjajo antisemitizem. Kot vzgojna sredstva se naštevajo razna predavanja o narodnostnih razmerah na različnih nemških področjih, posebno še na tistih, »odstopljenih« tujim državam, spominske slovesnosti, posvečene velikim nemškim možem, razne slovesnosti v spomin na padle, prireditve, namenjene koroškemu plebiscitu, ustanavljanje mladinskih skupin, gojitev telesne kulture, pevska dejavnost in podobno. Po pogovoru celovškega Südmarkinega vodstva z osrednjim vodstvom društva so bila 8. decembra 1922 sprejeta načela o Südmarkinem članstvu. Član društva je mogel biti vsak Nemce, ne glede na politično usmeritev, ki priznava varovanje obmejnega in zamejskega nemštva, zagovarja kulturno in gospodarsko povezanost vseh Nemcev, obrambo pred tujimi »sunk«i, gojitev domače nemške kulture, enako misel o združitvi z nemško državo, dalje pobijanje laži o nemški vojni krivdi, potrebo po nemški vojni sposobnosti in končno arijsko pokolenje in boj proti židovstvu.¹⁶

Po združitvi Südmarke z društvom Deutscher Schulverein je združeno društvo videlo svojo nalogo v narodnoobrambnem delu, na Koroškem pa še posebej »neposredno obrambno delo« oziroma »obrambo nemških interesov«. Da bi bila ta prizadevanja na nekdanjem plebiscitnem ozemlju tudi uspešna, je po mnenju združenega društva treba, da ima »tamkajšnje domovini zvesto prebivalstvo, združeno v Kärntner Heimatbundu podporo narodnostno mislečih Nemcev in to ne na Koroškem, ampak v (vsej op.) naši državi in Nemčiji sploh.« Glede organizacijske mreže društva najdemo tožbo, da so na nemškem delu Koroške številne občine brez krajevnih skupin društva ali pa je njihova dejavnost po vojni zamrla. Društvo je tudi nastopalo proti takratnemu načrtu o ureditvi slovenskega vprašanja s kulturno avtonomijo ter morebitno tako ureditev ocenilo kot »pripravo za odcepitev« južnega dela Koroške in njegovo priključitev Jugoslaviji. Zavzemalo se je še za dosego narodnostno enotne Koroške, se pravi, da je društvo videlo eno svojih glavnih nalog v ponemčenju slovenskega koroškega življa.¹⁷ Tako tudi ni čudno, da je društvo ocenjevalo obstoječo utrakvistično osnovno šolo za prebivalstvo slovenskega jezika kot tisto šolo, »ki popolnoma ustreza potrebi prebivalstva.«¹⁸ V njegovem tisku bomo tudi trditev, da uživa slovenska skupnost »široke nacionalne pravice«, trditev, ki je na avstrijskem Koroškem še danes živa.¹⁹ Na občnem zboru društva 8. junija leta 1930 pa je

bila izrečena trditev (dal jo je njegov predsednik Gross), da »domovini (Koroški) zvesto prebivalstvo ogroža škuvanje iz Ljubljane, (in to) kljub temu, da je gibanje za nacionalno avtonomijo zaradi brezmejnih (slovenskih) zahtev zastalo.«²⁰

V celoti pa si je društvo zastavilo svoje torišče na dveh področjih: na gospodarskem in kulturnem. Predvsem pa zasledimo opozorilo na nekdanjo Südmarkino kolonizacijsko dejavnost na Slovenskem Štajerskem,²¹ ki so jo prav v tem času nemškonacionalni krogi prenesli na Koroško. Tako vemo, da je do oktobra 1929 zajela naselitvena akcija 35 koroških posestev, od tega 20 na slovenskem delu dežele. Südmarkino poročilo za leto 1928/29 posebej podčrtuje, da sta naselitveno akcijo izvajali osrednja protislovenska koroška organizacija Kärntner Heimatbund in Deutscher Schulverein Südmark.²²

O obsegu kolonizacijske dejavnosti do oktobra 1929 je poročal takratni tisk, da je ta zajela 35 koroških posestev, od tega 20 na slovenskem delu dežele; po istih podatkih je bilo med novimi posestniki 32 rajhovskih nemških družin s skupaj 80 družinskimi člani.²³ Po istih podatkih je naselitvena akcija zajela do julija 1932 že 137 rajhovskih kmetov, ki so prevzeli 6604 orale koroške zemlje v vrednosti 4.842.000 šilingov. Na slovenski del dežele je do tega časa odpadlo 71 naseljencev, ki so pokupili 3677 oralov zemljišč.²⁴

Viri pa poročajo še o dejavnosti društva na področju drugega »narodnostnega« dela. Iz poročila ob desetletnici koroškega plebiscita (leta 1930) izvemo, da je društvo namenilo za kulturne in gospodarske namene na jezikovno slovenskem delu Koroške (»jezikovno mešano ozemlje«) 20.000 šilingov. Dalje je skrbelo za uradniški in duhovniški naraščaj, namenjen temu ozemlju, skrbelo za kmetijsko in gospodinjsko šolo, za otroške vrtce, za denarne dodatke za učitelje v »ogroženih« (se pravi slovenskih) krajih ter za božičnice. Deutscher Schulverein Südmark je dalje podpiral še telovadna društva, igralske skupine ter gasilska društva. Poročilo tudi poudarja »razveseljiv napredek« že omenjene naselitvene akcije ter poudarja, da so do konca leta 1930 naselili na Koroško 109 rajhovskih naseljencev. Ti so prevzeli 2.760 oralov zemljišč v znesku 4,6 milijona šilingov.²⁵ O dejavnosti društva pa pričajo še nekateri podatki o njegovem denarnem poslovanju. Tako je osrednje vodstvo posredovalo koroški organizaciji leta 1926 30.573,83 šilingov, leta 1927 65.373,46, leta 1928 40.915,52 in leta 1929 59.343,41. Koroška sama pa je istočasno odvedla osrednjemu vodstvu leta 1926 26.854 šilingov, le-

ta 1927 26.923,65, leta 1928 31.654,77 in leta 1929 34.393,72 šilingov.²⁶ Na prosvetnem področju se je društvo naslanjalo tudi na urade prosvetnega ministrstva v posameznih deželah, tako na Koroškem na dr. Winkler-Hermadena pri koroški deželni vladi.²⁷ Iz poročil tudi izvemo, da je Deutscher Schulverein Südmark odobril za gradnjo otroškega vrtca v Velikovcu »znatno« denarno vsoto,²⁸ z njegovo pomočjo pa so tudi zgradili dve ljudski šoli Za Vrhom in na Brodeh.

OPOMBE

1. Slovenski branik, 1909, št. 8, 208; Širši pregled dejavnosti društva Südmark od njegove ustanovitve dalje je pripravil Friedrich Pock s knjigo Grenzschutz im Südosten. Ein halbes Jahrhundert Südmark. Graz—Wien—Leipzig 1940. — 2.

Slov. br. 1911, št. 1, 23. — 3. Slov. br. 1911, št. 6, 154. — 4. Prav tam, 1911, št. 9, 124. — 5. Kärntner Südmarkkalender — Kärntner Jahrbuch (za leto) 1922, 132 in (za leto) 124, 137. — 6. Prav tam, Koledar (za leto) 1923, 132—133. — 7. Kärntner Kalender (za leto) 1929. — 8. Prav tam, (za leto) 1929, 180. — 9. Gl. op. 5; — 10. Kärntner Kalender (za leto) 1930. — 8. Prav tam, (za leto) 1931, 168. — 12. Gl. op. 5. — 13. Kärntner Südmarkkalender (za leto) 1923, 132—133. — 14. Koroški Slovenec, 22. februarja 1922, št. 8. — 15. Kärntner Südmarkkalender (za leto) 1924, 137. — 16. Prav tam, 137—138. — 17. Kärntner Kalender (za leto) 1927, 118—119. — 18. Prav tam, (za leto) 1929. — 19. Prav tam, (za leto) 1930, 151—152. — 20. Prav tam, (za leto) 1931, 168. 21. Prav tam, (za leto) 1927, 118—119. — 22. Gl. op. 19. — 23. Koroški Slovenec, 9. oktobra 1929, št. 41. — 24. Prav tam, 13. julija 1932, št. 28. — 25. Kärntner Kalender (za leto) 1932. — 26. Gl. op. 20. — 27. Gl. op. 18. — 28. Prav tam.

DELEŽ SLOVENSKIH UČITELJEV GLUHIH PRI STROKOVNEM IN SPLOŠNO IZDAJATELJSKEM DELU

BOGO JAKOPIČ

Ko ob pomembnih obletnih pregledujemo delo posameznih zavodov, ne moremo mimo resnice, da so dali vsakemu zavodnemu delu pomemben pečat zavodni učitelji, ki so delovali zunaj ali znotraj kake ustanove. Iz bibliografskih in drugih zapiskov je razvidno, da so dajali slovenski javnosti tiskano gradivo o delovanju in skrbi za gluhe v 19. stoletju pretežno zavodi zunaj Ljubljane, saj je ljubljanski zavod nastal šele leta 1900. Po tej letnici, to je v 20. stoletju, pa se je dejavnost v tej smeri osredotočila na ljubljanskem zavodu, kar je razvidno iz nadaljnjega besedila.

Surdopedagoška veda je bila pri nas Slovincih zajeta v strokovnih knjigah in člankih razmeroma pozno. Tega pa ni težko razumeti, če pomislimo na razvoj naše zgodovine in samobitnosti v preteklosti. Ker je surdopedagoška stroka le veja splošne pedagoške znanosti, je razumljivo, da se je le-ta razvijala v mejah splošne pedagoške prakse na Slovenskem. V dobi, ki jo omenjam, je bil naš živelj pod oblastjo stare Avstrije. Avstrijske dežele pa so bile tudi pri tisku različno upoštevane. Naše šolstvo je bilo ob zatonu preteklega stoletja pa tudi še nekaj časa na začetku sedanjega stoletja precej tesno vezano na avstrijsko izdajateljsko dejavnost, ki

je imela svoje centre predvsem na Dunaju, v Pragi in v Gradcu. Razumljivo je, da je vse to bilo ozko povezano s splošno politiko avstrijskega monopolizma nad deželami, ki so bile bolj odročne. Obenem pa je bilo to tudi v zvezi s praktično stranjo same založniške dejavnosti, saj so Slovenci tiste dobe dobivali v roke obilico prevodov avstrijskih, nemških in čeških avtorjev, ker jih sami niso imeli dovolj ali ker sami niso imeli dovolj strokovno usposobljenega kadra, ki bi enakovredno uveljavil svoje izsledke in samostojno tiskal učne knjige. Poleg tega je bila na Dunaju centralna cenzurna komisija, žal, v mnogih primerih edino odločujoča za potrditev ali zavrnitev kake knjige. Jasno je, da to niso bili edini pogoji, ki so narekovali stagnacijo splošno pedagoškega, še najbolj pa specialno pedagoškega tiska. Kakor sem že omenil, je bila ena izmed poglavitnih ovir za širjenje surdopedagoške literature tudi premajhna zainteresiranost pedagoškega kadra za ta področja v tej dobi, premajhno znanje našega učiteljstva o vzgoji in delu z gluhi, nepopolna osveščenost našega kadra glede na izrazoslovje in stil pisanja v delih s tega področja. Večji pogumni poizkusi v drugi polovici 19. stoletja (Koprivnik in Rudež) so do-

kaj redke izjeme med našimi pedagogi tiste čobe.

Čeprav je bila knjiga, zlasti pedagoška, že od nekdaj cenjena, moremo trditi, da je v naši besedi tiskana knjiga bila še bolj dragocena dobrina, saj je bilo izkustvo pisca malega naroda; ta je hotel širiti svoje obzorje in se poglobljeje seznaniti s tistimi metodami, ki so bile že desetletja last in privilegij številnejših in močnejših narodov.

Poskusi teologa in pisatelja Valentina Staniča (1774—1847) so hvalevredni, četudi še pisani v nemškem jeziku.¹ Leta 1875 je izdal Andrej Pavletič »Knjižico za poduk gluhome-mov«, kot je naslov dela, ki je zanimivo. (I. do III. r.) Delo je izšlo v Gorici. Bolj pa se lahko pohvalimo s prvim večjim delom take narave v slovenskem jeziku, z delom Janeza Koprivnika, učitelja na učiteljski v Mari-boru, saj je leta 1888 izdal drobno knjigo kot nekakšen ponatis iz učiteljskega lista »Popotnik«. Knjiga, ki nosi naslov »Gluhomute-c in nja obrazovanje«, je razdeljena na dve obsežni poglavji, kjer nam pisec govori o vzgoji gluhomega v družini in v šoli ter o življenju gluhih v preteklosti. Značilni naslovi iz te knjige so: Kaj je gluhost, Kako se je prepričati, če je otrok gluhi? Telogibno govorjenje, Glasovni jezik itd.

Poleg navedenega se avtor pomudi tudi ob razvoju izobrazbe gluhome in o metodah dela z gluhi. Seveda je imel avtor v mislih predvsem dežele v okviru stare Avstrije. Koprivnik je bil zelo razgledan šolnik in je napravil poseben izpit za poučevanje gluhome in v Gradcu leta 1887.²

Dve leti pred Janezom Koprivnikom se je na Krasu rodil Anton Rudež, ki je leta 1894 izdal v Gabrškovi založbi v Gorici obsežno strokovno knjigo o zgodovini in vzgoji gluhome z naslovom »Gluhome«. V prvem delu svoje knjige obravnava Rudež zgodovino gluhih po posameznih obdobjih, v zadnjem izmed njih pa se še posebej ustavi ob metodiki vzgoje in izobrazbe. Poleg tega se loteva že tudi naše domače zgodovine izobraževanja gluhih. Vsekakor velja izreči, da je to najboljše surdopedagoška knjiga na koncu 19. in začetku 20. stoletja s tega področja, da ne govorim o tem, kaj vse lahko človek iz nje črpa še danes.

Letno poročilo Kranjskega ustanovnega zavoda za gluhome v Ljubljani, ki opisuje ustanovitev ter prizadevanje učiteljev zavoda, je bilo pisano v nemščini in slovenščini. Izšlo je leta 1907. Sestavil ga je Janko Pianeki. Delo je bilo smotno organizirano, čeprav je primanjkovalo še strokovno izvežbanega in številčno močnejšega kadra.

V beležkah (skripta) dolgoletnega (sedaj že pokojnega) ravnatelja Gluhonemnice v Ljubljani Frana Grma pa sem mimogrede zasledil kratek sestavek o vodilnih metodikah in različnih piscih, ki govore o razvoju metode dela z gluhi v Evropi v 19. stoletju. Tega seveda pokojni marljivi surdopedagog ni dal v tisk, kakor tudi ne svojih zapiskov o fonetiki, ki pa so že prerasli za naše pojme običajni okvir nekč skript pa jih žal nimamo v knjigi. Kdor pozna delavno življenje Frana Grma, lahko razume, da je bil on tisti mož prve generacije učiteljev gluhih, ki si je s svojim delom zaslužil trajen spomin, saj je nenehno zasledoval razvoj in dosežke fonetike ne samo v Avstriji, temveč tudi drugod po svetu. Največ svojih člankov je izročil »Popotniku« in »Učiteljskemu tovarišu«. V »Popotniku« sta izšli razpravi »Vzroki pomanjkljivemu govoru« in »Določitev inteligence in sluha« (iz leta 1920) ter članek »Skrbstvena vzgoja« (Slovenska šolska matica, 1920). Mnogo člankov je izšlo tudi drugod. Dosti pa jih je še neprebranih in v rokopisu.

Če primerjamo to pisateljsko vlogo na začetku našega stoletja s tisto, ki je bila v 19. stoletju bolj usmerjena k materialni rešitvi problematike vzgoje in izobraževanja gluhih (gradnja Zavoda v Ljubljani) ter k šolanju mlajšega učiteljskega rodu v smislu, kako pomagati gluhi, je pot razvoja našega sistema, vključevanja v vzgojo in izobrazbo gluhih jasna. Med učitelji, ki so službovali v 70-letnem razdobju, prav z lahkoto zasledimo skupino praktičnih pedagogov, ki so bili dokaj vešč pisanja za strokovne časopise in tudi pisci samostojnih strokovnih del. To pa je bilo tem bolj potrebno, ker so morali na tem področju orati ledino tako v strokovni terminologiji kakor tudi v vzgledih, kako se ravnati, da bo našemu gluhi otroku kar najbolj pomagano. Večje literarno udejstvovanje te prve učiteljske generacije je v veliki meri in z gotovostjo zavrila prva svetovna vojna. Zato je tembolj jasno, da so se po njej že začela kazati znamenja literarne in literarno strokovne odjuge. Zavodni učitelji Ivo Erbežnik, Vita Zupančič in Vilko Mazi so že leta 1921 izdali čitanko za I. razred, ki je lepo litografirana ter je lahko še danes zgled za pedagoško poglobljeno in gluhi otrokom zelo primerno učno knjigo. Slike so bile delo učitelja Erbežnika in so zelo lepo izdelane. Leta 1923 je uredil pedagog Vilko Mazi posebno »Čitanko za izredne osnovne šole« (74 podob), ki je bila skupno delo zavodnega kolektiva. V njej je več Gasparijevih podob.

Članke in poročila o gluhih otrocih zasledimo na številnih mestih v dnevnem in revialnem tisku. Med najaktivnejše pisce medvojne dobe moramo upravičeno šteti Vilka Mazija, ki je bil začetnik in mentor logopedskemu oddelku na našem zavodu. Njegovo delo je precej obsežno, zato se bojim, da bom kaj izpustil. Med njegova strokovna dela naj uvrstimo sledeče: leta 1933 je izdal knjižico »Usoda gluhoneme mladine«, leta 1935 »Govorne motnje« in »Pomoč gluhonemi mladini«, leta 1941 socialno usmerjeno brošurico o delu na zavodu »Pomoč najbednejšim«. Leta 1948 je izšla knjižica »Preprečevanje in zdravljenje jecanja«. Poleg naštetega je ostalo še marsikaj v rokopisu. Znana je tudi njegova čitanka za posebne osnovne šole, ki pa je izšla že leta 1923. Tako lahko prištevamo V. Mazija med pionirje za sestavo učbenikov za prizadete v stari Jugoslaviji. Vilko Mazi je znan tudi kot planinski pisatelj in kartograf, njegova je npr. knjižica »Razgled s Triglava« itd. Pisal je v številne časopise. Objavljal je svoje članke tudi v zavodnih zbornikih ob jubilejih.

Med starejšo predvojno skupino (pred drugo svetovno vojno) ne smemo pozabiti dela pedagoga Rudolfa Dostala, ki je uredil s sodelavcem Supančičem »Zbornik ob 40-letnici Gluhonemnice v Ljubljani« (1940). Rudolf Dostal je bil lokalni zgodovinar in nabiralec ljudske folklore. Pisal je v različne zgodovinske časopise pod oznako »Labacensis (Ljubljčan)«. Anton Skala, referent za posebno šolstvo v Beogradu, je napisal knjigo »Vzgoja razvojno prizadetega otroka«, ki jo je prevedel v slovenski jezik Marjan Pavčič.

Pred vojno je deloval na tem zavodu tudi pedagog Vinko Rupnik, ki je z učenci pripravljaval, urejal in opalografiral otroški list za gluho mladino »Sonček« (1937—1941). Ta je s sodelavcem Erbežnikom zaoral trdo v ledino ter s prijetnim smislom za urejanje zahtevnejšega časopisa oblikoval pristrčno glasilce. »Sonček« je bil uvod v skupino listov, ki so jih izdajali in brali gluhi učenci ob podpori učiteljskega kadra še v nadaljnjih letih.³ Omeniti je treba zavodnega pedagoga Karla Puharja, ki je pisal že pred vojno v listu »Glas nedužnih« o globalni metodi.

V razdobju med obema vojnama je zavodni katehet Alojzij Tome izdal Katekizem za gluhoneme (leta 1939), ki je opremljen s slikami v barvah. Leta 1932 in 1944 pa sta izšla izpod peresa istega avtorja drobna molitvenika za gluhoneme. Sodelavci prvega jubilejnega zbornika (1940) so surdopedagogi starejše in srednje učiteljske generacije zavoda: Mirko Dermelj, I. Kunst, Ljubo Der-

melj, Anton Skala, Vita Zupančič, Fran Grm, Vilko Mazi, Viktor Šega, Karel Puhar, Jože Zakovšek, Ivan Erbežnik, Alojzij Tome, Rudolf Dostal, Ljudmila Penko, Metod Kumelj, Marija Ravnikar, Zdravko Omerza, Matilda Podkrajšek, Drago Supančič, Vinko Rupnik. Pri Zborniku, ki je izšel leta 1950 ob 50-letnici Zavoda, so sodelovali še nekateri pisci predvojnega zbornika, vmes pa že najdemo imena mlajše generacije učiteljev zavoda. Tako se srečamo z imeni znanih surdopedagogov: Mirka Dermelja, Ljudmile Penko, Zore Planecki, Marije Ravnikar, Zdravka Omerza, Albina Ogorelca, Stanka Kavčiča, Emila Ulage, Vinka Rupnika, Franceta Kuna-verja, Jožeta Kmetca, Štefke Škrk-Bernot, Zvonka Ermenca, Ele Erker, dr. Hribarjeve ter gojencev zavoda. V tem zborniku se že kažejo prizadevanja po novih izsledkih na področju surdopedagogike in logopedije in skrb mlajše generacije, da bi enakopravno vstopila v celotno dejavnost tako lepo začtega dela starejše generacije.

Med najvidnejše predstavnike tistih, ki pišejo v korist gluhih in vzgajajo s svojimi prispevki in praktičnimi napotki novo generacijo učiteljev in vzgojiteljev, moremo brez pridržka prišteti Zdravka Omerza in Emila Ulaga. Področje logopedije je zelo obsežno; svoj osebni pečat mu je dal z dolgoletnim delom logoped Zdravko Omerza. Po svojih predhodnikih Vilku Maziju, Dragu Supančiču in Albinu Ogorelcu je prevzel logopedsko delo na zavodu. Poleg zahtevnega dela je našel čas za sestavljanje nekaterih več ali manj obsežnih del s surdopedagoškega in logopedskega ter avdiopedagoškega področja dela. Med najvažnejša dela tega avtorja sodijo: Predšolski gluhi otrok in njegova vzgoja (Ljubljana 1955), Logopedija (Ljubljana, 1959), Naglušni otrok (Ljubljana, 1964), Slušne sposobnosti učencev na osnovnih šolah (Ljubljana, 1963), Uporabna fonetika (Ljubljana, 1964, 1970), Metodika pouka računstva — Začetno računanje. Sodeloval je pri II. in III. berilu za gluhe (Ljubljana, 1954, 1972) ter pri obeh jubilejnih zbornikih zavoda (1940, 1950). Zadnje važnejše njegovo delo so Govorne napake (1972). Napisal je številne članke za pedagoge in specialne pedagoge v Specialni školi, v Sodobni pedagogiki in v dnevnem in revialnem časopisju in tudi v inozemskih časopisih. Njegovo kritično, izdateljsko in vzgojno delo je bogato.

Med vestnimi sodelavci zavoda, ki so si nenehno prizadevali po razvoju in napredku ter pisali številne članke in samostojna dela, naj omenimo zavodnega pedagoga Emila Ulaga. Kot urednik časopisa »Naš svet« (1951—1961)

je uspel pridobiti za sodelovanje številne zavodne in druge pedagoge, ki so z vso marljivostjo bodisi sami ali pod njegovim mentorstvom zapisali za gluho mladino lepo število odličnih in dobrih sestavkov, ki jih še danes z veseljem bere. Za Naš svet so pisali: Zora Pianekci, Draga in Emil Ulaga, Zinka Snoj, Nikola Ignjatović, Vera in Jože Kmetec, Milena Šubert, Stanko Kavčič, Ela Erker, Jože Zakovšek, dr. Stane Zaletel, Jožica Glažar, Nuša Kramar, Štefka Bernot, Avgust Gabrovec, Majda Puhar, Angela Smerkolj, Marjana Lunder, Marija Lipužič, Jelka Godec, Jože Bergant, Stana Vinšek in drugi, tudi številni učenci osnovne in poklicne šole. Sestavki so bili zbrani po težavnostni stopnji in problematiki od lažjega k težjemu; to je, od beril in sestavkov, primernih za učence nižjih razredov osnovne šole, do takih prispevkov, ki so bili dobrodošli učencem višjih razredov osnovne in poklicne šole. S tem delom je prvič v zgodovini zavoda postal specialni list za slušno prizadeto mladino tudi dobrodošel in uspešen učni pripomoček, ki je nadomeščal takrat še zelo redka berila za te učence.

Emil Ulaga ima bogate zasluge za oblikovanje govora naših učencev, saj je prav v ta namen napisal kar dve samostojni knjigi: *Pikapolonica* (Ljubljana, 1960) in *Pogovarjajmo se* (Ljubljana, 1965). Obe lepo ilustrirani in pedagoško bogati knjigi imata tudi slovar s primernimi ilustracijami. Veliko delo je opravil tudi pri učbenikih materinega jezika za osnovne šole za gluhe učence. Sodeloval je pri IV. berilu za gluho mladino (Beograd 1956) in pri V. berilu za gluho mladino (Beograd 1957). V sodelovanju z Drago Ulaga je prevedel obe berili v slovenski jezik. Napisal je Prvo berilo za gluhe, Četrto berilo za gluhe (1970 — v rokopisu) ter pripravil slikanico za predšolske otroke, h kateri je posnel tudi barvni pomični film in diapozitive, k besedilu pa napisal ritmično — relativno melodično notacijo. Ulaga je napisal tudi Prvi slovar, Drugi slovar in slovar k Prvemu berilu v obliki vpisne vlepljenke za utrjevanje programiranih vsakodnevnih pogovorov. Prevedel je iz srbohrvaščine računico.⁴ Sodeloval je pri zbornikih 1950 in 1970. Poleg bogate izdajateljske žetve na surdopedagoškem področju, kjer je priznan avtor, je Emil Ulaga kot glasbenik poklonil mladim in starejšim nekaj prav lepih skladb v edicijah: *Trinajst otroških* — glasbena slikanica za mlade pianiste (DZS, 1956), *Deset otroških*, (DZS, 1951), *Trije mešani zbori* (DZS Ljubljana, 1960), *Veselo zapojmo*, (Ljubljana, 1962). Pisal je otroške pesmi za Grlico, Pionirja in Cicibana,

strokovne sestavke pa za Specijalno šolo in Prosvetnega delavca. Kot dolgoletni pedagoški vodja zavoda se je lepo uveljavil tudi nadarjeni surdopedagog Zvonko Ermenc. Sodeloval je v *Glasi nedužnih* (pred drugo svetovno vojno), v Specijalni školi, v Roditeljskem listu (v Mariboru in v Beogradu), v *Našem svetu* in v drugih pedagoških revijah, kjer mu je uspelo prikazati duševni razvoj normalnega in gluhega otroka. Velik je njegov delež pri metodiki pouka govora, saj je vse svoje znanje posvetil temu področju ter bil tu pravi strokovnjak. S sodelavcem Žajo je izdal v zveznem merilu IV. berilo za gluhe. Na zavodu, kjer je deloval vrsto let, je ohranjenih še danes mnogo njegovih samostojnih izdelkov in pripomočkov za pouk govora in slovenskega jezika, za področji, ki sta pri nas dva samostojna predmeta.

Za Ermencem je prevzel mesto pedagoškega vodjo Jože Kmetec, ki je leta 1957 izdal samostojno publikacijo »Kratka zdravstvena pedagogika«, ki je prvi tovrstni poskus pri nas. Poleg tega dela je Jože Kmetec pisal še druge strokovne članke v Roditeljskem listu, v *Sodobni pedagogiki*, v *Našem svetu* in drugod. Znana je njegova razprava v *Sodobni pedagogiki* 1960/4 z naslovom: »Slušno prizadeti otroci in avdiologija«. Iz srbohrvaščine je prevedel Računice za I., II, III. in IV. razred osnovne šole za gluhe otroke.

Poleg navedenega je bil Kmetec tudi recenzent novejšega učbenika za gluhe. Precej se je ukvarjal tudi s problemom, kako približati gluhim učencem šahovsko igro. V ta namen je napisal v *Naš svet* pedagoško zanimivo uvajanje mladine v skrivnost šahovske igre (v nadaljevanjih). Zelo zanimivo je Prvo berilo za nižjo stopnjo na gluhomnícíchah v pomožnih razredih. Sestavil ga je Drago Supančič z ilustracijami F. Kunaverja leta 1947, pa ni izšlo.

Zavodni sodelavki Jožica Glažar in Ela Erker sta tudi leta 1950 pripravili Prvo čitanko, ki pa ni bila natisnjena. Več sreče je imelo Drugo in Tretje berilo za gluhe (Bgd. 1955), pri katerem so sodelovali delavci zavoda: Zdravko Omerza, Jožica Glažar, Milena Šubert, Majda Puhar in Draga Ulaga. Zavodni pedagog Štefka Bernot je prevedla iz srbohrvaščine knjigo zemljepisnega pouka za gluhe za 5. razred osnovne šole (samostojna knjiga).

Bogato dediščino vzgoje in izobraževanja na likovnem področju je prevzel po II. svetovni vojni likovni umetnik akad. slikar France Kunaver. Samostojno je izdal učbenik za najmlajše in mlade risarje z naslovom »Mladi risar« (1950). Pomembno je njegovo

originalno in izredno številno ilustrativno delo v Našem svetu od leta 1951 do 1961. Ilustriral je številne učbenike za gluhe in slabovidne učence in prekrasno opremil Jurčičevo zgodbo Kozlovska sodba v Višnji gori (MK, 1950) ter vodil mlade risarje po številnih ilustracijah v že omenjenem zavodnem glasilu Naš svet. V rokopisu v tušu je ostal za tisk bogato in domiselno ilustrirani Cankarjev Martin Kačur.⁵

Sedanji ravnatelj zavoda v Portorožu, ki je nekaj let deloval na tem zavodu, Janko Blažej, je pisal o uspehih verbotonalne metode v Specialni školi, skupaj z nekdanjim direktorjem našega zavoda Vinkom Ukmarjem. Janko Blažej je sodeloval s prispevki v Specialni školi, v Prosvetnem delavcu, v Delu v Jeziku in slovstvu, s članki, ki zadevajo predvsem govor in fonetiko. Poleg tega je bil tudi soavtor knjige, potopisa o Himalaji. Kot recenzent učnih knjig za gluhe in kot predavatelj na PA je imenovan tudi znan. Najnovejši čas je narekoval izdajo novih učbenikov, zlasti beril za gluho mladino. Tako so sodelovali kot avtorji novih beril sledeči zavodni delavci: Slikanici za predšolske otroke (avtorja Emil Ulaga, Cvetka Uraner), Prvo berilo (avtor Emil Ulaga), Drugo berilo (avtor Zdravko Omerza), Tretje berilo (avtorja Anton Uraner — Bogo Jakopič), Četrto berilo je izšlo v zveznem merilu: priredila sta ga Bogo Jakopič in Stanko Kavčič.

Poleg navedenega izdaja zavod oz. pionirska organizacija na zavodu glasilo Naš prijatelj. Glasilo ureja uredniški odbor, čigar člani so: Emil Ulaga, Bogo Jakopič in Metka

Picelj. Razne tehtne razprave iz defektologije, vzgoje in izobraževanja gluhih so v defektoloških zbornikih, (Kotor 1962, Murter 1967, 1968, 1969) s prispevki: Marjane Lunder, Emila Ulage, Marije Lipužič, Marije Ravnikar in Romana Zupančiča.

Upanje je, da bodo prihodni sodelavci zavoda, ki so se ukvarjali in se še ukvarjajo s strokovnim delom na zavodu in pišejo ustrezne članke kakor tudi članke in knjige, ki neposredno ne zadevajo surdopedagoškega področja, izpopolnili svojo dolžnost do skupnosti tudi v bodoče, saj vemo in čutimo, »da kar more, to mož je storiti dolžan«.

Poleg zavodnih sodelavcev, ki sedaj ustvarjajo in pišejo na zavodu, pa ne moremo niti mimo tistih, ki tudi pomagajo zavodu z vzgojo in izobraževanjem naših strokovnjakov na Pedagoški akademiji ali pa na Visoki defektološki šoli v Zagrebu. Že dolgo časa je tradicija, da daje naš zavod zaslužne pedagoge kot predavatelje na Pedagoški akademiji. Med njimi naj omenimo Grma, Ermenca, Ulago, Zakovška, Kmetca, Omerzo, Lipužičevo in Blažaja.

OPOMBE

1. V. Stanič, Gefühle eines Taubstummen vorgetragen bei Gelegenheit der am 9. September 1844 abgehaltenen Prüfung der Taubstummen. — 2. Več o tem SBL, IV, Ljubljana 1932, str. 514. — 3. Naš svet 1951—1961. Naš prijatelj 1969. — 4. Mi računamo, Beograd 1962. — 5. I. Cankar, Martin Kačur. knjiga velikega formata 40 x 30 cm, ilustriral F. Kunaver (rokopis).

LEONART MRAVLJA = LEONHARDUS FORMICA

PRIMOŽ SIMONITI

V pričujočem zapisku naj mi bo dovoljeno na kratko opozoriti na življenje in delo Leonarta Mravlje (Mraula, Maraula), za Slovenjgradčanom Matevžem Cerdonisom in Koprčanom Jernejem Pelušičem (Pelusius), ki sta delovala še v 15. stoletju v Padovi oziroma v Benetkah, menda prvim zgodnjim tiskarjem slovenskega rodu. Za njegovo »slovensko« in »dunajsko« dobo je na voljo sorazmerno veliko podatkov, oboje je treba le povezati. Zato naj na kratko povzamem:

Rodil se je v petdesetih letih 16. stoletja na Kranjskem — po Kidriču v Ljubljani, po Ca-

stleju v Rihenberku (Reiffenbergasch?) — se šolal v Ljubljani in se zdel kot bister in glasbeno nadarjen fant (menda je znal na pamet vse slovenske pesmi, ki so jih peli slovenski protestantje), primeren za pomoč pri tiskanju slovenskih in hrvaških knjig v Ungnadovem biblijskem zavodu v Urachu, kamor so ga poslali leta 1563. Tu je kot tiskarski pomočnik res sodeloval pri tisku Klombner-Jurčičeve pesmarice (1563) in Trubarjeve Cerkovne ordninge (1564) ter vrste hrvaških knjig. Ko je delo v zavodu po Ungnadovi smrti zamrlo, je najprej delal pač v Morhar-

tovi tiskarni v Tübingenu, kjer se je 1566 vpisal kot »typographus« v univerzitetno matriko, nato pa verjetno pri tiskarju Johannu Burgerju v Regensburgu sodeloval pri tisku Kraljevih slovenskih in Konzulovih hrvaških knjig. Bržkone že 1575 se je vrnil v Ljubljano in se zaposlil v prvi tiskarni na slovenskih tleh, pri Janezu Mandelcu. Ob pripravah za natis Dalmatinove Biblije so ga predvideli za sodelovanje pri tiskanju tega zahtevnega dela v kaki tuji tiskarni, kjer naj bi nadzoroval tisk, razlagal slabo čitljiva mesta v rokopisu in razvrščal sholijske in konkordance, za kar je bilo znanje jezika nujno potrebno. In res je spomladi 1583 odšel z Dalmatinom in Bohoričem v Wittenberg, kjer so pod konec leta dokončali tiskanje Biblije. Marca 1584 je bil pri obračunu še v Ljubljani. Odtlej pa o mlademu tiskarju na Slovenskem ni več slišati.

Tedaj se začena njegova »dunajska« doba. Tu je namreč latiniziral ime in priimek v Leonhardus Formica in nekaj let zapored služil kot pomočnik pri tiskarju Michaelu Apfflu, se po njegovi smrti 1588 osamosvojil, od Apfflove vdove 1590 odkupil tiskarno in kot univerzitetni tiskar preselil officino v burso Pri jagnjetu (Bursa Agni, Lammburse). Kot je bilo v navadi, se je postrani ukvarjal tudi s knjigotrštvom. Zanimivo je, da mu je univerza 1596 zagrozila z izgonom, ker je ponatisnil neko krivoversko knjigo, zato se je v prihodnje očitno rajši izogibal konfliktom z oblastmi in tiskal knjige, ki mu niso ogrožale eksistence. Tako je lahko postal tudi dvorni in stanovski tiskar. Do smrti leta 1605 je pridno tiskal: danes je ugotovljenih vsega 65 del. Med njimi je treba poleg nekaj uradnih objav in manjših tiskov (koledarjev in letakov — Zeitungen) omeniti vrsto učbenikov, ki so jih izdali profesorji z univerze, pa tez za disputacije, priložnostnih pesniških izdaj in nabožnih (jezuitskih) spisov, pridig ipd. posebno

pozornost pa zasluži nekaj njegovih glasbenih tiskov: že njegov prvenec prinaša maše, ki jih je zložil Tirolec Blasius Amon, (Quatuor missae, 1588), kasneje pa se pridružita še dvorna muzika Aegidius Bassengius (Moteti, 1591) in Lambert de Sayve (Teutsche Liedlein, 1602). Izmed obsežnejših del naj omenimo nemški prevod Verböczyjevega pravniškega dela (Tripartitum opus juris Hongarici, 1599). Lenartovi tiski so zvečine latinski, precej je nemških, nekaj pa celo madžarskih.

V impresumu enega samega tiska (Zwo Neue Zeitungen, 1599) je imenovan neki »Johann Formick«, morda Lenartov brat. Lenart sam je imel v zakonu z Margareto, hčerjo nekega dunajskega črkorezca, sina in hčer. Po njegovi smrti je vdova vodila officino do leta 1614 (ugotovljeni so samo 4 naslovi), z letom 1615 pa jo je prevzel sin Matevž, ki je do svoje smrti 1639 natisnil vsaj 98 knjig. Matevževa vdova Marija je nadaljevala možovo delo (6 naslovov), a že 1640 se je z njo oženil poljski priseljenec Matthaeus Cosmerovius, združil officino Mravljevih s svojo tiskarnico in postal s tem začetnik znane dunajske tiskarske rodbine, ki je delovala pod tem imenom tja do leta 1715.

OPOMBE

1. Branko Berčič, Tiskarstvo na Slovenskem. Ljubljana 1968, str. 42—43. — 2. Eduard Castle, Geschichte einer Wiener Buchdruckerei 1548—1948. Wien 1948, str. 55—65, 163—164, 203—206. — 3. France Kidrič, v: Slovenski biografski leksikon II. Ljubljana 1933—1952, str. 159. — 4. Helmut W. Lang, Die Buchdrucker des 15. bis 17. Jahrhunderts in Österreich. Baden-Baden 1972 (Bibliotheca bibliographica Aureliana 42), str. 55 do 58, 60. — 5. Anton Mayer, Wiens Buchdruckergeschichte 1482—1882 I. Wien 1883, str. 176 do 185, 193—194, 214—223, 231—232 (z bibliografsko navedbo vseh tiskov, nekaj dopolnil prinaša Castle.)

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

FOTOGRAF KRISTIJAN PAJER

MIRKO KAMBIČ

Leta 1841, dve leti po uradni razglasitvi izuma fotografije, ne najdemo še nikjer poklicnih fotografov. S širjenjem dagerotipije se pojavijo potujoči fotografi, ki jim je ta stroka že poklic. Ko v petdesetih letih dagerotipija zamre in se uveljavi nov, lažji in cenejši fotografski postopek z mokrimi ploščami, postane poklicna fotografija v Evropi splošen pojav. Leta 1859 je v Ljubljani vpisan kot poklicni fotograf Ernest Pogorelec. Od tedaj je imela Ljubljana stalno po več poklicnih fotografov, katerih število je nihalno glede na okoliščine.

Leta 1877 je vpisan v Ljubljanski obrtni register fotograf Kristijan Pajer, po rodu iz Kranja, bivač v Ljubljani, Mesto št. 316. Ni pa navedeno, kdaj je fotografsko obrt v Ljubljani nehal opravljati.¹

Fotografij z imenom Kristijana Pajerja je v naših fototekah zelo malo, pa tudi v družinskih albumih jih skoraj ne najdemo. Na majhnih vizitnih portretih je imel po tedanji navadi natiskano svoje ime (v nemščini): Fotografski atelje — Kristijan Pajer v Ljubljani. V to zvrst spada njegov portret ljubljanskega opernega pevca Josipa Nollija, ki je upodobljen kot grof Alfonso v operi »Favorito«. Slika je iz leta 1879 kot spomin na velik uspeh našega pevca v Milanu, kjer je nastopil kot gost v navedeni vlogi kar sedemkrat zaporedoma. Ohranjeno je izvirno Nollijevo pismo, v katerem pravi: »Ni mala reč stopiti pred občinstvo kakih tri do štiri tisoč glav, med katerimi je na stotine in stotine muzikov, komponistov, maistrov in pevcev, ki komaj čakajo, da bi neusmiljeno pokopali novega, neznanega jim še umetnika, ki kritizirajo vsak ton, vsak takt, vsako frazo sproti... Ali mislil sem si... korajža velja! Kranjski fantje smo mi! Slovanske korenine! In šlo je...« — Nolli je nastopil tedaj tudi v operi »Trovatore« in po burnem aplavzu je moral ponavljati veliko arijo v drugem dejanju, čast, ki se redko prigodi baritonu, kot pravi Nollisam.²

Druga slika, ki predstavlja panoramski pogled z razvalin starega ortneškega gradu, je precej velika (174×243 mm) in še dobro ohranjena. Je privatna last družine Kosler, ki je povezana s poznejšimi lastniki ortneške graščine. Na obzidju v ospredju so štirje možje, desno pa je na upodobljeno zidovje komaj vidno vpisal svoje ime fotograf Pajer (Paier). Fotografija ni datirana, nastati pa je morala

med 1877 in 1895. Ena izmed oseb v ospredju je ortneški grajski oskrbnik. Gozdna pokrajina je dovolj izrazita in slikovita, dolina z novim gradom in vas na nasprotnem pobočju pa se že izgubljata v neostri zabrisanosti.

Tretja Pajerjeva slika kaže Ribnico na Dolenjskem. Fotograf je postavil stojalo na sredo ceste (kjer se je na sliki skromno podpisal z imenom »Paier«) in zajel hiše z obeh strani ter cerkev z obema koničastima zvonikoma. Okrog dvajset domačinov je Pajerju zvesto poziralo in tako poživilo sicer prazno cesto. Slika, ki jo hrani Narodni muzej v Ljubljani, je velikega formata (184×253 mm), v značilnem sepia tonu.³ Verjetno pa je malokdo doslej vedel, da je skromni napis »Paier« fotografovo ime. Slika ni datirana, štejemo jo lahko upravičeno v isti časovni okvir kot sliko ortneške pokrajine. Možno je, da sta obe sliki nastali ob istem potovanju fotografa Pajerja proti Ribnici.

Kristijan Pajer bi nam ostal zelo verjetno kot fotograf in kot človek našega rodu ne-

Napis na hrbtni strani Pajerjevih vizitnih portretov

Panorama s starega ortneškega gradu

Ribnica na Dolenjskem

Operni pevec Josip Nollí v vlogi grofa Alfonsa (1879)

znanka, če ne bi bil zbral nekaj njegovih biografskih podatkov dr. Frančišek Lampe in jih objavil v *Dom in svet* 1890.⁴ K temu dodamo lahko še nekaj arhivskih virov ter nekaj objav v *Zgodnji Danici*, verjetno pa se bo našlo sčasoma tudi več Pajerjevih fotografij s potovanj po Bližnjem vzhodu. Pajer je bil namreč tipičen predstavnik popotnega fotografa 19. stoletja. Njegova pota se prepletajo z zanimivimi avanturami in anekdotami.

Rodil se je v Kranju 14. decembra 1839. Oče, trgovec, mu je kmalu umrl in fant se je moral že zgodaj osamosvojiti. Hodil je v pripravljalnico v Celju, nato je bil nekaj časa učitelj v Žalcu in pozneje na Dovjem. Nemirna žilica ga je vlekla v svet in tako se je leta 1860 s posredovanjem Luke Jerana odpravil

kot pomočnik v slovenski misiji v Kartumu. Tam pa je zbolel, zato se je vrnil v Aleksandrijo. Mimogrede je obiskal Palestino. Februarja 1861 je bil že v Trstu in zopet doma. Toda spet ga je zamikala tujina, toliko bolj, ker se je hotel izogniti vojaški suknji. Novembra 1864 je zaprosil za potni list in v dopisu se že navaja kot fotograf.⁴ V *Zgodnji Danici* (1864) najdemo zanimivo vest, da je Pajer poslal cesarju na Dunaj zbirko svojih slik iz Palestine in da ga je cesar nagradil z dragocenim prstanom.⁵

Potnega dovoljenja pa Pajer ni dobil, zato si je privoščil edinstveno, zelo tvegano potezo, ki se je srečno končala. V Ljubljani si je izdelal velik zaboj za orodje, ki ga je pa znotraj priredil kot skrivališče za slepega potnika na ladji. Zaboj je odpeljal v Trst in ga prijavil kot zaboj za orodje, za prevoz v Aleksandrijo. Skrivač je zlezal v zaboj in se več dni in noči vozil po Sredozemlju, dokler se ni na pol mrtev znašel v Aleksandriji. Tu si je Pajer naročil z Dunaja vso potrebno fotografsko opremo in si našel pomočnika. Nekaj časa je fotografiral v Egiptu, nato je odšel v Palestino, ker so bile tedaj slike iz Orienta v Evropi zelo cenjene. Pajer je slikal z mokrimi ploščami, ki si jih je sam pripravljaval, zato je nosil s seboj tudi zalogo kemikalij. Delal je na plošče velikega formata.

Dr. Lampe pripoveduje, da je videl več Pajerjevih slik in da so prav te zbudile njegovo radovednost za moža, s katerim se je srečal leta 1884. Meni se doslej še ni posrečilo, da bi našel katero od Pajerjevih popotnih slik. Sklepam pa, da je verjetno ohranjena v dunajskih fototekah tudi zbirka fotografij, ki jih je Pajer poklonil cesarju.

Kranj, ki se ponaša z izumiteljem Janezom Puharjem, si lahko šteje v čast, da je povezan z dinamičnim popotnim fotografom Kristijanom Pajerjem.

OPOMBE

1. ZALj (doslej MALj), Cod. XX/8, fol. 106. —
2. Fototeka in arhiv Slovenskega gledališkega muzeja v Ljubljani. — 3. Narodni muzej v Ljubljani, fototeka, št. 348. — 4. ZALj, Reg. I, fasc. 676, št. 7156/1864. — 5. *Zgodnja Danica*, 1864, str. 263.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Razstava »Mlini na Gorenjskem«

Mlini, ki so predstavljali v preteklosti pomembno gospodarsko dejavnost in so bili hkrati nepogrešljivo dopolnilo gorenjske pokrajine, so danes med najbolj ogroženimi objekti kmečke arhitekture na Gorenjskem. Večinoma so opuščeni, deloma predelani in porušeni, nekateri pa so že povsem odstranjeni in njih lokacije ugotavljamo lahko samo še po pripovedovanju. Od okoli 440 obrtniških in velikega števila kmečkih mlinov, katerih število je mnogo težje ugotavljati, ker niso zajeti v statistikah, niti niso vpisani v kakih drugih evidencah, ki so še v začetku našega stoletja obratovali na Gorenjskem (vključno s kamniško-domžalskim območjem), ugotavljamo danes le še okoli 50 mlinov. Večinoma so preurejeni v valjčne mline in jih poganjajo turbine in druga sodobnejša pogonska sredstva. Klasični mlini na kamna in na vodni pogon pa so danes že redke izjeme.

Prav zaradi velike ogroženosti in skorajšnjega propada še preostalih vodnih mlinov je Gorenjski muzej pričel, čeprav že z nekoliko zakasnitvijo, s proučevanjem in dokumentacijo gorenjskega mlinarstva. Rezultati dela so vidni v katalogu *Mlini na Gorenjskem* in na razstavi, ki je bila 29. marca 1974 odprta v galeriji Mestne hiše v Kranju in je bila v letu 1974 postavljena tudi v drugih gorenjskih središčih. Izdajo kataloga in postavitev razstave so omogočile Kulturna skupnost Slovenije in kulturne skupnosti Domžale, Jesenice, Kamnik, Kranj, Radovljica, Škofja Loka in Tržič.

Katalog obsega 60 strani. Tekst v katalogu sta napisala Majda Žontar (*Mlini na Gorenjskem*) in Albert Struna (*Mlinarstvo nekoč in danes*). Razstavo je strokovno pripravila Majda Žontar. Likovno je oblikoval razstavo, katalog in vabilo inž. arh. Matija Suhadolc.

Razstava je vsebinsko zasnovana po posameznih temah, ki so prikazane na 32 panojih in to z besedilom, fotografijami, izrisi mlinjskih objektov in interierjev ter s fotokopijami arhivskih dokumentov. Razstavo dopolnjujejo tudi nekateri eksponati.

Na uvodnem panoju je večji zemljevid Gorenjske s porečji, ki prikazuje razširjenost tako obrtniških kot kmečkih mlinov v začetku našega stoletja.

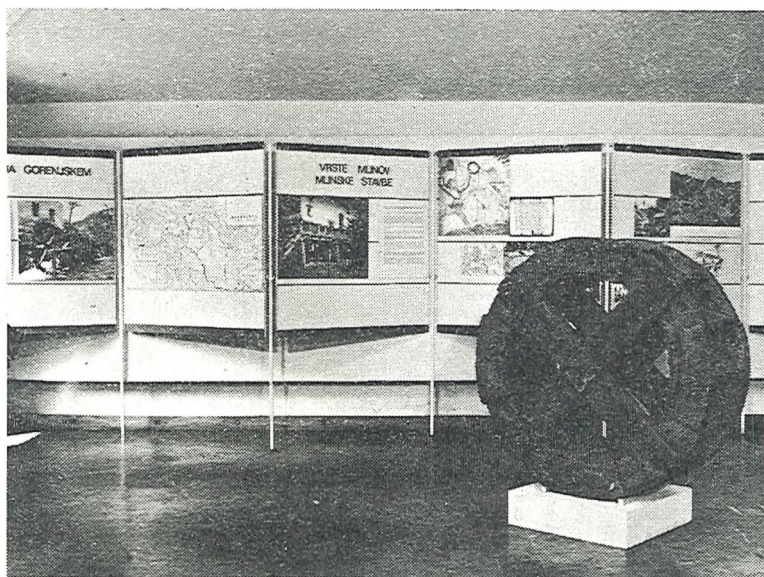
Začetni del razstave obravnava zgodovinski razvoj mlinarstva, najstarejše upodobitve na freskah iz sredine 15. stoletja in prikazuje vrste mlinov glede na lastnike ter mlinске stavbe po posameznih gorenjskih regijah. Predstavljeni so mlini na območju mest in trgov, ki so imeli pretežno za potrebe meščanov, nadalje grajski mlini, ki so jih v preteklosti postavljali zemljiški gospodje prvenstveno za lastne potrebe in so spadali v sklop graščinskih objektov, in mlini na podeželju, ki so predstavljali pretežno večino vseh gorenjskih mlinov. To so bili obrtniški mlini, ki so mleli za potrebe širše okolice in so imeli navadno večje zmogljivosti (2 do 8 parov kamnov). Obratovali so skozi večino leta, ker so izrabljali močnejšo vodno silo s stalnejšo vodo. Razen teh so prikazani tudi kmečki ali hišni mlini, ki so praviloma mleli le za lastne potrebe in so imeli 1 ali največ 2 para kamnov.

Risba Rogačevega mlina z lončeniimi stopami ob Sobčevem bazarju (risal Dušan Engelsberger)

Zarobarjev kmečki mlin pri vasi Suša v Poljanski dolini s kolesom na zgornjo vodo (foto Janez Eržen)

Razstava Mlini na Gorenjskem v galeriji Mestne hiše v Kranju (foto Drago Holynski)

Zadnji so bili na Gorenjskem zelo številni zlasti v Gornjesavski dolini, na območju Selške in Poljanske doline, v Tuhijski dolini, na Jezerskem in v Zgornjem Lomu nad Tržičem.

Na razstavi sledi nato poglavje o zunanji mlinskih napravah, o jezovih, zatvornicah, rakah in mlinščicah, ki so bile speljane ob naravni vodni strugi in so bile včasih precej dolge, tako da so lahko ob njih postavili več mlinov, žag in drugih objektov (npr. mlinščice Kamniške Bistrice).

Poseben poudarek je na vodnih kolesih. Poleg običajnih mlinskih koles na spodnjo vodo in koles na zgornjo vodo, so prikazana tudi za Gorenjsko značilna martuljska vodna kolesa

v Gornjesavski dolini, ki so sorodna bosanskim vodenicam in imajo pokončno vrtilo, in mlini na vago ali vitlovci, ki so se nam še do danes ohranili pri mlinih na Savi v Tacnu pod Šmarno goro.

Tretji del razstave prikazuje notranjo ureditev mlinov, razporeditev mlinskih prostorov in naprave za mletje. Dodan je tudi prikaz o izdelovanju belih mlinskih kamnov, saj je bila ta obrt prav v okolici Kranja precej razširjena.

V nadaljevanju so še poglavja o obratovanju v mlinih in o socialnem položaju mlinarjev.

Razstavo zaključuje propad mlinarstva. Ta se je začel na Gorenjskem v 70 letih 19. stoletja z industrializacijo, ko so najprej v Kranju, nato pa tudi na območju Domžal začeli postavljati prve valjčne mline, katerih zmogljivost je nekajkrat presegla prejšnje načine mletja. Nadaljnja povečanja mlinov so zahtevala tudi nova pogonska sredstva. Posledice industrializacije so bile vse bolj intenzivne v obdobju med obema vojnama, zlasti pa še med zadnjo vojno in po vojni, ko so začeli pospešeno opuščati klasične mline, ki niso mogli več konkurirati tehnično naprednejšemu idustrijskemu načinu mletja.

Majda Zontar

Solske stavbe v Ljubljani

(Razstava v Slovenskem šolskem muzeju)

Z občasno razstavo »Solske stavbe Ljubljane« je Slovenski šolski muzej v Ljubljani zbral gradivo, ki prikazuje, kako je bilo v preteklosti do današnjih dni poskrbljeno v Ljubljani za materialno osnovo šolstva. Šolski sistemi in tipi so se razvijali vzporedno z družbenopolitičnim razvojem družbe. Vse do obdobja razsvetljenstva je skrbela za pouk mladine predvsem cerkev. S terezijansko šolsko reformo je nadzor nad šolami prevzela država. Šolstvo je postalo politicum, dasi je glavno besedo pri pouku obdržala še nadalje cerkev. Materialno skrb za šole pa so prepustili občinam in krajevni gosposki. Šele z letom 1869, ko je izšel tretji šolski zakon v avstroogrski monarhiji, preide vsa skrb za vzdrževanje na občine in dežele.

Gradivo na razstavi je razporejeno kronološko, in sicer od prvih znanih podatkov sred-

njeveške Ljubljane do danes. Podatki so skopi vse do obdobja reformacije.

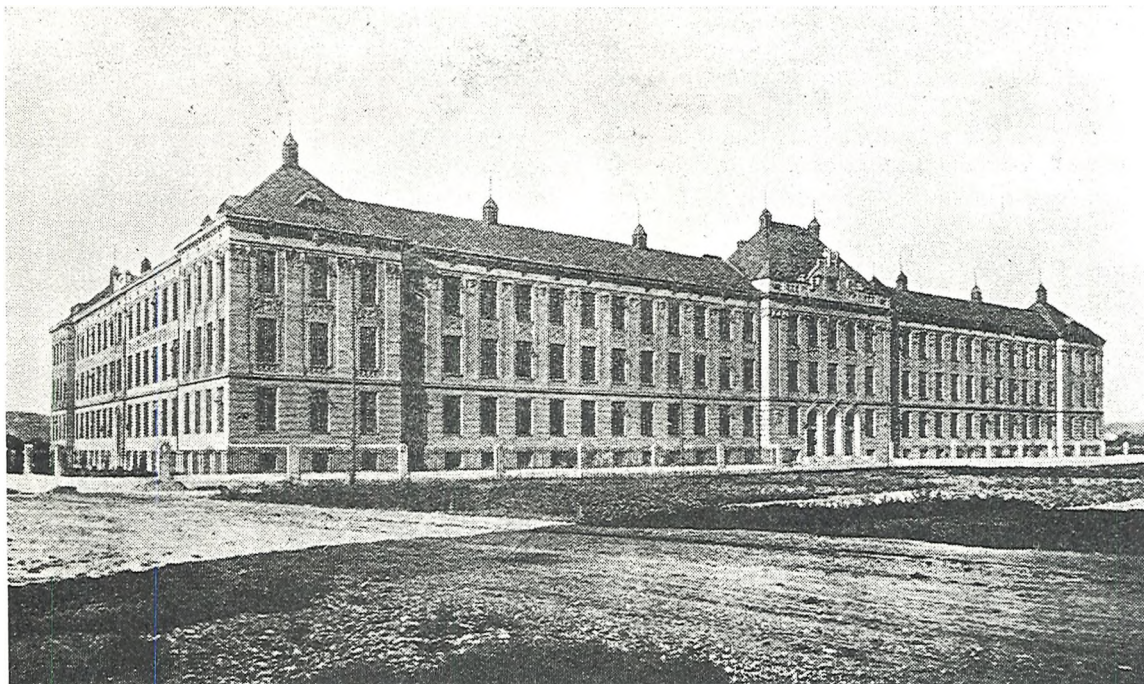
Kdaj je dobila Ljubljana prvo šolsko stavbo, o tem nam zgodovinski viri le malo poročajo. Ena izmed najstarejših ljubljanskih šol je bila šentpeterska šola, ki je leta 1262 imela prostore v župnišću. Druga šola pri sv. Nikolaju je imela prostore že v začetku 14. stoletja v svoji stavbi. Zaradi premajhne skrbi župnikov in meščanov za njeno vzdrževanje ali pa zaradi poškodb ob velikem požaru leta 1386 je propadla. Vendar so se ljubljanski meščani zavedali, da morajo poskrbeti za novo poslopje in so prosili nadvojvodo Ernesta leta 1418 za dovoljenje za njeno obnovitev. Ta je dovolil in so odprli novo šolsko poslopje. Že iz leta 1539 imamo podatek, da je ljubljanski mestni svet prosil škofa, da odstopi v škofiji prostor za učilnico, kjer je stara šola v zelo slabem stanju. To kaže, da za vzdrževanje poslopja niso imeli sredstev. V meščanskem špitalu je poučeval otroke nemški učitelj, ki je moral mestnim očetom plačevati najemnino. To je bila najbrže druga šola poleg tiste pri sv. Nikolaju.

V 13. stoletju je bila poleg že omenjenih odprta v Ljubljani šola, ki jo je vzdrževal nemški viteški red. Ta je imela svoje prostore po listinskem gradivu pri Nemških vratih.

Šole v tem obdobju niso imele učilnic, opremljenih po določenih normativih. Cilj šol v prvih obdobjih je bil naučiti otroka branja, pisanja in nekaj računanja. Glavna skrb pa je bil pouk verouka in petja. Šele kasneje so v mestnih šolah zahtevali poglobljeno znanje posameznih predmetov, ker so to zahtevale mestne koristi.

II. deška osnovna šola — Graben — zgrajena 1875

Poslopje tehniške srednje šole v Ljubljani (zgrajeno 1911. leta)

V protireformacijski dobi so osnovno šolstvo močno zanemarjali zato so lahko delovale zakotne šole v zasebnih hišah. S prihodom jezuitov v Ljubljano (1597) so ti odprli gimnazijo. Najprej so zgradili kolegij leta 1603 in zatem poslopje za gimnazijo v letu 1658. Za gradnjo osnovnih šol niso skrbeli in so jezuiti to skrb prepustili meščanom. Že proti koncu 17. stoletja se pojavi zahteva po javni šolski stavbi, oziroma po novih šolskih prostorih, ki so si jih takrat omislili le samostani, cerkev in graščine.

S Splošno šolsko naredbo leta 1774 so bila objavljena prva določila za gradnjo šolskih stavb. Tudi s temi zakonskimi določili se ni izboljšalo stanje šolskih stavb. V Ljubljani je število šol naraščalo, pouk pa so še vedno imeli v privatnih hišah. Vprašanje šolskega prostora za vse ljubljanske šole je bilo delno rešeno, ko je gubernij sprejel predlog deželnega šolskega komisarja Antona Tomaža Linhart, da so preuredili frančiškanski samostan. Tako so od leta 1789 do 1895 ti prostori služili osrednjim šolskim in znanstvenim zavodom. Tu je dobila prostore leta 1775 ustanovljena normalna šola, gimnazija in licej. V tem prostoru v traktu ob Ljublanici je dobila prostore tudi leta 1852 ustanovljena nižja realka. Tu so delovale tudi vse na novo ustanovljene šole v času Ilirskih provinc.

Stiska za šolski prostor je v mestu naraščala z obveznim šolskim obiskom in je v

posameznih razredih bilo tudi nad 100 učenec. Mesto se je izogibalo stroškom za gradnjo šol, vlada pa je zahtevala, da se ustanovijo pri mestnih župnijah nove šole.

Novi šolski zakon iz leta 1869 pa je prenesel skrb za vzdrževanje šol na mestne občine. Občutno pomanjkanje šolskih poslopij je bila posledica prejšnjega odnosa do šole. Mesto poprej ni skrbelo za zidanje novih šol, temveč je na novo ustanovljene nameščalo v stara poslopja. Slovenski politiki pa so vodili predvsem boj za jezikovne pravice slovenskega naroda ter uvedbo slovenščine v šole. Zanemarili pa so materialno oskrbo, zato osnovne šole do te dobe niso imele ne učil, ne knjižnic, niti primernih učilnic.

Prva šolska stavba, ki jo je zgradila mestna občina, je bila zgrajena leta 1875 za II. mestno deško šolo (Graben). Do prve svetovne vojne tj. v obdobju od 1875 do 1914 je mestna občina zgradila pet stavb za osnovne šole (Graben, Ledino 1889, dekliško šolo pri sv. Jakobu 1901, dekliški licej 1907, in Prule 1911.) Ljubljana je v tem času dobila še stavbo državne klasične gimnazije 1899 in stavbo II. državne gimnazije na Poljanah leta 1907. Realka je bila zgrajena 1874 in stavba Tehniške srednje šole 1911.

S priključitvijo občin Moste, Vič, Sp. in Zg. Šiška k Ljubljani se je mestno šolsko področje povečalo in določeni so bili novi šolski okoliši. Šiška je dobila leta 1908 kar dve novi

šoli. Eno slovensko in drugo zasebno šulferajnsko; ki je bila namenjena germanizaciji slovenskih otrok v predmestju. Vič je dobil novo šolo leta 1897 prvo in leta 1911 drugo ter Moste 1914. Stara šentpeterska trivialka, ki je delovala, od 1788 v župnišču, je dobila leta 1906 novo stavbo na Šmartinski cesti.

Šolska prosvetna oblast v stari Jugoslaviji je slabo skrbela za gradnjo šol v Ljubljani. Povsem novi osnovni šoli sta bili zgrajeni v Zgornji Šiški leta 1929 in za Bežigradom leta 1936. Za srednje šole so zgradili stavbo III. državne gimnazije za Bežigradom leta 1936 in prizidek uršulinske zasebne ženske realne gimnazije leta 1940. Stavbo trgovske akademije pa je zgradila trgovska zbornica leta 1934. Z ustanavljanjem meščanskih šol se je povečala stiska v šolah, ker so bile večinoma nastanjene v osnovnih šolah. Novo stavbo je dobila le meščanska šola na Viču.

Z ustanovitvijo slovenske Univerze leta 1919 bi morala za gradnjo visokošolskih zavodov skrbeti država. Zgradila pa je le stavbo tehniške fakultete — staro tehniko leta 1921 in isto leto še anatomski inštitut.

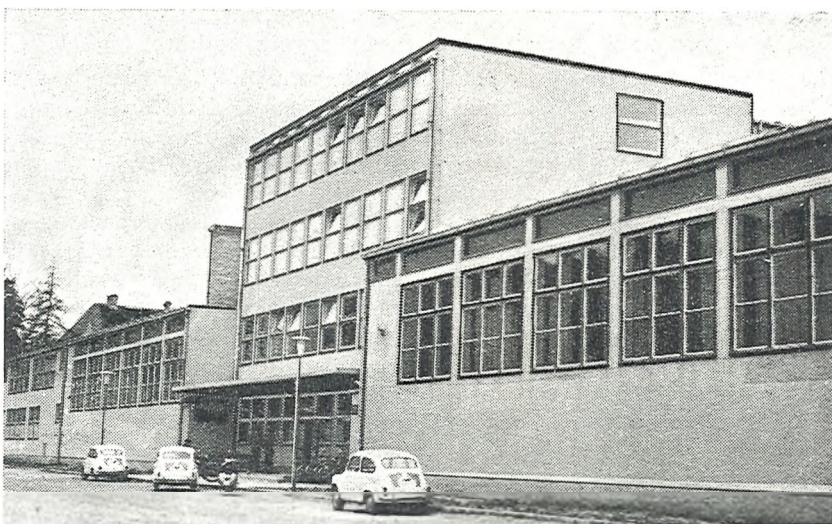
Po končani drugi svetovni vojni je bila večina šol v Ljubljani v zelo slabem stanju, ker je imel okupator zasedene skoraj vse večje šolske stavbe. Za redno delo so šole usposabljal postopoma, vendar vseh stavb, v katerih so bile šole, ni šolstvo dobilo v celoti nazaj. V nekaterih so sedaj internati in na novo ustanovljene strokovne šole, ki so bile odprte po osvoboditvi. Odpadel pa je dekliški licej. Ena izmed največjih ovir v razvoju ljubljanskih šolskih ustanov je bilo pomanjkanje prostora za nemoteno in uspešno delo. Večina na novo ustanovljenih šol in vzgojnih domov je dobila začasne prostore v deloma le-

senih, deloma tudi zidanih provizorijih. Mnogo teh šol, ki so začele s poukom v res slabih materialnih pogojih, ima danes sodobne šolske stavbe.

Od leta 1957, ko se je pričela sistematična in načrtna gradnja šolskega prostora, je Ljubljana dobila 16 novih osnovnošolskih stavb, ki so grajene po sodobnih zahtevah vzgojno-učnega procesa. Vse te šole imajo okoli 15 do 18 učilnic, v katerih je uveden kabinetni pouk. Povprečna bruto zazidalna površina omenjenih stavb je okoli 5.000 m², ki so v primerjavi z nekdanjimi šolskimi stavbami prave palače, v katerih je šola učencem drugi dom. Danes ima vsak učenec dva do dva in pol m² površine, v učilnicah ki merijo 70 do 75 m², pa je povprečno 25 do 30 učencev.

Iz zgodovine razvoja šol vemo, da so imeli občani vedno težave pri izbiranju sredstev za gradnjo potrebnih šol. Za materialne izdatke šole ne skrbi danes samo republika ali samo občina, ampak vsak občan sam, kajti šola danes ni več zaprta ustanova. Šola je danes kulturni in športni center, ki občane povezuje in seznanja s svojo učno vzgojno problematiko. Zaradi hitrega razvoja šolstva je naša samoupravna družba sklenila, da občani sodelujejo pri tem razvoju osebno, ko prispevajo k izdatkom za gradnjo šol.

Poleg omenjenih novih šol je Ljubljana zgradila še 7 poklicnih in strokovnih šol ter dve posebni osnovni šoli. Veliko novih šolskih objektov je bilo zgrajenih, veliko ljubljanskih šol pa je še vedno v tesnih in neprimernih prostorih. Več srednjih in strokovnih šol ima dve izmeni, v neprimernih pogojih pa dela Pedagoška akademija, ki ima pouk v številnih stavbah v Ljubljani.

Visoka šola za telesno kulturo (zgrajena 1964. leta)

Po letu 1960 se je pričela tudi sistematična gradnja višjih in visokih šol ter fakultet. To leto je bila zgrajena stavba Višje šole za socialne delavce, Višja upravna šola se je naslednje leto vselila v na novo zgrajeno stavbo Visoke šole za politične vede in novinarstvo, danes Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Visoka šola za telesno kulturo, zgrajena 1964, višja zdravstvena šola, zgrajena leta 1967. Filozofska fakulteta, ki je imela svoje prostore v Narodni in univerzitetni knjižnici, je leta 1961 dobila svojo stavbo. Prav tako so rasli od leta 1961 dalje posamezni oddelki in odseki ter inštituti Biotehniške fakultete. Fakulteta za elektrotehniko je leta 1960 pričela z gradnjo novih prostorov ter z gradnjo posameznih trakov in prizidkov bila gradnja zaključena leta 1971. Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo s svojimi 11. oddelki, je pridobila nove predavalnice in laboratorije ter so posamezni oddelki dobili svoje stavbe. Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo je dobila lepo sodobno šolsko stavbo na 9119 m² bruto zazidalne površine. Fakulteta za strojništvo je dobila nove prostore z dozidavo ob stari stavbi leta 1971. V gradnji je stavba Ekonomske fakultete, ki bo predvidoma zgrajena ob 30-letnici ustanovitve leta 1976.

Gradnja šolskih prostorov je pogoj za uspešnost vzgoje in izobraževanja. Analize potrjujejo, da rezultati šol, za katere je značilno pomanjkanje ustreznega šolskega prostora, zastajajo za uspehi, ki imajo urejene delovne pogoje.

Gradnja šolskih objektov v Ljubljani še ni zaključena. Z razširitvijo mesta in naraščanjem prebivalstva se množijo tudi šolske stavbe, ki so sodobnejše od tistih, ki so bile zgrajene včeraj. Kajti šola postaja učencu drugi dom ter je treba zato notranjo razporeditev prostorov prilagoditi tem zahtevam. Nove naloge, nova organizacija pouka in nova učna tehnologija zahtevajo spremembe v velikosti, razvrstitvi in uporabi prostorov.

Današnja doba hitrega družbenega razvoja zahteva povsem nove oblike šolskega dela. Slovenski šolski muzej kot dokumentacijski center za zgodovino šolstva je s pripravo te razstave in objavo kataloga zbral podatke o razvoju šolskih stavb v Ljubljani. Istočasno pa bo vsak obiskovalec spoznal, da je šele po letu 1918, po razpadu avstroogrske monarhije, dobil naš narod šole s slovenskim učnim jezikom tudi v Ljubljani. Podatki v katalogu in na razstavi pričajo, da je prav materialna plat še bila vzrok, da so bile šole do leta 1884 — ko pridejo na vodstvo mesta slovenski župani — utrakvistične, z nemškim jezikom.

Glavni napredek v gradnji šolskega prostora je nastopil po letu 1945. V prvih letih do 1957 je bila glavna naloga odpravljanje posledic vojne in skrb za izobraževanje in šolanje mladine. Leta 1958 pa je začetno leto šolske reforme in sprejeti so bili tudi začasni normativi za gradnjo osnovnih šol. Republiški sekretariat za kulturo in prosveto SR Slovenije je osnoval skupino za gradnjo in opremo šol. Plod dela te skupine so bili novi normativi za gradnjo šol, ki so izšli leta 1968.

Mesto Ljubljana ima danes lepo število novih sodobnih šolskih objektov in ta skromni prikaz nam to potrjuje.

Slavica Pavlič

Ob razstavi »Radomlje v NOB«

Prizadevni člani Foto-kino kluba Mavrica Radomlje so za peto obletnico svojega delovanja organizirali več prireditev in akcij, med katerimi sta najbolj pomembni festival amaterskega filma Slovenije in razstava zgodovinskega gradiva pod naslovom »Naš kraj v NOB«, ki je bila odprta v radomeljskem kulturnem domu ob prazniku republike 29. novembra 1974. Tedaj je klub izdal tudi prospekt »Radomlje z bližnjo okolico« z najpomembnejšimi zgodovinskimi, geografskimi in turističnimi podatki. V njem sta glavna zbiralca gradiva za razstavo Janez Kosmač in France Cerar posebej poudarila, da so Radomlje znane tudi po velikem deležu v NOB.

Že pred vojno so bili radomeljski delavci aktivni v sindikalnih organizacijah v okoliških tovarnah, v Jaršah, na Količevem in na Duplici. Julija 1939 je Franc Leskovšek-Luka osnoval v Volčjem potoku pri Radomljah prvo partijsko organizacijo v kamniškem okrožju. Konec pomladi 1941 sta dr. Marijan Dermastia in Franc Bukovec organizirala radomeljsko bojno skupino, ki se je pripravljala na vstajo. Zgodovinski sestanek vojnega komiteja za kamniško okrožje 25. julija 1941, na katerem so sklenili začeti čez dva dni z vstajo in ustanoviti kamniški bataljon, je bila pri opekarni v Volčjem potoku. Ob vstaji 27/28. julija 1941 je radomeljska bojna skupina izvedla dve veliki sabotažni akciji. V dneh po vstaji je bilo nato ustanovljena radomeljsko-mengeška četa, na Rašici 17. avgusta pa radomeljska četa. Ta je bila med najbolj aktivnimi na Slovenskem in je dobila tudi prvo partizansko zastavo vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, 28. oktobra 1941 pa je večina njenih borcev zaradi izdajstva na Golčaju padla.

Radomlje so imele tudi v kasnejših obdobjih NOB pomembno vlogo v kamniškem ok-

rožju. Tako je npr. sredi decembra 1943 začela v Šrajevi opekarni v Radomljah obratovati tiskarna 7 A okrožnega komiteja KPS Kamnik, ki je bila tudi prva partizanska tiskarna na Gorenjskem. Po enem mesecu so jo preselili v bunkerje nad bližjo vasjo Rudnik. Zlasti za potrebe Šlandrove brigade je domačin Jože Pirš-Luka zgradil konec leta 1943 dve manjši partizanski bolnišnici pri Rovah, tretja bolnišnica v bližini Radomelj pa je bila SVPB Triglav, ki je lahko sprejele 50 ranjencev in so se v njej zdravili tudi borci XIV. divizije. Zato je bila nevarna postavitve večjega nemškega taborišča za vojaško urjenje v Radomljah v začetku pomladi 1944. Šlandrova in Tomšičeva brigada sta v noči na 6. april napadli Radomlje. Šlandrovci so vojaško taborišče uničili ter zaplenili veliko orožja in opreme. Kmalu nato, 6. maja, pa so nemški policisti zaradi izdaje odkrili bolnišnico Triglav in večina ranjencev je izgubila življenje. Zlasti od srede 1943 in do jeseni naslednjega leta so tudi na radomeljskem območju delovale številne organizacije KPS in OF, v začetku jeseni 1944 pa so v nekaterih okoliških vaseh volili narodnoosvobodilne odbore. V začetku hude zimske ofenzive 1944/45 se je zbralo v bunkerjih v Rudniku okrog 30 vodilnih političnih funkcionarjev kamniškega okrožja, a že 6. januarja 1945 so jih Nemci odkrili in večina je v boju padla.

Vse te dogodke, prav tako pa tudi okupatorjevo politiko in nasilje, so člani Foto-kino kluba Mavrica poskušali ilustrirati na razstavi z ustreznim gradivom. Pri nekdanjih borbah in aktivistih ter v nekaterih muzejih Slovenije, kot tudi žrtve okupatorjevega partizanske literature in okupatorjev tisk. S tem gradivom so prikazali tudi nekatere pomembne dogodke v kamniškem okrožju in udeležbo Radomljanov v NOB v različnih krajih Slovenije kot tudi žrtve okupatorjevega nasilja. Seveda doslej zbrano gradivo ni prikazalo celovite podobe NOB na radomeljskem področju. Zato so si člani Foto-kino kluba Mavrica zadali nalogo, da še dopolnijo z novim zbiranjem »na terenu« in v ustreznih ustanovah. Ob tem naj jih opozorim zlasti na okupatorjeve dokumente v fondu kamniškega deželne okrožja ter na partizansko gradivo o delovanju KPS in OF ter o vojaški aktivnosti na radomeljskem območju v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in delno v arhivu CK ZKS.

Razstava »Moj kraj v NOB« je nova priča vsestranske in požrtvovalne aktivnosti članov foto-kino kluba Mavrice iz Radomelj, ki načrtujejo tudi snemanje kratkega filma o zgodovinski preteklosti svojega kraja. Prav tako pa filmajo in fotografirajo vse pomembne dogodke v domžalski občini in so tako zbrali že veliko dragocenega gradiva o njenem razvoju v zadnjih letih.

Miro Stiplovšek

NOVE PUBLIKACIJE

Primorski slovenski biografski leksikon.
1. snopič. A-Bartol. Gorica 1974, izdala Goriška Mohorjeva družba, XXIV + 40 strani 8°.

Skoraj leto dni potem, ko je bil napovedan, je izšel prvič sredi novembra 1974 prvi snopič »Primorskega slovenskega biografskega leksikona«. Izdala ga je Goriška Mohorjeva družba, uredil ga je z imeni neoznačen uredniški odbor, med pisci posameznih gesel pa se poleg ur. (edništva) navaja še 19 avtorjev. Ko še ni niti dokončano pred petdesetimi leti začeto delo pri »Slovenskem biografskem leksikonu«, dobivamo Slovenci 1. snopič leksikona, ozemeljsko omejenega na področja, ki so po rapalski pogodbi pripadla Italiji (vključuje pa tudi Beneško Slovenijo z Rezijo ter Slovence v Italiji, vendar že zunaj manjšinskega prostora). Zamuda, s katero izhaja osrednji slovenski biografski leksikon (SBL), je gotovo bila pomembna pobuda, ki je napotila izdajatelja k obsežnemu in odgovornemu delu. V predgovoru k prvemu snopiču razlogi za izdajo niso natančno navedeni, lahko pa poskušamo izid primorskega leksikona opravičiti z naslednjimi številčnimi podatki: v prvem snopiču je obdelanih 74 gesel, izmed teh upošteva Slovenski biografski leksikon le 14, ostalih 60 gesel gre v prvi vrsti na račun časovne zamude, s katero osrednja slovenska publikacija izhaja; sicer pa so sodelavci primorskega leksikona ugotovili vsaj kakih 10 imen, ki bi jih moral tudi nedopolnjeni slovenski leksikon upoštevati. Posebnost primorskega leksikona, ali kakor ga s kraticami izdajatelj označuje PSBL, je tudi vključevanje oseb iz italijanskega kulturnega življenja, ki se tesneje vežejo predvsem na slovenski zahodni svet. Obseg predstavljenih oseb je zelo širok, uredništvo je namreč zapisalo: »Kdor koli je delal za napredek duhovne in stvarne kulture ter je zapustil sled za seboj, mora priti v leksikon«. Tako najdemo že v prvem snopiču poleg »standardnih« leksikonskih osebnosti tudi športnika (na primer kolesarja Bajca).

PSBL se pri svoji tehnični predstavitvi poslužuje načel, navodil in metodologije SBL (uredništvo tega mu je, kot beremo v uvodu, ponudilo pomoč), zato ima že prvi zvezek dva dolga seznama splošnih in bibliografskih kratic. Pri osebah, ki jih je upošteval že SBL, povzema že objavljene podatke in dodaja tudi nove ugotovitve. Posebnost PSBL je slikovni del, saj so nekatere osebe

predstavljene poleg tekstovne tudi s slikovno upodobitvijo.

PSBL izdaja nazorsko opredeljena založba, vendar uredništvo izjavlja, da ne bo poznalo razlike, »kateri stranki, gibanju ali veri je kdo pripadal«, da leksikon ne bo ocenjeval strankarskih in idejnih stališč osebnosti, ki so opisane, temveč bodo članki faktografski in podrejeni resnici. »Vodilo mu bo trezna presoja, združena z ljubeznijo« (nenavadno načelo pri pisanju znanstvenih del, kar pa leksikon želi biti). Vendar pa že prvi snopič pokaže, da le ni vse tako, kot je v uvodu zapisano. Primer strankarskega obravnavanja je na primer naslednji stavek v biografiji dr. Agneletta: »Odpotoval je v Egipt, kjer je zavzel odklonilno stališče do komunizma, ne iz konservatizma, temveč kot prepričan pristaš svobode, zasebne pobude in pluralistične demokracije.« Iz istih stališč izvirajo tudi nesorazmerja pri dolžini člankov; goriškim nadškofom je posvečeno veliko prostora (Ambrosi, Attems), kar se ne sklada z obsegom člankov nekaterih drugih predstavljencev. Da pa izdajatelj ni ostal v zaprtem nazorskem in političnem krogu, dokazuje tudi vključitev nekaterih sodelavcev NOB oz. iz današnje slovenske državne stvarnosti (L. Ambrožič, A. Arigler in B. Babič). Njih predstavitev je sorazmerno skromnejša, podpisalo pa jo je uredništvo. PSBL gotovo ni publikacija, ki naj bi se omejevala zgolj na uporabnike iz izključno manjšinskega prostora. Tudi dejstvo, da pri njenem prvem snopiču sodelujejo tudi štirje jugoslovanski pisci, govori za splošno slovenski namen. Prav zato bi bilo primerno in potrebno za časovno dokončanje načrta (»nekaj let« piše v predgovoru), da pri PSBL sodeluje tudi matična domovina, a pogoj takega sodelovanja mora biti tudi nepridržana uporabnost za kogarkoli.

PSBL je pomembno dejanje in bo svoj pomen dokazal, če se bo v nekaj letih približal svojemu zaključku. Če pa naj se zgleduje pri osrednjem slovenskem biografskem leksikonu, ni potrebnih razlogov za njegovo izhajanje. Uredništvo PSBL bo verjetno svojo namero izpeljalo do kraja, saj mu je dobršen del poti utrl že SBL, zato bo treba slednjega popravljati in dopolnjevati tudi z imeni lokalnega primorskega obsega. Kljub navedenim opazkam in pomislekom pa bi z veseljem poročali na tem mestu o skorajšnjem izidu drugega in sledečih snopičev.

B. Marušič

Goriški letnik. Zbornik Goriškega muzeja, Nova Gorica 1974, 144 str.

Prizadevni sodelavci Goriškega muzeja so se predstavili še z eno publikacijo, z zbornikom *Goriški letnik*. Poimenovali so ga po almanahu učitelja na goriški realki Franca Zakrajška iz leta 1863 (takratni almanah se je imenoval »Goriški letnik za čitatelje vsacega stanu«). Z novim almanahom pa so se sodelavci Goriškega muzeja spomnili ne le Zakrajškovega almanaha, ampak tudi dvajsetletnice ustanovitve muzeja (ustanovljen leta 1952). Zbornik naj bi v prihodnje izhajal letno ter tako izpolnjeval vrzel v današnjih izdajateljskih prizadevanjih in načrtovanih na področju severne Primorske in zrasel v publikacijo, ki ima na Slovenskem že več vzorov. Izdajatelji pripominjajo, da bi se s tem uresničili sklepi četrtega zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Mariboru leta 1947, da je za Slovensko Primorje potrebno zgodovinarsko glasilo; temu sklepu pa da so sledili še nekateri predlogi in tudi začetne pobude.

Goriški letnik lepo kaže dosedanje delo muzeja in njegovih sodelavcev, saj se lok raziskav vzpenja od raziskovanja prazgodovine pa vse do polpretekle dobe, do NOB. Posebej pa je treba poudariti, da so izdajatelji znali pritegniti k sodelovanju tudi pisca-arheologa z onkraj meje; s tem pa tudi načrtujejo, da bo zbornik obsegal celotno Goriško ne glede na obstoječo državno mejo.

V celoti je — če izvzamemo uvodno besedo — v zborniku devet razprav in več krajših vendar vsebinsko prav tako bogatih sestavkov. Naj se jih dotaknemo. Arheologiji sta posvečena dva prispevka. V prvem je Drago Svoljšak orisal dosedanje raziskovanje halštatske naselbine na Mostu na Soči (Sv. Lucija), pri čemer še posebej poudarja ugotovitve zadnjih let. Gost iz stare Gorice Ugo Furlani pa z drugim prispevkom daje pregled novjših predzgodovinskih odkritij v goriški pokrajini, konkretno v Posočju, kot italijanski goriški pisci radi označujejo goriško pokrajino v današnjih upravnih mejah. Umetnostnozgodovinske problematike se v zborniku dotika Marko Vuk z razpravo *Srednjeveška cerkev v Prilesju pri Plavah*, s katero je želel opozoriti na pomen podružnične cerkve Sv. Ahaca, ki sodi med ključne umetnostnozgodovinske spomenike na Goriškem.

Izrazito zgodovinarska prispevka sta v zborniku dva. Prvega, z analizo primorskih tabo-

rov v letih 1868—1871, je prispeval Branko Marušič. Z njim je skušal avtor očrtati nekatere značilnosti in podatke taborskega gibanja na Primorskem ali točneje o primorskih taborih. Opozarja, da raziskava problematike šestdesetih in sedemdesetih let preteklega stoletja na Primorskem še ni dosegla take stopnje, da bi omogočila bolj zaokrožen prikaz obravnavanih dogodkov, ki so močno odmevali v življenju primorskih Slovencev, in to ne le kot dokaz dokajšnje politične miselnosti širokega kroga ljudi, ampak tudi kot močno odmevajoči odgovor na ozemeljske zahteve italijanskega iredentizma. Vprašanja, ki jih razprava zajema, so: porajanje in odmevnost taborske ideje na Primorskem, analiza skupnih potez in razločkov primorskih taborov (ti se kažejo bodisi pri pobudnikih, programu, vsebini, organizaciji in tudi pri odnosu oblasti do vsakega posameznega tabora). Ob zaključku se Marušič dotakne še tistih treh taborov iz leta 1878, ki so imeli značaj protiuteži aspiracijam italijanskega iredentizma. V čas med obema svetovnima vojnama sega nadaljnja razprava Iva Juvančiča o dr. Francišku B. Sedeju in fašizmu. Z njo je tako na podlagi dostopne dokumentacije kot lastnih spominov orisal odnos italijanskega fašizma do zadnjega slovenskega goriškega nadškofa Sedeja pa tudi na Sedejevo slovensko čustvovanje. Članek je tudi nadaljevanje razprave, ki jo je Juvančič objavil v drugi številki lanske Kronike.

Na področje etnografije je s svojim prispevkom segel Naško Križnar z orisom planinskih naselij v področju zgornje Soče. Podnaslovil ga je kot prispevek k njihovi zgodovini in tipologiji. Z njim je nedvomno otel pozabi marsikatero nadrobnost o planinskem pašništvu v polpreteklosti pa tudi iz današnjega časa. Vsakdo, ki obiskuje naše gore, lahko opazi, kako planinsko pašništvo danes nazaduje. Zato je bila razprava take vrste tem bolj potrebna, saj je predvsem vezana z delom na terenu. Goriškega pisatelja Franceta Bevka ter češkega prevajalca iz slovenščine dr. Bohuša Vybírala se z objavo 28 Vybíralovih pism Bevku iz let 1923—1935 spominja Marijan Breclj.

Zaključni del zbornika je posvečen NOB. V njem sodeluje s prispevkoma o življenju, delovanju in smrti goriškega prvoborca Jožeta Lemuta-Saše ter z življenjepisom prvoborca Milka Špacapana-Igorja, Ciril Zupanc. Srečko Vilhar pa opozarja na nekatera odprta vprašanja pri proučevanju zgodovine slovenskih prekomorcev.

Tone Zorn

Koroški koledar 1975. Izdala in založila Slovenska prosvetna zveza v Celovcu, Celovec — Borovlje (1974). 128 str.

Lanskoletna publicistična bera na Koroškem in o Koroškem je bila brez dvoma ena izmed najbogatejših, če ne po številu naslovov sploh dosedaj najobsežnejša. To velja tako za članke in razprave, objavljene v dnevnem tisku ali v strokovnih revijah, kot za dela, ki so bila tiskana v knjižni obliki. Med prvimi naj opozorimo zlasti na posebno številko glasila avstrijskega odporniškega gibanja z naslovom »Kärnten — ein Alarmzeichen« s prispevki več koroških slovenskih in nemških mladih družboslovcev (Kronika 1974/2), kar za dve številki koroške slovenske literarne in družbeno-kritične revije »Mladje«, na naši strani meje pa omenimo vsaj ob tržaški manjšinski konferenci izšlo številko »Le livre slovène« (revije, namenjene tujim slovenistom), koroško številko »Bagdale« iz Kruševca in predvsem štiri številke (tri zvezke) »Vestnika koroških partizanov«, ki zdaj že nekaj let znatno presega okvire organizacijskega glasila in je po svoji vsebini trenutno osrednja slovenska revija za manjšinska vprašanja, posebej seveda za koroško problematiko.

V Kroniki 1974/2 smo že opozorili tudi na lansko leto izdano angleško verzijo razprave Draga Druškoviča o koroških Slovencih, zdaj naj omenimo samo še predvsem tržaški manjšinski konferenci in koroški nemški javnosti namenjeno publikacijo obeh osrednjih slovenskih koroških organizacij »Die Slovenen in Kärnten — Slovenci na Koroškem« izpod peresa skupine mladih avtorjev, knjižico doma prosvete v Tinjah »Gospodarsko-socialni problemi koroških Slovencev« — prav tako skupinsko delo, zbirko polemičnih zapisov Janka Messnerja »Zasramovanci... združite se!«, drugo izdajo spominov Karla Prušnika-Gašperja na čas osvobodilnega boja na Koroškem »Gamsi na plazu«, Toneta Ferenc, Milice Kacin-Wohinz in Toneta Zorna skupno delo »Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918—1945« ter razpravo sovjetske zgodovinarke Iskre Vasiljevne Čurkine o Matiji Majarju-Ziljskem, ki jo je v slovenskem prevodu izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Še zlasti zadnje tri navedene knjige bo zaradi njihove zgodovinske tematike nedvomno treba kritično predstaviti v posebnih zapisih.

Kot je razvidno iz naslova, pa hočemo v tem poročilu predvsem predstaviti letošnji Koroški koledar, publikacijo, ki podobno kot Jadranski koledar v našem zahodnem zamej-

stvu, v obliki zbornika poda prerez skozi bistvene spremembe manjšinskega položaja v zadnjem letu, objavlja obširnejše preglede posameznih področij sodobne in pretekle problematike manjšinske skupnosti ter podoba lastnega položaja osvetli še s primerjavo z razvojem narodnih manjšin drugod. Različnost položaja Slovencev v Italiji in v Avstriji se kaže tudi ob primerjanju obeh koledarjev; tako kontinuiteta izhajanja kot obseg (letos 286 oz. 128 str.) in z obsegom začrtana vsebina se nagibajo v korist »Jadranskega koledarja«. Pri vsebini je zlasti treba omeniti vsakoletno bibliografijo, izbrano kronologijo in objave najvažnejših dokumentov preteklega leta, kar vse je v »Jadranskem« moč najti, v »Koroškem« pa še vedno ne. Sicer pa primerjava zadnjih letnikov »Koroškega koledarja« potrjuje prepričanje, da vsebinsko napreduje v smeri primorskega kolega.

Od letošnjih, za nas zanimivejših člankov naj navedemo komentar dr. Francija Zwittra o dvajsetletnem odlašanju izpolnitve določil avstrijske državne pogodbe iz leta 1955 in o najnovejših nesprejemljivih stališčih avstrijske vlade, opozorilo Karla Prušnika-Gašperja o militantnosti avstrijskega neonacizma, članek dr. Pavla Apovnika o ukrepih regionalnega prostorskega urejanja glede namembnosti prostora, občinske delitve in razmestitve ljudskih in glavnih šol ter o vplivu teh ukrepov na slovensko narodnostno skupnost, opozorilo Zdravka Velika o problemih informiranja nemške javnosti ter informacijo Danila Prušnika o slovenskem športu na Koroškem. Položaj koroških Slovencev s položajem drugod po svetu je moč primerjati ob člankih Andreja Brenka o pravnem položaju narodnih manjšin v Jugoslaviji, Lea Fusilija o mestu italijanske narodnostne skupnosti v SR Sloveniji ter Petra Vodopivca o »prepovedanem evropskem narodu« — Baskih.

Članek z zgodovinsko tematiko sta z naše strani meje prispevala sodelavca Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani Dušan Nečak in Tone Zorn. Oba obravnavata vlogo »vindišarske teorije« pri poskusih za pospeševanje asimilacije, prvi na primeru Koroške, drugi pa Štajerske. Obe razpravi sta bogato dokumentirani. Isto velja za objavo referata dr. Avgušтина Malleja z zadnjega zborovanja slovenskih zgodovinarjev, in sicer o koroških Slovencih v dobi Taaffeja. Iz arhivov je avtor ob tej ponovni osvetlitvi izbrskal še marsikatero zanimivost. Za krajevno zgodovino sta pomembna še spominska zapisa o novejši zgodovini severne Podjune in okolice Borovelj avtorjev Janeza Vigrednika in Andreja Wieserja. Končno je omeniti še članek

Rudija Vouka, ki ob nekaterih primerih zavrača kritiko Alfreda Ogrisa glede »izmišljenih« slovenskih imen, objavljeno v predlanskem letniku celovške Carinthie I.

Janez Stergar

Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice. I. Ur. Jaro Dolar. Ljubljana 1974. 82. str. 8°.

Kot je znano, je praznovala Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani leta 1974 svojo 200-letnico. Ob tej priložnosti je izšel njen prvi zbornik — upamo, da ne zadnji —, za katerega so prispevke napisali Jaro Dolar, Primož Simoniti, Melitta Pivec-Stelè in Branko Berčič.

Dolarjev prispevek z naslovom Med koncem in začetkom je poskus prikaza zgodovinskega razvoja NUK od njenih začetkov leta 1774, to je, v času po razpustu jezuitskega reda, katerega knjižnični fond sestavlja osnovo za razvoj današnje NUK.

Primož Simoniti sodeluje z dvema zanimivima prispevkoma. V prvem Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice je opozoril na številne redke knjige, ki jih hrani NUK, nekoč pa so bile v Gornjem gradu, nekatere celo v benediktinskem samostanu, večina pa v kasnejši knjižnici ljubljanskih škofov, kjer so se pričele zbirati knjige iz škofovskih zapuščin (njihov popis je zaobsežen v Dodatku). Sorazmerno natančno podobo o sestavi in obsegu gornjegrajske knjižnice nam je avtor ustvaril na podlagi kataloga, ki ga je leta 1655 dal sestaviti generalni vikar ljubljanske škofije F. Terpinc in je bil doslej neznan ter je, če izvzamemo popise knjig nekaterih protestantov, menda najstarejši ohranjeni katalog na Slovenskem. V svojem drugem prispevku Še nekaj inkunabul v slovenskih knjižnicah pa Simoniti, ki je našel v NUK in Semeniški knjižnici v Ljubljani nekatere inkunabule, ki niso zajete v popisu A. Gspana in J. Badaliča (1957), ugotavlja, da se vsebinska podoba kulturnega izročila, ki ga kažejo najzgodnejši tiskarski z njegovo najdbo bistveno ne spreminja. V večini primerov gre še vedno za dela iz teologije, vendar pa opozarja na nekatera izražena »nova« humanistična dela. Med novimi primerki je tudi nekaj tipografskih posebnosti. Dodan je seznam 48 na novo odkritih inkunabul in njihov podrobni opis pa še seznam glede na kraj natisa.

V zborniku je tudi članek pokojne Melitte Pivec-Stelè o ljubljanski licealni biblioteki v dobi Ilirskih provinc (1809—1813). V kratkem zapisku se je avtorica ustavila predvsem pri francoskem pisatelju in uredniku Télégraphe

Officiale Charlesu Nodieru, ki je bil nekaj časa tudi bibliotekar ljubljanske licealne biblioteke. Na sploh pa ugotavlja, da večjega povečanja biblioteka v teh letih ni doživela, zanimivo pa je, da je dobila dolžnostne izvode z vsega ozemlja Ilirskih provinc, ne le s Kranjskega.

Zbornik zaključuje prispevek Branka Berčiča Narodna in univerzitetna knjižnica v jubilejnem letu, ki govori o funkciji, nalogah, delu in poslovanju NUK danes, priložen je seznam vseh delavcev NUK. Vsi članki imajo povzetke v enem od tujih jezikov.

Olga Janša-Zorn

Anton Krempel, Dogodivšine štajerske zemle. Podnaslov: s posebnim pogledom na Slovence. Reprint ob 130-letnici Kremplove smrti oskrbel dr. Rudolf Trofenik, München. Tiskala tiskarna Toneta Tomšiča, Ljubljana 1974. XV + 262 strani.

Ko se spominjamo 130-letnice smrti pisca štajerske zgodovine Antona Krempela, se moramo vprašati po njegovem deležu v slovenskem zgodovinopisju. Že v začetku moramo reči, da njegovo delo, čeprav vsebinsko zastarelo, daje vrsto izhodišč za študij nastajanja narodne zavesti pri Slovencih v prvi polovici preteklega stoletja. Tu gre za avtorjevo prepričanje, po katerem so pripadali nekdanji Iliri Slovincem ob istočasnem poudarku, da so Slovenci »jednako velki evropski narod« tudi v primerjavi z Nemci. Območje njihove naselitve je po Krempelu obsegalo starodavne naselbine »V zadnji Vogerski, v podunajskih zemljah, v zadnji Iliri, Kranjski, Koroški, Štajerski«. Za današnje nemškonacionalno poznavanje dela slovenskega življa Koroške (in v času med obema svetovnima vojnama tudi Štajerske) z »windisch«, da bi ga tako odcepili od narodnega telesa, je treba podčrtati Kremplovo delitev indoevropskih »rodov«, med katere je prištel tudi tako imenovani »vindički rod«, ki po njegovem obsega vse »Slovence ali Slavjane, ter Litvane«. Slovensko (oz. slovensko) čustvovanje ga je celo vodilo do sorodstva »slovenskega jezika« z grškim. Pravi tudi, da je imel »v dolnjih podunajskih krajih« slovenski jezik svojo »izobraženost« že za Homerove dni, za samo slovenščino pa piše, da ima mnogo enakih besed kot grščina, prevzela pa je tudi nekatere latinske besede, drugače pa so Slovenci »svoj narodni jezik tako štimali, da ga nikak ne so za drugega zamenjali«. Jezik mu je tudi ena rdečih nití v knjigi, in kjer je potrebno, Krempel ne zamudi poudariti pomen slovenščine v primerjavi z nemščino. Med drugim tudi poudarja, da je

štajerski Slovenec Popovič na Dunaju Nemce »pravo nemštvo vučil«. Po Kopitarju je povzeta odmevnost slovenščine med nemškim jezikom. Za vsako zgodovinsko obdobje podaja primere takratne slovenščine in nemščine (na primer slabo nemščino cesarja Maksimiljana I, ali pa za čas protestantizma odlomek iz Bohoričeve slovenske slovnice in podobno, vse do avtorjevega časa).

Tako ni čudno, da je dan v dogodivščinah še poseben poudarek kralju Samu, Svetopolku in Otokarju II. Premislju kot slovenskih vladarjev, ki so združevali slovenske dežele. Prvega ima Krempel za »gorutanskega (koroškega) tržca«. Ob opisovanju moravske Svetopolkove dobe najdemo tudi odmev nekdanje Karantanije kot skupnega poznamenovanja za slovenske dežele, saj označuje za Gorotane (Karantanice) Štajerce, Korošce in ostale Slovence. Svetopolku tudi pripisuje, da je skušal rešiti Slovence suženjstva, v katero so padli pod Karlom Velikim, Otokarja II. Premisla je Krempel označil za češko-slovenskega kralja. O njem piše, da je bil »tisti slovenski kralj, ker je prez mere velko ino takšno slovensko moč si nasnoval, kakršna še ne je bilo, kajti njegova je sedaj segnola od Praga vún krez Rakovsko (Avstrijo), Štajersko, Koroško in Kranjsko nuter do terškega morja (Jadrana); od Praga vún krez Moravsko (zadnje), Slezko, Prusko, ino Pomoravsko do baltskega morja, tak od enega kraja Evrope do konca«. V slabo pa mu je štel, da Otokar ni pomislil, da je plemstvo v avstrijskih in slovenskih deželah v večini nemško ali nemško usmerjeno ter to, da so bili Slovenci v večini »sužni« (= sužnji) Nemcev. Slovincem in Čehom je tudi očital, da so bili do Otokarja »pomilo pregrešni«. V nadaljevanju pripisuje Otokarju namero po združitvi vrste slovenskih narodov (»rodov«) v »eno veliko narodno družbo«, ki bi zajemala tudi Korošce, Kranjce in Istrane. Temu pa so bili še posebno nasproti Nemci v naših deželah, ki so se vgnezdili za gospodo ter Slovence kot delovne sužne (= sužnje) posvojili. Z Otokarjem je tudi »padla slovenska moč in oblast«.

Za Kremplovo slovensko čustvovanje je značilno poudarjanje slovenske superiornosti nad Nemci. Pa tudi, kar je med nemškimi Štajerci »lepšega života ludi«, so to ponemčeni Slovenci. Vzrok za nazadovanje slovenščine v prvi polovici 19. stoletja avtor dogodivščin pripisuje dvema dejstvom. Prvo je sovražstvo do Slovencev in drugo vpliv nemščine, tako se mnogi izšolani »le nemško bol štimajo«, zato se v mnogih šolah tudi poučuje samo nemški. In to kljub temu, da je taka šola za slovenske

šolarje »mlačenje prazne slame, ino njih v'šo-lo hojenje sama zamuda«.

Kremplova knjiga pa ni le vir za historika ampak tudi za druge raziskovalce. Tu mislimo na etnografa, saj je v dogodivščinah opisano marsikaj iz življenja štajerskega Slovenca ali Nemca, pa tudi jezikoslovec bo našel v narečno pisani knjigi marsikatero spoznanje. In to kljub znani Prešernovi puščici, naslovljeni na Kremplo, da je avtor dogodivščin dobil sloveščino v kremplje. Očitno je, da bi Prešern epigrama ne bil napisal, ko bi v Kremplovi dejavnosti ne videl vidnejšega prispevka k slovenskemu kulturnemu snovanju.

Uvodno študijo k ponatisu »dogodivščin« je podal Anton Slodnjak. Z njo je skušal očrtati Kremplovo življenje ter vzgibe njegovega narodnega čustvovanja pa tudi nagibe, ki so vodili k pisanju slovenski javnosti znova predstavljenega zgodovinskega dela.

Tone Zorn

Jože Curk, Ormož in njegova okolica. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, zbirka vodnikov 33. Ljubljana 1973. 31 str.

Ormož, prijazno mestoce na terasi nad Dravo, ima bogato naseljitveno tradicijo, staro že okrog 3000 let. Tu najdemo lep primer kulture žarnih grobišč. Bronastodobno »mesto« je bilo za takratne pojme res veliko, njen obseg je Ormož dosegel in presegel šele v zadnjih desetletjih. Začetki današnjega Ormoža segajo v dobo Madžarov. Curk je v kratkih obrisih prikazal razvoj srednjeveške naselbine, razvoj grajskega kompleksa, arhitekturni razvoj mesta in bližnje okolice. Izmed okoliških krajev so na kratko popisani Središče, Velika Nedelja, Cerovec, Kajžar, Lešnica, Miklavž, Osluševci, Runeč, Svetinje, Tomaž, Vodranci. Čeprav imamo o Ormožu in okolici posebno v zadnjem času (glej zbornik Svet med Muro in Dravo, 1968 ter zbornik Ormož skozi stoletja 1973) kar veliko napisanega, bo ta priročna oblika vodnika gotovo dobro služila svojemu namenu.

Olga Janša-Zorn

Piran, Miroslav Pahor: I. Kratek zgodovinski pregled, Tone Mikeln: II. Ogled mesta o itinerarjih, založil Zavod za turizem, Portorož, Portorož 1972, nepaginirano. Izšlo tudi v angleščini, italijanščini in nemščini.

Ime založnika publikacije, kakor tudi dejstvo, da je izšla še v treh drugih jezikih, nam priča, da je namenjena predvsem tujim obiskovalcem Pirana. Pa vendar ni zanemarljiva niti za zgodovinarja niti za umetnostnega

zgodovinarja. Prvega bo zanimal zlasti prvi del o sami mestni zgodovini, drugega pa predvsem drugi, o arhitektonskih, slikarskih in kiparskih znamenitostih mesta.

Najprej nam M. Pahor razgrinja zgodovino mesta od najstarejših začetkov, ki so zaviti v negotovost, preko priselitve Slovanov v Istro, padca pod Franke, pripadnosti italijanskemu kraljestvu, Furlanski marki in oglejskemu patriarhatu do dobe avtonomnega Pirana v drugi polovici XIII. stoletja. Tej sledi do konca XVIII. stoletja dominacija Benetk, nato pa francoska in avstrijska oblast. Po prvi svetovni vojni je Piran pripadel Italiji; osvojen je bil 1. maja 1945, pod upravo nove Jugoslavije pa je prišel skupaj s cono B Svobodnega tržaškega ozemlja po londonskem sporazumu 1954. Ob teh političnih zgodovinskih dejstvih lahko spremljamo tudi teritorialno širjenje mesta, ki je sprva obsegalo le Punto, pa tudi njegov gospodarski in kulturni razvoj.

V drugem delu publikacije nas T. Mikeln v šestih obhodih vodi po samem mestu in opozarja na znamenitosti, ki so vredne naše pozornosti. Tu se konkretno dopolni naša predstava o širjenju Pirana, ki smo si jo pridobili že v zgodovinskem pregledu. Obhodi mesta obsegajo znamenitosti Tartinijevega trga, Bolniške ulice, kompleksa župne cerkve ter mestnih četrti Punte in Marčane. Svoje mesto sta v knjižici našla tudi Pomorski muzej »Sergej Mašera«, ki nam z modeli priča o razvoju slovenskih ladij od XIV. stoletja, ima pa tudi zbirko arheoloških ostankov in slik, ter Mestni arhiv s svojo bogato zbirko virov od konca XII. do konca XVIII. stol.

Dragocenost publikacije je obsežno slikovno gradivo, ki nazorno spremlja tekst, pa tudi zemljevid, ki nam omogoča orientacijo v mestu in predstavlja pomembno dopolnitev knjižnice.

Darja Grafenauer

Mačkovlje v boju za svobodo. Mačkovlje 1974, 58 str.

Brošura Mačkovlje v boju za svobodo je izšla oktobra 1974, ob slovesnem odkritju spomenika padlim v vojni proti fašizmu. Tudi v Mačkovljah (to je vas, ki leži kakih deset kilometrov vzhodno od Trsta) so tako kot v drugih slovenskih vaseh okoli Trsta vaščani sami s prispevki in delom omogočili postavitev spomenika. Že januarja 1973 so izvolili ustrezen odbor, katerega predsednik je bil Idle Tul, ki je naredil tudi načrt in prevzel vodstvo gradbenih del.

Brošuro sta sestavila prof. Benjamin Slavec in dr. Alojz Tul. Njuno zbiranje temelji na ustnem izročilu in delno pisanih preostankih.

Delo v glavnem zajema obdobje od konca prve svetovne vojne do leta 1945. Pisano je preprosto in tako vsakomur razumljivo.

V prvem delu je opisan zgodovinski razvoj vasi od konca srednjega veka naprej. V času avstrijsko-beneškega tekmovanja v Istri je tekla meja med obema gospodstvom skozi vas. Gornji del vasi je bil pod Benetkami, »Ulica« pa pod Avstrijo. Tudi padec Benetk ni odpravil delitev na dva dela in tako je predel »Ulica« ostal vezan na Prebeneg in Dolino.

Ime Mačkovlje je slovensko in se omenja že precej pred letom 1420. Tudi priimki in imena prvotnih prebivalcev kažejo slovenski izvor. V teku stoletij je bilo kmetijstvo glavna panoga, s katero se je ukvarjalo prebivalstvo. Razdelitev na dve gospodstvi pa je bila prisotna tudi tu. V polovici pod Benetkami je prevladoval kolonat, pod Avstrijci pa trd fevdalni sistem, kjer je bil kmet vezan na zemljo.

Leta 1825 je bila zgrajena nova vozna pot pod vasjo.

Stara želja vaščanov, da bi dobili šolo je bila izpolnjena šele leta 1924.

V drugem delu je obširno orisano obdobje fašizma in boj proti njemu. Že leta 1921 so bile požgane tri slovenske hiše v vasi; fašistični ukrepi pa so bili iz leta v leto trši. Leta 1927 so bila razpuščena vsa politična, gospodarska, kulturna in športna društva, do leta 1928 pa je bila poitalijančena vsa osnovna šola. Nasilna fašistična politika je naletela pri ljudstvu na odpor. Eden prvih aktivistov v Mačkovljah je bil Anton Smotljak. Leta 1932 so k njemu za krajši čas preselili »tiskarno«. Poleg KSI (Komunistične stranke Italije), ki je bila ilegalna je v Mačkovljah obstajala tudi organizacija TIGR.

Iz pisma vrhovnega razsodnika Grazioliju leta 1940 se da razbrati, »da se Slovenci v tržaški okolici ne bodo pustili nikdar duhovno osvojiti«.

Decembra 1941 je bil na Plavljah sklican ustanovni sestanek odbora OF v teh krajih in sredi leta 1942 je bilo osvobodilno gibanje že močno razvito. Prvi propagator OF je bil Alojz Štrajn.

V drugi polovici 1942 je bila ustanovljena Antifašistična ženska organizacija. Dejavnost teh organizacij pa je dosegla pravo stopnjo delovanja šele po kapitulaciji Italije.

Obdobje po kapitulaciji Italije je obdelano v tretjem delu. Ko je šesta ofenziva zajela v

začetku oktobra te kraje, so Nemci vas požgali. Po ofenzivi pa se je partizanstvo zopet dvignilo. Aprila 1944 je bil ustanovljen bataljon Alma Vivoda, za komandanta pa določen Tul Marjan, ki je bil doma iz Mačkovelj.

Tudi slovenska šola je obstajala že od konca 1943.

Na kraju so fotografije 29 padlih borcev in pa italijanski povzetek prof. Miroslava Zekarja.

Metka Gombač

Paolo Petricig-Valentino Z. Simonitti, Slovenska skupnost v Beneški Sloveniji, Zbirka Nediža I, Izdaja Studijskega centra Nediža, Založništvo tržaškega tiska, Špeter Slovenov-Trst 1974, 58 str.

Delo je sestavljeno iz dveh referatov in povzetka razprave s srečanja, ki ga je Študijski center »Nediža« organiziral 28. maja 1973 o slovenski narodnostni skupnosti v videmski pokrajini. Oba avtorja sta svoja uvodna referata nekoliko popravila.

Paolo Petricig je svojem referatu »Smernice za zgodovinsko-politično preučevanje Beneške Slovenije« podal zgoščen pregled problematike beneških Slovencev z zgodovinskega, kulturnega, jezikovnega in političnega gledišča od naselitve do danes. Uvodoma poudarja, da uporablja izraz »slovenska skupnost v videmski pokrajini«, odklanja pa izraz »manjšina«, ker so v večini beneških občin Slovenci večina. V kratkem pregledu zgodovine poudarja, da je bila zgodovinska usoda Slovencev v videmski pokrajini vedno enaka usodi Furlanov.

Precej obširno poroča o narečjih »beneške skupine«, njihovih jezikovnih posebnostih, zlasti arhaizmah, ki izvirajo zlasti iz geografskih izoliranosti. Navaja vpliv iz Slovenije in vplive slovenskega knjižnega jezika. Poudarja ljubezen Beneških Slovencev do svojega jezika, zemlje, kulture in njihovo težnjo po avtonomiji, ki se kaže v pričakovanju nove pravne ureditve gorskih skupnosti.

Nadalje izjava, da Beneške Slovence vežejo politične in kulturne vezi na italijansko državo, po drugi strani pa poudarja, naj bi tukajšnji Slovenci s pomočjo državnih ustanov dobili možnost organiziranja svoje kulture in pravico do uporabe svojega jezika. Omeni zvestobo Beneških Slovencev Italiji, kljub temu, da jih je ta razočarala z asimilacijsko politiko. Na koncu prikaže sedanjo politično in kulturno stanje, posebno kulturno delovanje, razna društva in prireditve v Beneški Sloveniji.

Valentino Z. Simonitti, arhitekt, občinski svetovalec v Špetru Slovenov, pa se v referatu »Benečija kot gorska skupnost s posebnim statutom in njena posebna vloga v deželi« ukvarja s prespekivami hitrejšega razvoja gorskih področij. Prikaže tragiko današnje Benečije kot ozemlja, obremenjenega z vojaškimi služnostmi, ki bi ga bilo treba izprazniti, namenjenega turizmu in izletništvu od zunaj, kjer je moč z najbolj grobimi posegi v naravo na starinski način izkoriščati naravna bogastva. Nakaže možnosti za razvoj v okviru Beneške gorske skupnosti. Prespektivo Beneške Slovenije vidi v odprti meji in povezovanju s sosednimi slovenskimi področji, v ponovni povezavi Nadiža, Ter, Soča, Idrijca, Poljanska Sora, v povezavi Furlanije z Gorenjsko v ustanovitvi »opremljenega parka Julijskih Alp«, odprtega do zunanjega sveta in z novim razmerjem med človekom in okoljem.

V razpravi so zanimiva nekatera stališča, ki odrekajo zaupanje političnemu razredu nasploh ter verjamejo le mladini. Drugi ob tem ugotavljajo, da zaradi izsiljevanja ta mladina odteka in je, če se ne bodo rešila vprašanja delovnih mest, kmalu v Beneški Sloveniji ne bo več.

Delo samo je gotovo pomembno opozorilo na probleme Slovencev v videmski pokrajini, prav tako tudi zadostna informacija širšim krogom o njihovih problemih, kar velja zlasti za Petricigov referat, medtem ko je Simonittijev zaradi svoje teme in izrazoslovja bolj namenjen določenim kategorijam strokovnjakov.

Andrej Vovk

Drago Stepišnik, Telovadba na Slovenskem, Ljubljana, Državna založba Slovenije 1974, 308 str.

Težko bi našli pri nas nekoga, ki bi se ukvarjal z zgodovino telovadbe do take mere kot Drago Stepišnik. Poleg krajših razprav s tega področja (npr. o ing. Stanku Bloudku) naj omenim njegovo knjigo Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, kjer po zanimivem uvodu o telesni kulturi v Evropi od začetka novega veka dalje preide na njen razvoj v Sloveniji in ga zaključi z letom 1960. Knjiga torej, ki bi jo moral poznati vsakdo, ki se želi poglobiti v zgodovino telovadbe in športa na naših tleh. Nedavno publicirana Telovadba na Slovenskem je več ali manj nadaljevanje omenjene knjige in se je avtor z njo lotil tistega, kar je tam obravnaval bolj mimogrede.

Knjiga je posvečena stodesetletnici ustanovitve Južnega in Ljubljanskega Sokola in sto-

letnici rojstva dr. Viktorja Murnika. Sokolu kot zgledni in tudi v mednarodni areni zelo uspešni telovadni organizaciji je avtor dodelil precej prostora in poudaril, da telovadba dolgo časa ni bila samo telovadba, temveč se je povezovala s političnimi dogodki. Južni Sokol je nastal leta 1863 pod vplivom in kot nasprotje nemških turnerskih (telovadnih) organizacij nacionalističnega karakterja in je bil leta 1867 zaradi gostilniškega pretepa z Nemci razpuščen (beseda izgrede je najprej pomenila sokolski izlet in je v tem razburljivem času dobila današnji pomen). Novo društvo Ljubljanski Sokol je ohranilo usmeritev starega društva. V prvih desetletjih delovanja je Sokol združeval slovensko in slovansko (vpliv Tyrševih telovadcev) misleče ljudi ne glede na politično prepričanje in se je to slogaštvo nadaljevalo še nekaj let po polarizaciji na klerikalce in liberalce v začetku devetdesetih let. Šele leta 1905 se je pojavil klerikalni Orel, ki pa ni bil Sokolu nikoli enakovreden nasprotnik. V času diktature kralja Aleksandra je bil Sokol zaradi svoje jugoslovanske usmerjenosti edina legalna telovadna organizacija in je zato število njegovih članov zelo naraslo. Vedno bolj pa se je tudi kazala razlika med sokolsko desnico in levico, ki je leta 1941 bila ena od ustanovnih skupin Osvobodilne fronte. Po vojni se je telovadba v Sloveniji nekaj časa srečavala z organizacijskimi težavami, pomanjkanjem denarja in

podobnim, kar pa je v glavnem že minilo. Na mednarodnih prireditvah je tudi to obdobje prineslo precej uspehov. Ime doktorja prava Viktorja Murnika se, razen v prvih letih, v knjigi nenehno ponavlja. Murnik je sokolsko telovadbo organiziral in jo dvignil na visoko nivo, pripravljal komplicirane telovadne nastope in plese, komponiral glasbo zanje. Starost devetdesetih let, ki jo je dočakal, priča o koristnosti telovadbe, kateri se je tako zelo posvetil.

Ko človek premišljuje o telovadbi, zavedajoč se njenega pomena za telesni in duševni razvoj, se lahko spomni tudi na Murnikove besede o tako imenovanih redovnih vajah, ki »kakor zaradi discipline tako zaradi neprikljubljenosti zahtevajo precej samozatajevanja, te podlage za vse druge moralne vrline«. Danes najbrž ni več treba vzgajati s telovadbo ljudi, ki jim je »narod vse« in ki se v vseh pogledih podrejajo le njegovim koristim, temveč ljudi, ki se zavedajo, da je telovadba, individualna ali skupinska, ena izmed osnov za zdravo življenje. Postati mora torej del človeške kulture.

Prijetno opremljeno knjigo lahko uporabljajo tudi tisti, ki iščejo numerične podatke o nastopih slovenskih telovadnih ekip, zlasti na tekmovanjih v tujini; kogar pa bi zanimala slovenska telovadba podrobneje, kot je opisana v knjigi, si bo lahko pomagal z literaturo in viri, ki jih avtor našteva na koncu teksta.

Janez Peršič

UDK 949.712:1425/1430:929.2 Celjani

Habjan Vlado, pisatelj
61000 Ljubljana, Zvonarska 7, Yu

Boj Celjskih za Podravje in Posočje v letih 1425—1430

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 23, št. 1, maj 1975,
str. 1—13, cit. lit. 30

Grofje iz Celja so okoli 1360 izkoristili sebi v prid fevdalne odnose, ker so bili dovolj močni v razmerju do habsburških seniorjev. Kot vazali Habsburžanov so predvsem Celjski vzeli oglejski cerkveno državnostni patriarhiji njene posesti na Kranjskem in v severni Istri (Postojna itd.). Večino ozemelj dobe od seniorjev v trajni fevd. S tem se širša Slovenija približa do nekako dveh tretjin enotni upravi, še posebno, ker se na »grofe iz Celja, Ortenburga in Zagorja« tesno vežejo svaški pokneženi grofje iz Gorice. S te pozicije in zavezništva s svaškimi Luksemburžani začnejo Celjski tih odpor zoper Habsburžane, a proti posestim bamberških škofov preidejo v pravo, čeprav neuspešno ofenzivo, zlasti za Beljak na Koroškem. V takih okoliščinah pa si Celjski v letih 1425—1430 vendarle pospešeno utrjujejo svojo državnost.

UDK 351.711:333.1(497.12) «1972»

Maček Jože, redni univ. prof. Biotehniške fakultete v Ljubljani,
61000 Ljubljana, Krekov trg 1, Yu

Ustanovitev uprave državnih posestev na Kranjskem pod Leopoldom II.

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 23, št. 1, maj 1975,
str. 21—23, cit. lit. 17

Prejšnja kameralna posestva in posestva razpuščenih samostanov je v letih, ko na Kranjskem ni bilo deželne uprave, upravljal administracija državnih posestev v Gradcu. Z obnovitvijo deželne uprave leta 1791 je bila ustanovljena tudi državna posestva na Kranjskem kot referat za domene v okviru deželnega glavarstva. Z delom je začela spomladi 1792. Prikazani so motivi za njeno ustanovitev — predvsem slabo gospodarjenje omenjenih posestev — ter njena notranja organizacija.

UDK 362.61(497.12 Lenart) »1625/1913«

Mlinarič Jože, arhivist v Pokrajinskem arhivu v Mariboru,
62000 Maribor, Ljubljanska 3a, Yu

Meščanski špital pri Lenartu v Slovenskih goricah

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 23, št. 1, maj 1975,
str. 13–20, cit. lit. 61

Avtor je v uvodu svojega članka na kratko podal namen raznih vrst špitalov v srednjem veku, pri čemer se je dalj časa zadržal pri funkciji tako imenovanih meščanskih špitalov. Pisec nato obravnava meščanski špital pri Lenartu v Slovenskih goricah, ustanovljen v razmeroma kasni dobi, namreč šele leta 1625. Izčrpno se ukvarja s špitalsko ustanovno listino hrastovškega gospoda Herbersteina iz leta 1661 oziroma 1672, iz katere je razviden namen ustanove, njen način upravljanja, skratka vse pravice in dolžnosti ustanovitelja špitala, lenarškega trga in njegovih oskrbovancev. Nato obravnava vse glavne spremembe, ki jih je ustanova doživela v naslednjih stoletjih.

UDK 338.61.685.31(497.12 Turnišče)

Sukič Stefan, profesor na Centru poklicnih šol v Murski Soboti,
69000 Murska Sobota, Titova 5, Yu

Čevljarški ceh v Turnišču

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 23, št. 1, maj 1975,
str. 24–29, cit. lit. 7

Turnišče kot naselbina je nastalo leta 1282. Leta 1548 je Turnišče dobilo mestne pravice. Meščani so si volili sodnika, dobili pravico, da so lahko prirejali sejme. To je vplivalo na kraj, ki je postal pomembno trgovsko središče bližnje okolice. Čevljarški mojstri so se združili v ceh leta 1760. Imeli so svoja pravila napisana v latinskem jeziku in potrjena od cesarice Marije Terezije. Turniški ceh je aktivno deloval do leta 1880, po tem letu je počasi nazadoval. Ceh obstaja še danes, vendar je njegova naloga omejena na pogrebne svečanosti članov in njihovih svojcev.

CDU 362.61(497.12 Lenart) »1625/1913«

Mlinarič Jože, an archivist at the Regional Archives in Maribor,
62000 Maribor, Ljubljanska 32, Yu

The Civic Hospital at Lenart in the Slovenske gorice region

Kronika, a review for Slovene local history, 23, no. 1, May 1975,
pp. 13—20, notes 61

In the introductory part of his article the author briefly summarizes the aim of various kinds of hospitals in the Middle Ages, and he pays a special attention to the so-called civic hospitals. Then the author discusses the German civic hospital at Lenart in the Slovenske gorice region, established rather late, that is in the year 1625. The author then thoroughly deals with the charter of the constitution by the donator Herberstein dating from 1661 or 1672, from which the purpose of the institution, the manner of its management, briefly, all the rights and duties of the founder of the hospital are clearly seen, as well of the Lenart community and of those who are treated in the hospital. Then the author discusses all the major changes of the institution in the following centuries.

CDU 949.712»1425/1430«:929.2 Celjani

Habjan Vlado, Man of letters

61000 Ljubljana, Zvonarska 7, Yu

The Struggle of the Counts of Celje for the Regions Along the Drava and the Soča Rivers During 1425—1430

Kronika, a review for Slovene local history, 23, no. 1, May 1975,
pp. 1—13, notes 30

Around 1360 the counts of Celje took the advantage of the then existing feudal relationships, because they were strong enough in relationship toward the Habsburg seniors. As vassals of the Habsburg rulers the counts of Celje took from the Aquilean ecclesiastic-state patriarchy its estates in Carniola and in northern Istria (Postojna etc.). Most of the lands were given to them by the seniors into a permanent fief. With this the broader areas of Slovenia, approximately two thirds were in a unified management, especially because the »counts from Celje, Ortenburg and Zagorje« were closely linked with the kinsmen, counts from Gorica, who became dukes. Starting from this position and with the alliance of kinsmen from Luxemburg the counts from Celje began a quiet resistance against the Habsburgs, whereas against the counts of Bamberk and their lands they began a real, although unsuccessful offensive, especially for the city Villach (Beljak) in Carinthia. In such circumstances the counts from Celje were nevertheless increasingly strengthening their state rights during the years 1425—1430.

CDU 338.61:605.31(497.12 Turnišče)

Sukič Štefan, teacher at the Centre for Vocational Schooling at Murska Sobota,
69000 Murska Sobota, Titova 5, Yu

The Shoemakers' Guild at Turnišče

Kronika, a review for Slovene local history, 23, no. 1, May 1975,
pp. 24—29, notes 7

Turnišče was established as a settlement in 1282. In 1548 Turnišče acquired the rights of a city. The citizens elected the judge, they got the right to organize fairs. This became influential for Turnišče because it thus became a significant business and tradesmen's centre of the near surrounding area. The masters, shoemakers, joined into a guild in 1760. They had their rights written down in Latin and acknowledged by the queen Maria Theresa. The guild at Turnišče was active until 1880, and it slowly decreased in its activity after this year. The guild still exists today but its function is limited to ceremonies at the death of one of its members or relatives.

CDU 351.711:333.1(497.12) »1792«

Maček Jože, Professor at the Biotechnical Faculty at the University of Ljubljana

61000 Ljubljana, Krekov trg 1, Yu

The Establishment of the Administration of State Estates in Carniola under Leopold II

Kronika, a review for Slovene local history, 23, no. 1, May 1975,
pp. 21—23, notes 17

The former cameral estates and estates of the dissolved monasteries were governed by the administration of state estates in Graz during the period when there was no regional administration in Carniola. With the reestablishment of the provincial administration in 1791 there was also established a special office for state estates under the supervision of the governor general of the province. It began its activity in spring 1792. The motives for its establishment, mainly bad management of the estates, are presented in this article as well as its inner organization.

UDK 624.21(497.12 Lj.) »1841/1919«

Prelovšek Damjan, asistent na Inštitutu za zgodovino umetnosti »Dr. France Stelè« Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Novi trg 3

Ljubljanski mostovi v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 23, št. 1, maj 1975, str. 29—37, cit. lit. 54

Med ljubljanskimi mostovi se odlikujeta predvsem tehnično zelo napredna rešitev starega Čevljarskega mostu ter arhitektonsko dognani Zmajski most. Prvega je kot tročlensko ločno konstrukcijo že leta 1867 projektiral dunajski inženir Johann Hermann iz vnaprej pripravljenih elementov, ki jih je vli-vala livarna v Dvoru pri Žužemberku, Zmajski most pa je leta 1900 v slo-venski arhitekturi prvi na stežaj odprl vrata železobetona. Okrasil ga je Jurij Zaninovich, učenec Ottona Wagnerja. Omeniti velja tudi domiselno okvirno konstrukcijo z dvema členkoma Šentjakobskega mostu. Zidavo mo-stov je v veliki meri pospešilo izsuševanje ljubljanskega barja, ki je po štiristoletnih prizadevanjih magistrata in deželne vlade na prelomu stoletja prešlo v zaključno fazo.

UDK 013.376.33(497.12)

Jakopič Bogo, profesor na Zavodu za gluhonemo mladino v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Vojkova 74

Delež slovenskih učiteljev gluhih pri strokovnem in splošno izdajateljskem delu

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 23, št. 1, maj 1975, str. 41—45, cit. lit. 5

Avtor, ki je v Kroniki objavil več člankov o zgodovini ljubljanske gluho-nemnice, je tokrat obdelal tri generacije pedagogov, ki so pisali za gluhe, in sicer generacijo pedagogov pred prvo svetovno vojno, generacijo med obema vojnoma in povojno generacijo, ki še vedno uspešno deluje. Delo ima značaj bibliografskega pregleda del s področja surdopedagogike.

UDK 323.13(=30)(436.6)06 »1920/1930«

Zorn Tone, znanstveni sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani,

61000 Ljubljana, Cankarjeva 5, Yu

Nemško nacionalno društvo »Südmark« na avstrijskem Koroškem v prvem desetletju prve avstrijske republike

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 23, št. 1, maj 1975,
str. 38—41, cit. lit. 28

Avtor se omejuje na oris delovanja nekdanjega nemškonacionalnega avstrijskega društva »Südmark« na čas po letu 1920. Gre za društvo, ki je pred prvo svetovno vojno skrbelo za gospodarsko stran graditve nemškega »mostu do Jadrana«. V tem času je delovalo predvsem na slovenskem Štajerskem, po razpadu habsburške monarhije in koroškem plebiscitu leta 1920 pa se je njeno delovanje preneslo na slovensko in jezikovno mešano območje avstrijske Koroške. Leta 1925 se »Südmarka« združi z »Nemškim šolskim društvom« (Deutscher Schulverein) v skupno organizacijo Deutscher Schulverein Südmark. V nadaljevanju se članek dotika tudi delovanja združenega društva.

UDK 655(497.12+436.16):92 Mravlja L.

Simoniti Primož, asistent na Filozofski fakulteti v Ljubljani,

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yu

Lenart Mravlja — Leonhardus Formica

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 23, št. 1, maj 1975,
str. 45—46, cit. lit. 5

Avtor na kratko opozarja, da sta Lenart Mravlja, tiskarski pomočnik s Kranjskega, ki je sodeloval pri tisku slovenskih in hrvaških protestantskih knjig v tiskarni barona Ungnada v Urachu in pozneje v Regensburgu ter od 1575 do 1584 v Ljubljani (pomagal je tudi pri tisku Dalmatinovega slovenskega prevoda biblije 1583 v Wittenbergu), in znani dunajski tiskar Leonhard Formica (1588—1605) identična.

CDU 323.13(=30)(436.6)(06) »1920/1930«

Zorn Tone, scientific collaborator at the Institute for National Questions in Ljubljana,

61000 Ljubljana, Cankarjeva 5, Yu

German Nationalistic Society »Südmark« in the Austrian Carinthia in the First Decade of the First Austrian Republic

Kronika, a review for Slovene local history, 23, no. 1, May 1975, pp. 38—41, notes 26

The author limits his article to the description of activity of former German-nationalistic Austrian society »Südmark« after the period beginning with the year 1920. This is the society which took care of the economic field of the building of the German »bridge to the Adriatic«. In this period it was mainly active in the Slovene Styria region, after the fall of the Habsburg monarchy and after the plebiscite in Carinthia in 1920 its activity was transferred to the Slovene and linguistically mixed area of the Austrian Carinthia. In 1925 the »Südmark« joined with the »Deutscher Schulverein« in a common organization »Deutscher Schulverein Südmark«. The article is also concerned with the activity of this organization.

CDU 624.21(497.12 Lj.) »1841/1919«

Prelovšek Damjan, assistant research worker at the Institute of Fine Arts »France Stelè« of the Slovene Academy of Arts and Sciences in Ljubljana, 61000 Ljubljana, Novi trg 3, Yu

The Bridges of Ljubljana in the Second Half of the 19th Century and at the Beginning of the 20th Century

Kronika, a review for Slovene local history, 23, no. 1, May 1975, pp. 29—37, notes 54

Among the bridges of Ljubljana there are two distinguished bridges, first, a technically progressive solution of the old Shoemakers' Bridge (Čevljarski most), and secondly, an architecturally refined construction of the Dragon's Bridge (Zmajski most). The first bridge was projected already in 1867 by Johann Hermann, an architect from Vienna, as a tripartite disjunctive construction from ready made elements, cast by the foundry Dvor near Zuzemberk. The second bridge was the first to open the reinforced concrete building in Slovenia. It was decorated by Jurij Zaninovich, Otton Wagner's pupil. The framework construction with two knuckles at the St. Jacob's (Sentjakovski) bridge is also worth noting. The building of bridges was to a large degree increased by the drainage of the Ljubljana swamps, which the town council and the provincial government had been endeavouring it for four hundred years.

CDU 665(497.12+436.14):92 Mravlja L.

Simoniti Primož, assistant lecturer at the Philosophical Faculty of the University of Ljubljana,

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, Yu

Lenart Mravlja — Leonhardus Formica

Kronika, a review for Slovene local history, 23, no. 1, May 1975, pp. 45—46, notes 5

The author calls attention to the fact that Lenart Mravlja, a printer's apprentice from Carniola and Leonhard Formica (1588—1605) is one and the same person. Mravlja took part in the printer's workshop, when Slovene and Croatian Protestant books were printed by baron Ungnad at Urach and later on at Regensburg, and between 1575—1584 in Ljubljana. He also helped when the Slovene translation of the Bible by Jurij Dalmatin was printed in Wittemberg in 1583.

CDU 013:376.33(497.12)

Jakopič Bogo, teacher at the Institute for Dumb and Deaf Children in Ljubljana

61000 Ljubljana, Vojkova 74, Yu

The Participation of Slovene Teachers of Deaf Children at the Professional and Generally Publishing Work

Kronika, a review for Slovene local history, 23, no. 1, May 1975, pp. 41—45, notes 5

The author, who has published in »Kronika« several articles concerning the history of the deaf and dumb asylum, treats in the present article three generations of teachers, who wrote for the deaf. These are the generation of teachers who was active before the First World War, the generation between the Two Wars, and the post-Second World War generation, which is still active and successful. The article has a characteristic of a biographical survey.

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov z gospodarskega
in kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

ČESTITKE DELOVNIM LJUDEM,
GOSPODARSKIM ORGANIZACIJAM
in
POSLOVNIM PRIJATELJEM

z najboljšimi željami

ZA 30-LETNICO
OSVOBODITVE NAŠE DOMOVINE
ZA OBLETNICO USTANOVITVE
OSVOBODILNE FRONTE
SLOVENSKEGA NARODA
in
ZA MEDNARODNI PRAZNIK DELA
1. MAJ

ISKRA danes

Značaj strokovnega časopisa, kot je Kronika, bi zahteval, da predstavimo zgodovino podjetja v luči vseh zgodovinskih podatkov. Organizacija je bila formalno registrirana 8. marca 1946 in bo torej drugo leto lahko slavila že 30-letnico obstoja.

Toda pravi začetki segajo še nazaj, tja na Bazo 20 v temnih kočevskih gozdovih, ko so sredi vojne vihere in neenake borbe proti premočnemu okupatorju prvi tehniki začeli montirati aparate in vzpostavljati radijsko zvezo med enotami osvobodilne vojske.

Zibelka Iskre je postala po osvoboditvi tovarna v Kranju. Spočetka je tu delalo le borih 400 delavcev. Bilo je treba res veliko iznajdljivosti, znanja in zagrizenosti, da so lahko začeli postavljati na noge temelje naše elektroindustrije: števec, telefonske aparate, projektorje. In nova Iskra je pokazala izredno življenjsko silo; ni bila muha enoletnica, ni se naslanjala na druge, temveč je hitro rastla naprej in že ves čas izkazuje najbolj razgibano dinamiko, tako da so druga podjetja začela iskati možnosti za integracijo z njo.

Iskra je danes najmočnejša gospodarska organizacija električne industrije v Jugoslaviji, po celotni realizaciji na devetem mestu in v Sloveniji na prvem mestu. To tudi ni več »Iskra Kranj«, saj ima odslej sedež v Ljubljani, njene tovarne so pa razen v glavnem mestu Slovenije in seveda v Kranju tudi v Sežani, Novi Gorici, Trbovljah, Št. Jerneju, Semiču, Celju in še kje. Po Jugoslaviji ima 22 lastnih industrijskih prodajaln, 14 filijal, 14 zastopstev in predstavništev po svetu, v Milanu svojo trgovino in v Švici tovarno električnega orodja Perles. 27.000 zaposlenih bo predvidoma ustvarilo letos kar 600 milijard starih dinarjev celotnega dohodka. To bo najvišja številka, ki je bila doslej dosežena. Kljub izrazito tehničnemu značaju je Iskra pretežno ženska delovna organizacija, saj je med sodelavci le 44 % moških in kar 56 % žensk.

Spričo nezadržne industrializacije morajo zlasti velike gospodarske organizacije decentralizirati proizvodne obrate, da bi si lahko zagotovile

potrebno število delovnih rok. Od tod tudi razumljiva policentrična koncepcija Sestavljene organizacije združenega dela Iskre. Blizu 15.000 rok je bilo usposobljenih na delovnem mestu in med njimi je le kak tisoč ostal še brez kvalifikacije. S svojo prisotnostjo v 18 slovenskih občinah in ustvarjenim delom oplaja Iskra pomemben del slovenskega gospodarstva, saj sega njen vpliv prek meja delovnih mest v komune, v njihovo življenje in razvoj.

Z združitvijo Iskre in Gorenja so postavljeni temelji za še močnejšo delovno organizacijo, ki združuje delovne zmogljivosti in sredstva za delo v enotno telo novega podjetja, ki po številu sodelavcev, proizvodnem programu in predvideni realizaciji prerašča v pravega giganta, saj tako velike delovne organizacije pri nas še ni bilo.

Iskrina proizvodnja že dolgo ni omejena samo na telefone ali radijske sprejemnike, saj zajema prek 40.000 izdelkov.

Iskrine telekomunikacije pokrivajo prek 60 % jugoslovanskih potreb. To so poleg klasičnih hišnih in javnih telefonskih central v sistemu crossbar tudi sodobne elektronske telefonske centrale vrste Metaconta, laserska tehnika itd.

Razvoj sodobne industrije in prometa zahteva vedno popolnejšo avtomatizacijo in Iskra sodeluje tudi tu s svojo tehnologijo v obliki inženiringov za signalne naprave na železnicah, zaščitnih naprav, avtomatizacije posameznih strojev in celih proizvodnih linij.

Za druge finaliste izdeluje Iskra mnoge sestavne dele, elektronske elemente, 25 % njene celotne proizvodnje pa zajemajo izdelki široke potrošnje. Na jugoslovanskem trgu pokriva 95 % potreb po električnih brivnikih, 80 % električnega ročnega orodja, 60 % gramofonov, 80 % stabilizatorjev, 60 % radijskih sprejemnikov. V sodelovanju z velikimi tujimi firmami izdeluje Iskra tudi sodobne televizijske sprejemnike v črno-beli in barvni tehniki ter gospodinjске aparate.

Industrija design je sestavni del Iskrine poslovne politike in v veliki meri prispeva k njenemu ugledu doma in v svetu. Nepretrgano prizadevanje za enotno estetsko koncepcijo je ustvarilo hišni stil Iskre.

Dinamična rast in odprte perspektive zagotavljajo Iskri tudi v prihodnje nezadržen razvoj.

Nova tovarna ISKRE za telekomunikacije na Laborah pri Kranju

PROJEKT - NIZKE ZGRADBE Ljubljana, Parmova 33

Smo sredi priprav za projektiranje in realizacijo 10-letnega programa cest Ljubljane. Večkrat smo priča negodovanju občanov, ki se pritožujejo, da ne poznajo dovolj programa mestnih cest. Vsi vedo, da je predvidena obvoznica, ki naj bi zmanjšala pritisk na mesto. Žal, pa vemo, da se Ljubljana duši tudi v lastnem prometu, zato pa je treba rekonstruirati mestne ceste.

Projekt-nizke zgradbe je projektant 10-letnega programa vse cest Ljubljane. Izkoriščamo jubilejno izdajo Kronike zato, da informiramo Ljubljance, kaj ta program v mestu samem predvideva.

Karlovski most

Projekt predvideva gradnjo novega mostu vzhodno od obstoječega. Karlovska oziroma Dolenjska cesta se bo rekonstruirala od Janežičeve do Privoza, tu se bo obrnila na desno na novi objekt, ki bo premostil Gruberjevo obrežje in Gruberjev kanal na Ižansko cesto in na prestavljeno ter poglobljeno železniško progo ter se bo pri Orlovi cesti priklopila na obstoječo Dolenjsko cesto. Semaforizirani križišči sta predvideni pri Cesti za gradom in pri Orlovi cesti. Privoz bo rekonstruiran do Prijateljve, Cesta za gradom pa do Streliske ulice. Ižanska cesta, Gruberjevo nabrežje in Hradetskega cesta bodo povezane med seboj čez obstoječi novi most. Hradetskega cesta naj bi prečkala železniško progo v nadvozu. Karlovska cesta je projektirana kot 4-pasovnica z obojestranskimi hodniki in kolesarskimi stezami, Cesta za gradom kot dvopasovnica s kolesarji in hodniki ter Privoz kot dvopasovnica s hodniki za pešce. Skupna dolžina rekonstrukcij in novih gradenj je 1,9 km.

Drenikova cesta

Rekonstrukcija predvideva razširitev obstoječe Samove ceste od Titove do Parmove (štiripasovnica), novo gradnjo odseka v podvozu pod železniško progo z iztekom na Drenikovo ulico ter rekonstrukcijo Drenikove ulice s semaforiskim križiščem na Celovski cesti. Ves potek predvideva štiripasovno cesto s kolesarskimi stezami in hodniki za pešce v dolžini 1,4 km.

Celovška cesta, I. etapa

Predvideva se nova gradnja Celovške ceste na odseku od gostilne Žibert do Tacenske ceste. Nova trasa poteka zahodno od obstoječe ceste v koridorju med zazidavo in hribom. Ta odsek je predviden kot 4-pasovnica s kolesarji, hodniki za pešce in zelenico med voziščem in kolesarsko stezo. Celotna dolžina je 1,45 km.

Prešernova cesta

Predvidena je gradnja dveh enosmernih cest, Prešernove za smer sever-jug in Levstikove v obratni smeri. Obe cesti bi imeli tri vozne pasove. Obstoječa Prešernova cesta se rekonstruira od Delavskega doma do semaforiziranega križišča s Puharjevo ulico in na Trgu MDB do gostilne Lovec. Nova gradnja tripasovne ceste za promet proti jugu je predvidena od Delavskega doma do Šubičeve po trasi opuščene železniške proge. Od Šubičeve do Vrtače je treba rekonstruirati Levstikovo cesto. Od Vrtače do Tobačne tovarne je predvidena nova gradnja, ki ruši stanovanjski objekt in 26 garaž. Semaforizirana križišča so pri Delavskem domu, na trgu MDB ter

Ljubljansko vozlišče

na prečnih zvezah na Puharjevi, Šubičevi in Erjavčevi. Cankarjeva cesta bo povezana z Jakopičevim sprehajališčem s podhodom za pešce pod obema cestama in železnico. Dolžina nove gradnje in rekonstruiranih odsekov je 1,2 km.

Celovška cesta, II. etapa (1976—1983)

Projekt vsebuje razširitev obstoječe Celovške ceste med Djakovičevo cesto in gostilno Žibert. Predvideni so štirje vozni pasovi z vmesno zelenico in zelenico med voziščem in kolesarsko stezo. Križišča so urejena z dodatnim pasom za leve zavijalce in semaforizirana. Dolžina rekonstrukcije 2,15 km.

Tržaška cesta

Rekonstrukcija predvideva razširitev obstoječe Tržaške ceste od Trga MDB do priključka na obvoznico pri Dolgem mostu. Od Trga MDB do Gregorinove ulice je razširitev ceste na štiri oziroma variantno na 6 pasov, od Gregorinove dalje pa le na 4 vozne pasove. Obojestransko sta predvidena hodnik za pešce in kolesarska steza, križišča so urejena in semaforizirana, avtobusno postajališče je zunaj voznih pasov. Dolžina rekonstrukcije je 2,6 km.

Celovška cesta, III. etapa

V tej etapi rekonstrukcije Celovške ceste je predvidena ureditev dveh križišč z Rusko in Tržno ulico. Obe križišči naj bi imeli pasove za leve zavijalce, urejene hodnike za pešce, kolesarske steze ter avtobusne postaje zunaj voznih pasov.

Jarška cesta

Novo zgrajena Jarška cesta bi povezovala vzhodno od pokopališča obvoznico s Kajuhovo cesto. Priključek na obvoznico je zunaj nivojski, semaforško križišče na Šmartinski cesti pa naj bi omogočilo delitev prometnih tokov po Kajuhovi in po Šmartinski cesti.

Jarška cesta je projektirana kot štiripasovnica brez hodnikov za pešce in kolesarske steze v dolžini ca. 1,6 km.

Linhartova cesta

Projekt vsebuje razširitev obstoječe Linhartove ceste od Topniške do Flajšmanove, razširitev Flajšmanove do Šmartinske in rekonstrukcijo Šmartinske do križišča z Jarško oziroma Kajuhovo cesto. Cesta bo štiripasovna s kolesarsko stezo in hodnikom za pešce. Križišče Linhartova—Flajšmanova povezuje nadalje še Tomačevsko in Zalsko cesto. Dolžina rekonstrukcije je 1,5 km.

Njegoševa cesta

Od križišča Topniška—Šmartinska bi potekala štiripasovna Njegoševa cesta pod novim železniškim objektom proti Masarykovi cesti, pri Bohoričevi pa bi se usmerila po sedanji Njegoševi cesti. Na prvem delu je predvidena razširitev na račun zazidave ob zahodnem hodniku sedanje Šmartinske ceste. Od Bohoričeve do Ilirske se širi Njegoševa cesta do linije stavb na zahodni strani, od Topniške do Ilirske je predvidena štiripasovnica zaradi ugodnejše navezave bolniškega kompleksa na cestno omrežje. Od Ilirske dalje je predvidena le dvopasovnica, ki bi kot taka onemogočila tranzitni promet. Dvopasovna cesta

bi dalje potekala od Ilirske po Lipičevi čez Ljubljano in deloma po Roški do Streliške ceste ter po Cesti za gradom na Dolenjsko cesto. Predviden je prehod za pešce v osi sedanje Zaloške ceste. Dolžina rekonstrukcij je 1,8 km.

Topniška cesta

se razširi od Titove do Linhartove ceste na štiri pasove s kolesarskimi stezami in hodnikom za pešce. Dolžina rekonstrukcije je 1,2 km.

Poljanska in Litijska cesta

bosta preusmerili tranzitni promet iz dolenjske smeri na Kajuhovo in Jarško na mestno obvoznico. Od križišča za novo Njegošovo cesto do nivojskega prehoda dolenjske železnice pri Glonarjevi je predvidena rekonstrukcija obstoječe Poljanske ceste. Nova cesta bo potekala po prečkanju železnice med športnim parkom in Gruberjevim prekopom. Pri gostilni Novak se priključi na obstoječo Litijsko cesto, ki je od križišča s Kajuhovo predvidena za rekonstrukcijo. Dolžina nove gradnje je 1,5 km.

Zaloška cesta

Predvidena je rekonstrukcija od nove Jenkove do Kajuhove s tem, da se razširi na jugu proti Ljubljani. Od Kajuhove do odcepa za Fužine pri Studencu je zadržan potek Zaloške ceste. Skozi Studenec je cesta deviirana od obstoječe Zaloške ceste tako, da omogoča na njej zbiranje lokalnega prometa. Skozi Polje je potrebna rekonstrukcija in razširitev obstoječe ceste po križišču na Vevče, pa se nova trasa usmeri ob industrijskem tiru po podvozu pri Zalogu. Od Jenkove do priključka na Vevče se predvideva štiripasovna cesta z zelenico, od tod dalje pa le dvopasovna cesta. Dolžina projektirane Zaloške ceste je 6,1 km.

Masarykova in Jenkova cesta

Projekt predvideva rekonstrukcijo Masarykove od Miklošičeve do Šmartinske, rekonstrukcijo Jenkove, novo gradnjo do Vodmatskega trga ter rekonstrukcijo Malenškove do priključka na Zaloško cesto. Masarykova cesta je obdelana v treh variantah glede na etapno graditev in morebitno rušenje objektov na odseku od Metelkove do Šmartinske. Predvidena je štiripasovnica, dolžina je 1,7 km.

Vilharjeva cesta

Predvideno je rekonstruirati vozišče, izdelati hodnike ter kolesarsko stezo od Topniške do nove avtobusne postaje. Ta ima dve lokaciji: eno ob Titovi cesti, drugo pa ob podaljšku obstoječega podhoda na železniški postaji. Dolžina rekonstrukcije je 1 km.

Titova cesta

Od Linhartove do obvoznice je predvidena rekonstrukcija obstoječe Titove ceste. Profil predvideva 4 vozne pasove, stranski zelenici, stezi za kolesarje in hodnika za pešce. Semaforizirana križišča so pri križanjih s Topniško, Dimičevo, Tolstojevo, Turnerjevo in servisno cesto ob mestni obvoznici. Dolžina rekonstrukcije je 2,2 kilometra.

LESNINA

LJUBLJANA

Trgovska in proizvodna organizacija

Svojim številnim potrošnikom je LESNINA predvsem znana kot trgovska delovna organizacija. Tako ima danes 85 poslovalnic s 132.000 kvadratnih metrov površine ter 8 predstavništev. Njene poslovne enote so v vseh večjih mestih domovine, v tujini pa razpolaga tudi z nekaj lastnimi mešanimi podjetji. Od leta 1974, po združitvi z 9 manjšimi lesnopredelovalnimi organizacijami iz Slovenije, se svojim partnerjem predstavlja tudi kot proizvodna delovna organizacija. Spremljajoč širša družbena prizadevanja in potrebo za novimi kvalitetnejšimi oblikami povezovanja med lesno proizvodnjo in trgovino se je združila z 8 večjimi lesnimi predelovalci iz Slovenije v sestavljeno organizacijo združenega dela, v »Uniles«.

Delovno organizacijo LESNINE sestavlja danes 14 temeljnih organizacij, število njenih delavcev pa se je v preteklem letu podvojilo in je v LESNINI danes zaposlenih okrog 1.900 delavcev. Prav tako se tudi razširja obseg uslug, ki jih LESNINA nudi — poleg trgovine z lesom, lesnimi izdelki in pohištvo na veliko in na malo, oskrbovanja lesne industrije z repromaterialom, opremljanja hotelov, šol, bolnišnic, upravnih stavb in drugih objektov ter prodaja nad 5.000 različnih artiklov v zvezi z lesno dejavnostjo. Obsega tudi proizvodnjo, za katero so

specializirane proizvodne organizacije v sestavi LESNINE (pohištvo za otroške sobe, ekskluzivno pohištvo, notranja oprema, proizvodnja po naročilu, lesena embalaža, inženiring za individualne stavbe, otroške vrtce, telovadnice itd.). Vse proizvodne organizacije združenega dela v sestavi LESNINE predvidevajo ali so pa že začele z rekonstrukcijo svojih proizvodnih kapacitet. Vse te temeljne organizacije so, čeprav manjše in specializirane, v prvi vrsti izrazito ekspanzivne delovne organizacije. LESNINA prav tako odpira nove prodajne prostore ali pa se pripravlja na gradnjo novih.

Naglo širjenje dejavnosti in vedno širše tržišče sta zahtevala nenehno strokovno usposabljanje delavcev LESNINE. Tako ima na primer v trgovskih temeljnih organizacijah prek 10 % delavcev višjo ali pa visoko izobrazbo in celo $\frac{3}{4}$ srednjo al pa strokovno šolsko kvalifikacijo.

LESNINA nudi danes lastne projektivne usluge, ki obsegajo tako planiranje posameznih novitet pri oblikovanju sodobnega pohištva do celotnih projektov za opremljanje lekarn, šol, hotelov, mehanografskih centrov in številnih drugih objektov za javno uporabo. LESNINA je danes zmožna ponuditi inženiring za investicijske in turistične gradnje. Med najnovejše uspehe pri opremljanju hotelov sodita opremljanje hotela »Croatia« v Cavtatu in hotela »Intercontinental« v Zagrebu, ki sta v vrsti najbolj ekskluzivnih hotelov pri nas. Lesninski strokovnjaki za notranjo dekoracijo so opremili tudi vrsto hotelov na jadranski obali, ki so ponos jugoslovanskega turizma. To so »Astoria« v Opatiji, »Laterna« in »Kristal« v Poreču, »Adriatic« in hotelsko naselje »Kator« v Umagu, »Borik« v Zadru, »Miramar« in »Libertas« v Dubrovniku ter številni drugi. Dolga je tudi vrta fakultet, šol, vrtcev, inštitutov, bolnišnic, lekarn in drugih objektov, stanovanjskih in hotelskih naselij, ki jih je opremila LESNINA.

Prek »Pristana«, ene izmed svojih temeljnih organizacij, nudi komplet inženiring, od ureditve stanovanjskih zemljišč do končne montaže hiše ali pa celotnih stanovanjskih naselij. Svojo dejavnost je »Pristan« razširil tudi na projektiranje in postavljanje šol, telovadnic in podobnih montažnih objektov, katerih odlike so nizke cene, primernost za vsa podnebja ter estetski videz in funkcionalnost.

Prek svojih posebnih temeljnih organizacij, specializiranih za izvoz in uvoz izdelkov in repromaterialov lesne stroke, sodeluje s številnimi partnerji doma in v svetu.

Upravna stavba

ELEKTROTEHNA^{n. sol. o.}

TRGOVSKO IZVOZNO - UVOZNO PROIZVODNO PODJETJE

Ljubljana, Titova 51 Telefon n. c. 320 241, 312 482, 314 761

Ob 30-letnici osvoboditve naše domovine čestitamo vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

- lak žica
- transformatorji
- elektromotorji
- telefonija
- kabli
- izolirni prevodniki
- gospodinjski aparati
- svetila
- elektroinstalacijski material
- akustični aparati
- oprema za gostinstvo, trgovine
- investicijski inženiring

TOZD — trgovina na debelo s sedežem na Masarykovi 17
 TOZD — trgovina na drobno s sedežem na Masarykovi 17
 TOZD — izdelava in prodaja modne konfekcije »Modna konfekcija« s sedežem na Masarykovi 17
 TOZD — izdelava in prodaja modnih pletenin »Lama« s sedežem na Masarykovi 17

TRGOVSKO IN PROIZVODNO PODJETJE
 LJUBLJANA, MASARYKOVA 17

Telex: YUVETEX 31179
 Telefon: Centrala 312 366

VELETEKSTIL

Poslovalnice TOZD
 trgovine na drobno:

Veletekstil, Čopova 12
 Veletekstil, Mestni trg 7
 Veletekstil, Mestni trg 6
 Veletekstil, Miklošičeva 22
 Veletekstil, Tržaška 37
 Veletekstil, Gospodarska 1
 Veletekstil, Celovška 99
 Veletekstil, Tavčarjeva 1
 Veletekstil, Čopova —
 Mestno gledališče
 Veletekstil, Zalog
 Veletekstil, Črnomelj
 Veletekstil, Tržič
 Veletekstil, Celovška 179

Obrati proizvajalce:

TOZD Modna konfekcija, Ljubljana
 Ulica prvoborcev 75
 TOZD Lama, Ljubljana, Gosposka 4

ŽIVILSKI KOMBINAT

ČESTITAMO VSEM DELOVNIM
 KOLEKTIVOM ZA MEDNARODNI
 PRAZNIK DELA 1. MAJ IN NAŠIM
 POSLOVNIM PRIJATELJEM
 OB 30-LETNICI OSVOBODITVE!

Ob 30-letnici osvoboditve naše domovine čestitamo vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

Našim potrošnikom
 in poslovnim partnerjem
 želimo v majskih praznikih
 mnogo prijetnega razvedrila!

LJUBLJANSKE MLEKARNE

**ALPSKO MLEKO
 JOGURTI
 SIRI
 SLADOLEDI
 IN MESNI
 PROIZVODI**

URADNI LIST SR SLOVENIJE

LJUBLJANA, VESELOVA 11 — Tel. 20 701

je izdal in založil naslednje knjige:

Ustava SRS in SFRJ,
dr. Jože Juhart, Lojze Ude in Dragica
Wedam-Lukič: Pravdni postopek,
dr. Stojan Cigoj: Odškodninsko pravo
Jugoslavije,
France Šink: Pravni izrazi, Stanovanjski
predpisi IV,
Zbirke predpisov o graditvi objektov,
združevanju kmetov, varstvu pri delu
in o inšpekcijah, izvrševanju kazenskih
sankcij, o geodetski službi, o zdravstvenem
varstvu, Obrtni zakon, Sodišča združenega
dela,
Zakon o ljudski obrambi in Zakon
o vojaški obveznosti,
Statut skupnosti pokojninskega
in invalidskega zavarovanja

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za
obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda, za
mednarodni praznik dela 1. maj ter za 30-letnico
osvoboditve naše domovine!

Zavarovalnica

sava

čestita

za obletnico ustanovitve
Osvobodilne fronte slovenskega
naroda

in

mednarodni praznik dela 1. maj

Vsem delovnim kolektivom,
poslovnim partnerjem in znancem
pa želimo v majskih praznikih
mного prijetnega razvedrila

GOSPODARSKO RAZSTAVIŠČE

LJUBLJANSKI VELESEJEM

Ob 30-letnici osvoboditve naše domovine
čestitamo vsem delovnim ljudem
in poslovnim prijateljem za obletnico
ustanovitve OF slovenskega naroda
in za mednarodni praznik dela 1. maj!

ORGANIZIRA POLEG STALNIH RAZ-
STAV SLOVENSKEGA GOSPODARSTVA
ŠE SPECIALNE RAZSTAVE IN SEJME ZA
POSAMEZNE STROKE GOSPODARST-
VA REPUBLIŠKEGA, ZVEZNEGA ALI
MEDNARODNEGA ZNAČAJA. VSE TO-
ZADEVNE VEČJE PRIREDITVE SO VNE-
SENE V MEDNARODNI KOLEDAR RAZ-
STAV. V ČASU, KO NI RAZSTAV, SO
RAZSTAVNI OBJEKTI NA RAZPOLAGO
TUDI ZA RAZNE KULTURNE, DRUŽAB-
NE IN ŠPORTNE PRIREDITVE TER
KONGRESE

UPRAVA: LJUBLJANA, TITOVA C. 50
Telefon: 311 022

**VSAKOLETNE
RAZSTAVE IN PRIREDITVE
NA GOSPODARSKEM RAZSTAVIŠČU
V LJUBLJANI**

MODNI SEJEM - JUTRO - ALPE-ADRIA
- SETEX - LESNI SEJEM IN SALON PO-
HIŠTVA IZMENOMA VSAKO DRUGO
LETO - VINSKI SEJEM - HORTIKUL-
TURA - SODOBNA ELEKTRONIKA -
SKI EXPO

luz ljubljanski urbanistični zavod

Ljubljana, Vojkova ulica 57 — Tel. 346,161, 345 181

Področje dela zavoda:

- proučuje, raziskuje, razvija in izpolnjuje metode in tehnike prostorskega planiranja in urbanističnega načrtovanja;
- izdeluje vse vrste dokumentacije s področja prostorsko planerske dejavnosti (regionalne prostorske plane za ožja območja in posebne namene ter urbanistične programe in načrte);
- pripravlja kratko in srednjeročne načrte prostorske ureditve mesta in naselij na podlagi družbenogospodarskih načrtov;
- izdeluje vse vrste dokumentacije s področja urbanistično načrtovalne dejavnosti (vse dele zazidalnih načrtov);
- pripravlja predloge smernic za izdelavo lokacijske dokumentacije in izdeluje lokacijsko dokumentacijo;
- opravlja zakoličenje in geodetska dela v zvezi z izdelavo lokacijske dokumentacije ter geodetsko komunalna dela pri dokumentaciji za realizacijo zazidalne zasnove;
- posreduje družbenim, političnim in drugim pravnim osebam strokovno pomoč in priporočila v urbanističnih zadevah;
- opravlja svoje naloge samostojno ali pa organizira izdelavo teh nalog, pri čemer sodeluje z vsemi pristojnimi dejavniki na republiškem, mestnem ali občinskem nivoju.

Ljubljanski urbanistični zavod čestita za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda, za mednarodni praznik dela 1. maj in za 30-letnico osvoboditve naše domovine!

AGROOBNOVA

gradnje in melioracije n. sol. o.
LJUBLJANA, SLOVENČEVA 93
Telefon 344 461

1. a) Graditev vsakovrstnih:

- poslovnih objektov družbenega standarda za trg,
- industrijskih objektov, objektov živilsko-predelovalne industrije, objektov za proizvodnjo močnih krmil, hladilnic, silosov in skladišč,
- kmetijskih gospodarskih objektov in kompletnih proizvodnih centrov.

b) Izvajanje nizkih gradenj — cest s pripadajočimi cestnimi objekti, ureditev okolice, kanalizacij, vodovodov in drugih komunalnih instalacij:

1. adaptacije obstoječih objektov,
2. opravljanje vseh potrebnih zemeljskih del za obnovo nasadov in melioracij na podlagi načrtov,
3. pomoč pri določanju in organiziranju primer-
nih kompleksov za skupno obnovo sadovnjakov in vinogradov ter nudenje strokovne pomoči glede načina obnove in izbire primer-
nih podlag in sort,
4. opravljanje geometrijskih posnetkov zemljišč in izdelovanje ustreznih načrtov za obnovo vinogradov in sadovnjakov, za opravljanje melioracij ter za gradnjo naprav za vodno preskrbo v vinogradih in sadovnjakih,
5. opravljanje prevoznih uslug in izposojanje gradbene mehanizacije,
6. organizacija in izvedba inženiring poslov v gradbeništvu,
7. organizacija in izvedba del nizkih gradenj, opravljanje remontnih in servisnih uslug gradbene mehanizacije in izdelava rezervnih delov.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

GEOLOŠKI ZAVOD LJUBLJANA

LJUBLJANA, DIMIČEVA 16

GEOLOŠKA RAZISKOVANJA

- geološke in geofizikalne karte
- mineralne surovine
- geomehanika, fundiranje nizkih in visokih zgradb
- konsolidacija gradbenih tal
- pitna, industrijska, termalna in mineralna voda

VRTANJE

- raziskovalno in eksploatacijsko
- za sidranje
- za konsolidacijo tal
- pilotiranje pri fundiranju objektov

RUDARSTVO

- raziskave
- masovno miniranje

PROJEKTIRANJE IN
KONSTRUKCIJE VRTALNIH
STROJEV IN OPREME
INVESTICIJSKA DELA V TUJINI
ZASTOPANJE TUJIH FIRM

Ob 30-letnici osvoboditve naše domovine čestitamo vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

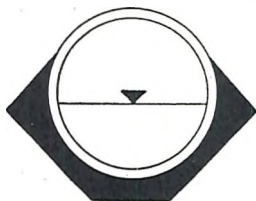
KOMUNALNO PODJETJE

Kanalizacija p. o.

Ljubljana, Ambrožev trg 7

Telefon 315 533, 322 738

projektira,
gradi
in vzdržuje
javno
kanalizacijsko
omrežje
ter naprave

Delovna skupnost
»KANALIZACIJE«

čestita vsem delovnim ljudem
in poslovnim znancem
za obletnico ustanovitve OF
slovenskega naroda,
za praznik dela 1. maj
ter za 30-letnico osvoboditve
naše domovine

Komunalno podjetje Ljubljana

TOZD
javna
JR
razsvetljava

LJUBLJANA, POLJANSKI NASIP 42

Telefon: h. c. 321 598, kom. 321 571, dir. 312 936

- projektira, gradi in vzdržuje omrežja in naprave javne razsvetljave ulic, cest, avtocest, tunelov in naselij,
- projektira, vzdržuje in izvaja semaforizacijo križišč,
- projektira, izdeluje, montira in vzdržuje svetlobne prometne znake in vse vrste svetlobnih reklamnih napisov,
- izvaja občasne razsvetljave in osvetlitve javnih prostorov, fasad, spomenikov in drugih objektov.

Zahtevajte informacije in ponudbe!

Cestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

ŽELEZNIŠKO GOSPODARSTVO

GRADBENO PODJETJE LJUBLJANA

LJUBLJANA, MEDVEDOVA CESTA 2

Tel. 313 044, 320 874

Dejavnosti podjetja:

- opravlja vse vrste visokih in nizkih gradenj,
- specializirano je za:
 - remont prog,
 - izdelavo žerjavskih prog,
 - izdelavo industrijskih tirov,
 - gradnjo objektov, ki služijo križanju cest in železnice v nivoju in zunaj nivoja;
- opravlja vse vrste sanacijskih del na objektih po klasičnih metodah kot tudi z umetnimi masami;
- proizvaja vse vrste drobljencev.

Tudi naš kolektiv čestita za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda, za mednarodni praznik dela 1. maj ter za 30-letnico osvoboditve naše domovine!

MANUFAKTURA
Ljubljana

ČESTITA
VSEM
DELOVNIM
LJUDEM
ZA
NJIHOV
PRAZNIK

VSE BLAGO
V ENI HIŠI

KEMIJA-IMPEX

izvoz-uvoz

LJUBLJANA, Titova 25

Delovna skupnost KEMIJA IMPEX želi ob prvomajskih praznikih vsem delovnim ljudem in sodelavcem naše domovine novih uspehov pri gradnji naše socialistične samoupravne skupnosti.

**ŽIVEL 1. MAJ, MEDNARODNI
PRAZNIK DELA!**

OBVESTILO

KONDITOR

Največje ljubljansko slaščičarsko podjetje je ob svoji 20-letnici

odprlo

v Copovi ulici v Ljubljani svojo največjo in najmodernejšo in specializirano novo

SLAŠČIČARNO

s kavarno, oddelkom slaščic, snak barom, bistrojem in teraso z bogato izbiro vseh mogočih specialitet, ki je namenjena širši javnosti izbrane ga okusa.

Slaščičarna KONDITOR nudi potrošnikom v svojih poslovalnicah v Ljubljani najkvalitetnejše pecivo, torte, kekse in daleč naokrog znane krofe.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

CENTROMERKUR

LJUBLJANA

čestita za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda, za mednarodni praznik dela 1. maj ter za 30-letnico osvoboditve naše domovine.

Priporoča se za obisk v svojih poslovalnicah posebno v Veleblagovnicah Centromerkur v Ljubljani in Litiji.

KOVINSKO PODJETJE

LJUBLJANA, KAMNIŠKA 41
Telefon: 310 866

izdeluje po lastnih in tujih projektih:

- jeklene nosilne konstrukcije v visokih gradnjah,
- žerjave in žerjavne proge,
- jeklene cestne mostove,
- vrata, okna in predelne montažne stene v posebni secco izvedbi,
- balkonske in stopniščne ograje,
- regale za skladišča,
- ventilacije, žaluzije in druge ključavničarske izdelke.

Vsem poslovnim prijateljem in znancem
in vsem delovnim kolektivom

čestitamo za obletnico ustanovitve
OF slovenskega naroda in za mednarodni
praznik dela 1. maj.

**Komunalno
podjetje
VIČ**

LJUBLJANA — Tomažičeva c. 10

Uprava, tehnični sektor, sektor za urejanje
in oddajo stavbnih zemljišč Ljubljana, To-
mažičeva cesta 10, tel. h. c. 61 279, 61 286,
61 188, direktor 61 780 betonarna in samski
dom Ljubljana, Viška cesta 58, tel. 61 328.

- gradi in vzdržuje ceste;
- gradi mostove, kanalizacijo, druge ob-
jekte;
- komunalno ureja zemljišča;
- opravlja strojne storitve po konkurenč-
nih cenah;;
- izdeluje in prodaja betonske izdelke;
- daje strokovno-tehnične informacije.

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in
našim poslovnim prijateljem za obletnico
ustanovitve OF slovenskega naroda in za
mednarodni praznik dela 1. maj!

volan ljubljana

KERSNIKOVA ULICA 6

čestita

ZA OBLETNICO OF
SLOVENSKEGA NARODA

in

ZA MEDNARODNI PRAZNIK DELA
1. maj

TER ZA 30-LETNICO OSVOBODITVE
NAŠE DOMOVINE!

Vsem voznikom motornih vozil pa želimo
v majskih praznikih srečno vožnjo.

I M O S

POSLOVNO ZDRUŽENJE ZA INDU-
STRIJSKO GRADNJO BUILDING IN-
DUSTRIAL ASSOCIATION TRG VII.
KONGRESA ZKJ 1. 61001 LJUBLJANA

- Izvaja vse vrste gradenj doma in v
tujini
- Vodi inženiring stanovanjskih sosesk in
drugih objektov
- Izgradnja in celotna priprava za vele-
blagovnice, blagovnice, skladišča, ho-
telska naselja, športne objekte, tovar-
niške objekte, šole itd.
- Prodaja stanovanj
- Renomirana podjetja v našem združe-
nju zagotavljajo celovitost, konkurenč-
nost in solidnost

Tudi naš kolektiv čestita za obletnico usta-
novitve OF slovenskega naroda, za medna-
rodni praznik dela 1. maj ter za 30-letni-
co osvoboditve naše domovine!

TOZD TEHNO IMPEX

UVOZ-IZVOZ

LJUBLJANA
Beethovnova 12
telefon 24 375

Specializirana izvozno-uvozna organizacija z dolgoletnimi izkušnjami in dobrimi poslovnimi zvezami doma in v tujini nudi svoje usluge v izvozu in uvozu blaga, organiziranju kooperacij in drugih poslih v mednarodni trgovini.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

TEOL LJUBLJANA

Zaloška cesta 54

Telefon: h. c. 41 162, direktor 41 728

izdeluje

tekstilna in usnjarska pomožna sredstva, sintetična lepila,

detergente, sredstva za hlajenje v kovinski industriji ter proizvode na bazi etilenoksida.

Imamo lasten servis za uvajanje naših izdelkov pri odjemalcih.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

SPLOŠNO GRADBENO PODJETJE GROSUPLJE

S SVOJIMI POSLOVNIMI ENOTAMI: PROJEKTIVNI BIRO — CENTRALNI OBRATI — STRANSKI OBRATI — BETONARNA — SEPARACIJA SAVA — LESNI OBRAT, SPREJEMA IN IZVRŠUJE VSE VRSTE GRADBENIH OBJEKTOV IN DEL. IZDELUJE KOMPLETNO PROJEKTNO DOKUMENTACIJO. GRADI STANOVANJA IN POSLOVNE PROSTORE ZA TRG.

ZA VSA EVENTUALNA NAROČILA SE TOPLO PRIPOROČA.

VSEM POSLOVNIM PARTNERJEM IN VSEM DELOVNIM KOLEKTIVOM PO SLOVENIJI ČESTITA ZA PRAZNIK DELA 1. MAJ IN ŽELI PRIJETNO PRAZNOVANJE

ZAVOD
Centralna lekarna
Ljubljana

s svojimi delovnimi enotami

čestita

za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda, za praznik dela 1. maj ter za 30-letnico osvoboditve naše domovine!

Kemična čistilnica, pralnica in barvarna

Labod

317 591

LJUBLJANA, Poljanski nasip 4—6

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

AGROSTROJ LJUBLJANA

LJUBLJANA, DRAGA 41

Podjetje za izdelavo in popravilo kmetijske in gozdarske mehanizacije

Telefon gl. dir.: 57 052, h. c.: 55 366

Telex: 31-271, p. p. 7/1 61001

Telegram: Agrostroj Ljubljana, Ljubljana

konstruira, projektira in izdeluje najsodobnejše naprave za namakanje z umetnim dežjem v stabilnih, polstabilnih in premičnih sistemih. Opravlja servis kmetijske in gozdarske mehanizacije ter avtomobilov Skoda, Simca, Saab, Land Rover in Zaporozec. Izdeluje epoxy smole in kite, odporne proti kislinam in alkalijam za uporabo v elektro, strojni, gradbeni in živilski industriji.

Čestitamo vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj.

Vsem delovnim kolektivom poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila, voznikom motornih vozil pa srečno vožnjo!

predelava lesa
Ljubljana
Langusova 8

HOJA

predelava lesa

6:000 Ljubljana

Langusova 8

Jugoslavija

Telefon 62695, 62671

Telex 31150 Yu Hoja

TOZD »GALANTERIJA« Podpeč, tel. 74 801

izdeluje lesno galanterijo — obešalnike.

TOZD »POHIŠTVO«, Polhov Gradec, tel. 75 701

izdeluje notranjo opremo: hotelsko opremo po naročilu in sestavljivo pohištvo — Sistem ABC.

TOZD »STAVBNO MIZARSTVO«, Ljubljana, Koprška ul. tel. 61 571

izdeluje okna in vrata.

TOZD »TESARSTVO« Ljubljana, Izanska cesta 18, tel. 23 360

izdeluje po naročilu tesarske izdelke, lepljene strešne nosilce za vse razpone do 100 m ter montažne objekte.

TOZD »ŽAGA, ŠKOFLJICA«, tel. 762 75

TOZD ŽAGA »ROB NA DOLENJSKEM«, tel. 781 027

izdeluje: žagan les iglavcev in listavcev.

medex

EXPORT — IMPORT

Ljubljana, Miklošičeva 30 Tel. 311 545
YUGOSLAVIA

Iz naravnih čebeljih pridelkov medu, fermentiranega cvetnega prahu, matičnega mlečka in propolisa izdeluje MEDEX preparate, ki ohranjajo vašo vitalnost, svežino in delovni polet. Poleg medu vam priporočamo: MELBROSIN — MELBROSIN SUPER — MELBROSIN SUPER D (za diabetike) — MELBROSIN SUPER A-140 z dodatkom E vitamina — POLLJUVEN — MELBROSIA p. l. d.

Obrambno sposobnost vašega organizma pa povečuje MELBROSIN PROPOLIS

INDUSTRIJSKI BIRO

podjetje za izgradnjo industrijskih objektov
LJUBLJANA, Parmova 33, telefon 317 745

prevzema in izvaja inženiringe za gradnjo in rekonstrukcijo industrijskih objektov, izdeluje vsakovrstne projekte in ekonomske elaborate

Obrtno montažno podjetje

**OBLOGA
SLIKOPLASTIKA**

LJUBLJANA — POLJE

Telefon 48 102

Oblaganje sten in podov s keramičnimi, keramičnimi, klinker ploščicami in mozaikom — pečarska, soboslikarska in pleskarska dela — oblaganje s tapetami, polaganje tlakov iz plastičnih mas in iglanih preprog.

Cestitamo vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem za mednarodni praznik dela 1. maj in za 30-letnico osvoboditve naše domovine Jugoslavije!

Ob 30-letnici osvoboditve čestitamo vsem ljudem in poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF in za praznik dela.

LJUBLJANA, MASARYKOVA 4

Telefon: 324 361, 324 364, 314 730

Telex: 31577 YU KRIM

30 | **LET**
KVALITETE

1945 — 1975

MINERAL

INDUSTRIJA NARAVNEGA IN UMETNEGA KAMNA - LJUBLJANA

Telefon 43 480

Nudimo izdelke iz marmorja, teraco plošče, izdelke iz betona in umetnega kamna, pesek za teraco in dolomitni pesek za malte.

ZINA — industrija ščetk

61001 Ljubljana

trpinčeva 108

tel: (phone) n. c. 48 047

direktor: 48 233

bančni račun: 50101-601-15190

pp. 599

CONTAL

proizvodnja, trgovina, servis,
n. sol. o.

TOZD CONIMEX

zunanja in notranja trgovina,
o. sub, o.

LJUBLJANA

BEETHOVNOVA 11/V

ZASTOPSTVA

IZVOZ — UVOZ

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj! Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancom pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

papirografika p. o.

TRGOVINA NA VELIKO, IZVOZ — UVOZ.

ZASTOPSTVA TUJIH FIRM

LJUBLJANA, MOŠE PIJADEJEVA 5/V

Predmet poslovanja našega podjetja je prodaja papirja, kartona, lepenke, grafičnega materiala, strojev in opreme domačih in inozemskih dobaviteljev ter zastopanje inozemskih firm.

Za potrebe tiskarn:

BIRKNER + KANDBINDER

BLEICHEREI UHINGEN AG,

KOLOMAN HANDLER,

HARTMANN INTERNATIONAL.

IVO AG — KISSEL + WOLF.

PRESTO FRANCE.

TIFLEX.

Za potrebe papirnic:

MEYAHALL CHEMICAL AG

FEZ AUSTROFELT, F. OBERDORFER

Trgovsko podjetje na veliko in malo

OZD

LJUBLJANA, Trubarjeva cesta 29

Telefon 316 441, 320 051 — p. p. 478

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj!

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo prijetnega razvedrila.

Koteks Tobus

n. sol. o.

LJUBLJANA
Miklošičeva 5

Telefon: h. c. 323 241

Teleprinter: 31-298

Brzjav:

Koto Ljubljana

Poštni predal: 415

Priporočamo nakup v svojih poslovalnicah:

BOUTIQUE, Miklošičeva 5, tel. 315 351
nudi artikle visoke mode za ženske in moške
BOUTIQUE, Pasaža Ljubljanske banke, tel. 22 286
je specializirana trgovina za otroško konfekcijo in najsodobnejšo otroško obutev

KOTEKS TOBUS, trgovina na Mesarski 4
nudi usnjeno konfekcijo, obutev in drugo usnjeno galanterijo po zelo ugodnih cenah
BOUTIQUE, Koper, Hotel Triglav, tel. 22 786
vam nudi usnjeno in tekstilno konfekcijo

arbo

tovarna
kemičnih
izdelkov
Ljubljana-polje

čestita za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda, za mednarodni praznik dela 1. maj; ter za 30-letnico osvoboditve naše domovine

ELEKTRODVIGALO

ENGINEERING
PROJEKTIRANJE
MONTAŽA
IN VZDRŽEVANJE DVIGAL
TER TRANSPORTNIH NAPRAV
Ljubljana p. o.
LJUBLJANA, KARLOVSKA 19

čestita

za obletnico Osvobodilne fronte
slovenskega naroda
in za praznik dela 1. maj

Elektroobnova

LJUBLJANA-POLJE
Telefon 48 063

opravlja vse vrste elektroinstalacij na novih gradnjah in adaptacijah stanovanjskih in industrijskih objektov.

Čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda, za mednarodni praznik dela 1. maj in 30-letnico osvoboditve naše domovine!

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem in znancem pa želimo v majskih praznikih mnogo razvedrila.

Trgovsko podjetje
volna

Ljubljana, Mačkova 2

Ob 30-letnici osvoboditve naše domovine čestitamo vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in prazniku dela 1. maj!

TRGOVSKO PODJETJE

KURIVOPRODAJA

Ljubljana, Čopova 14

vam nudi vse vrste trdih goriv (premog, drva in žamane) ter gradbeni material, opečne izdelke, kritino, cement, izolacijski material, stavbno pohištvo, keramične ploščice in druge lesne in gozdne asortimente.

Informacije: tel. 313 259, 311 313.

Delovni kolektiv Kurivoprodaje čestita poslovnim partnerjem in vsem delovnim ljudem za mednarodni praznik dela 1. maj in za 30. obletnico osvoboditve naše domovine!

Elektromontaža

Projektiramo in izvajamo elektroinstalacije jakega in šibkega toka ter napeljavo strel vodov

LJUBLJANA, Rožna dolina, C. VI, št. 36
Telefon 61 441 direktor 61 622

OBRAT NA BORŠNIKOVEM TRGU 1
Telefon 20 704

Cestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj.

Š T A M P I L J K E

za urade, trgovine in obrti izdeluje in dobavlja
solidno in po zmernih cenah podjetje

Sitar

Nasl. Marija Blejec, telefon doma 44 637.

Ljubljana, Nazorjeva ulica 3
Delavnica: Resljeva cesta 6, telefon 323 238

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam
za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda
in za mednarodni praznik dela 1. maj.

Poslovno združenje
slovenske papirne industrije

Papirles

LJUBLJANA, Titova cesta 13/II

Telefon: 23 514, 21 513

Telex: 31-134 YU paples

Tudi naši kolektivi se pridružujejo čestitkam
za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda,
za mednarodni praznik dela 1. maj ter za
30-letnico osvoboditve naše domovine!

INDUSTRIJA NARAVNIH IN UMETNIH
ČREV

črevarna

IMPORT p. o. EXPORT
61000 LJUBLJANA, Poljanska cesta 95

Nakup, predelava in prodaja surovin ter gotovih izdelkov iz domačega in inozemskega tržišča tj. vseh vrst naravnih črev, tehničnega loja, aditivov, pomožnega materiala ter umetnih ovojev, folij ipd. s konfekcioniranjem za mesno industrijo, gostinstvo in gospodinjstvo.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam
za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda
in za mednarodni praznik dela 1. maj

T E Ž M E R

SERVIS ZA POPRAVILO TEHTNIC,
TEŽNIH IN MERILNIH NAPRAV

LJUBLJANA, GORNJI TRG 44

Telefon 20 844, 23 453, 25 090
in obrat v Izoli telefon 71 322

čestita

za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda
in za mednarodni praznik dela 1. maj.
Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partnerjem
in znancem pa želimo v majskih praznikih
mного prijetnega razvedrila.

Priporočamo se še naprej za izkazano zaupanje
pri naših storitvenih uslugah.

GIPOSS

združena gradbena podjetja

LJUBLJANA — Dvoržakova 5
telefon 315 544

Združuje gradbena podjetja:

GIP INGRAD	Celje
GIP OBNOVA	Ljubljana
SGP PIONIR	Novo mesto
SGP PROJEKT	Kranj
SGP SAVA	Jesenice
GP STAVBAR	Maribor
GP TEHNIKA	Ljubljana

GIPOSS gradi: stanovanjska naselja, javne zgradbe, turistične objekte, industrijske objekte, objekte nizkih gradenj.

Ob 30-letnici osvoboditve naše domovine čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj.

Savske elektrarne Ljubljana

Hajdrihova ulica 2
Telefon 62 967

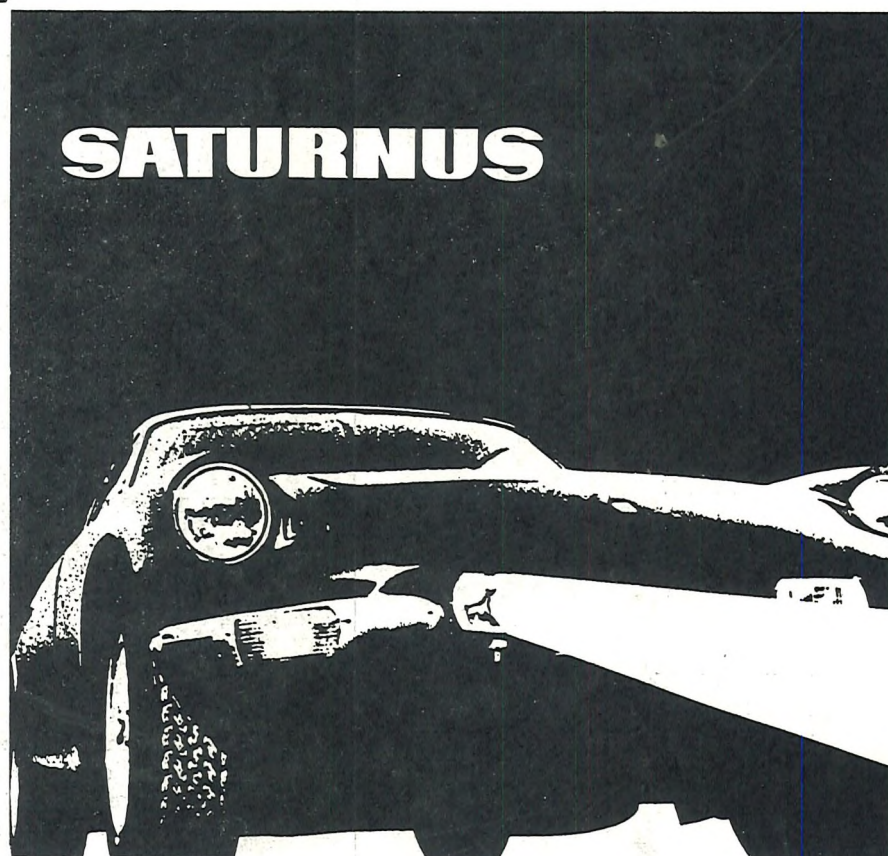
Tudi naš kolektiv čestita za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela 1. maj ter za 30-letnico osvoboditve naše domovine!

Ob 30-letnici osvoboditve naše domovine

čestitamo vsem delovnim ljudem, vsem gospodarskim organizacijam
in poslovnim prijateljem

za obletnico ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda
in za mednarodni praznik dela 1. maj!

Istočasno pa se priporočamo za nadaljnje sodelovanje na gospodarskem
in tehničnem področju, obenem pa želimo v majskih praznikih
mnogo prijetnega razvedrila.

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

LJUBLJANA, AŠKERČEVA 12

Vas vabi, da vstopite kot član v društvo

Člani društva brezplačno prejema^o osrednje društveno glasilo »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz društvene zaloge in lahko sodelujejo pri strokovnem delu društva (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno).

Članarina za leto 1974 znaša 90 *dinarjev* (oba zvezka »Zgodovinskega časopisa« bosta izšla spomladi 1975), v letu 1975 pa bo članarina predvidoma znašala 120 *dinarjev* (oba zvezka glasila bosta izšla v drugi polovici letošnjega leta). Za študente je članarina polovična.

Trenutno ima društvo na zalogi še vse letnike »Zgodovinskega časopisa« po naslednjih cenah: 1947 — 80 din, 1948-49 — 20 din, 1950 — 30 din, 1951 — 60 din, 1952-53 — 60 din, 1954 — 40 din, 1955 — 30 din, 1956-57 — 40 din, 1958-59 — 40 din, 1960 — 30 din, 1961 — 40 din, 1962 — 50 din, 1963 — 80 din, 1964 — 40 din, 1965-66 — 80 din, 1967 — 30 din, 1968 št. 1-2 — 30 din, št. 3-4 — 30 din, 1969 št. 1-2 — 30 din, št. 3-4 — 30 din, 1970 št. 1-2 — 40 din, št. 3-4 — 30 din, 1971 št. 1-2 — 30 din, št. 3-4 — 30 din, 1972 št. 1-2 — 30 din, št. 3-4 — 40 din, 1973 št. 1-2 — 40 din, št. 3-4 — 40 din. Kolikor bi posamezne številke pošle, obstaja možnost ponatisa.

Društvo ima po razprodajni ceni na zalogi tudi nekatere letnike »Mitteilungen des Musealvereins für Krain«, »Izvestij Muzejskega društva za Kranjsko« in »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, poleg tega še kazali za publikacije Muzejskega društva in za prvih petindvajset letnikov »Zgodovinskega časopisa« ter nekatere druge publikacije.

Celoten komplet »Zgodovinskega časopisa« (I.—XXVII.) stane le 1000 *dinarjev*. Za naročila, večja od 200 *dinarjev*, je možno obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25 odstotni popust, študentje 50 odstotni popust, za naročila iz tujine pa je 20 odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Naročila pošljite na naslov društva, vplačila s položnico pa na društveni žiro račun št. 50101-678-49040.

SIMONČIČ

PAPIRNA GALANTERIJA
Ljubljana Razpotna 4
Telefon 25 091

DOLENJSKI ČEBELNJAK

KOLEDARJI - OGLEDNI KARTONI - PROSPEKTI - RAZGLEDNICE - ETIKETE